

АІІІАІІІ
АІІАІІ
ОІ
ІІІІІІІІІІ

V

ANNALS
of
Lemkivshchyna

Vol. 5

Editor: JOHN HVOZDA

THE LEMKO RESEARCH FOUNDATION, INC.

NEW YORK 1993

АННАЛИ Лемківщини

Ч. 5

Редактор: ІВАН ГВОЗДА

ФУНДАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕМКІВЩИНИ

НЬЮ-ЙОРК 1993

**Всі права застережені
All Rights Reserved**

The Editor is responsible for the selection and acceptance of all pertinent material, including articles, abstracts, special items and historical records. Statements and opinions in the *Annals of Lemkivshchyna* are the responsibility of authors, and do not necessarily reflect the views of the Editor or the Lemko Research Foundation.

Copyright © 1993 by The Lemko Research Foundation, Inc.

**Published by:
THE LEMKO RESEARCH FOUNDATION, INC.
P.O. BOX 651, Cooper Station
New York, NY 10276 USA**

*Printed in the USA by COMPUTOPRINT CORP., 35 Harding Ave., Clifton, NJ 07011
(201)772-2166 Fax (201)772-1963*

ЗМІСТ

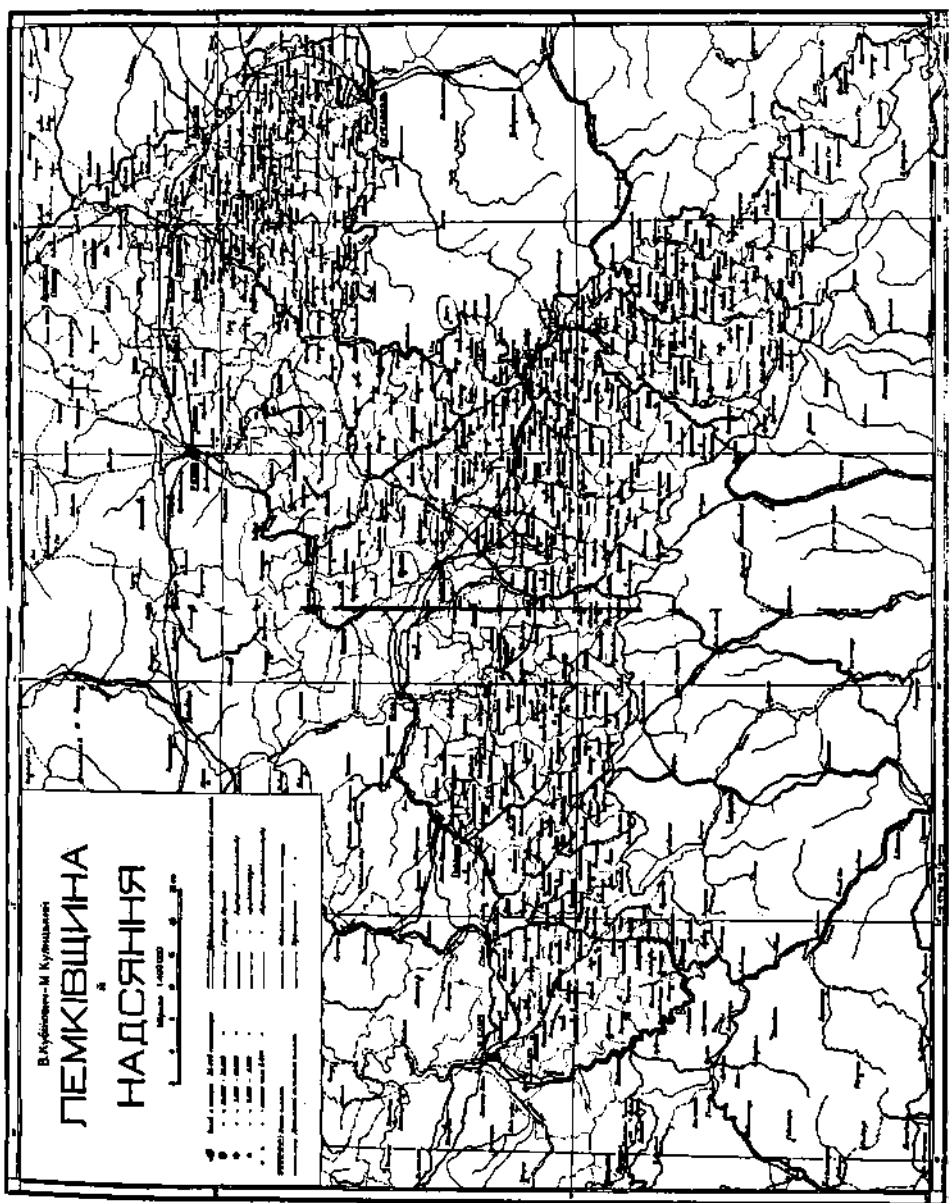
I. СТАТТІ

<i>Тирс Венгринович</i> : Заслужений дослідник Лемківщини	11
<i>Степан Ванчицький</i> : Лемківщина — самоцвіт України	19
<i>Tadeusz A. Olszański</i> : Kampania zimowa w Beskidach	45
<i>Тадеуш А. Ольшанський</i> : Команчанська республіка	58
<i>о. Пантелеймон Шпилька</i> : Визвольні змагання східньої Лемківщини в 1918 році	70
<i>Петро Вірхнянський</i> : Православ'я на Лемківщині в 1926-1931 рр.	94
<i>Володимир Бучацький</i> : В тривожних днях німецької окупації	109
<i>Мирослав Сич</i> : За лаштунками т.зв. "акції на Лемківщині" в 30-их роках	125
<i>Michael Roman</i> : Istorija Mukačevskoj jeparhii	146
<i>Євген Місило</i> : Лемківська хронологія	169

II. ДОКУМЕНТИ

Memorandum to the Economic and Social Council of the United Nations from the Organization for the Defense of Lemkivshchyna. October, 1961	196
Dr. John Hvosda, President of the Organization for the Defense of Lemkivshchyna to Ambassador Glenn A. Olds, US Mission to the UN. October 8, 1970	201
—————, to Ambassador Edvard Hambro, President of the General Assembly of the UN. October 24, 1970	203
Dr. John Hvosda and Nicholas Duplak to Commission on Human Rights, Economic and Social Council of the UN. November 27, 1970	204
James M. Hanley, Member of Congress to Dr. John Hvosda, President of ODL. December 1970	207
David M. Abshire, Assistant Secretary for Congressional Relations to Honorable James M. Hanley, House of Representatives. December 29, 1970	207
Organization for the Defense of Lemkivshchyna to the Secretary of State of the US of America: A Petition	208
G.N. Ceccatto, Chief Communication Unit, Division of Human Rights (UN) to Dr. John Hvosda. December 30, 1970	209
James M. Hanley, Member of Congress to Organization for the Defense of Lemkivshchyna (ODL). January 9, 1971	209
John A. Baker, Jr., Country Director for Czechoslovakia, Hungary and Poland to John Hvosda. March 18, 1971	210

John A. Baker, Jr., Country Director for Czechoslovakia, Hungary and Poland to John Hvosda. April 19, 1971	211
Rt. Rev. Mitrata Damian Krehel, Stephen M. Kitchura and Theodor Dokla to President Richard M. Nixon	212
John S. Gonas to Dr. John Hvosda. August 3, 1971	214
Dr. John Hvosda, Stephen M. Kitchura, Nicholas Duplak, Teodor Dokla, Julian Kotlar, John Czerhoniak, Jr. to President, Conference on World Peace Through Law	215
John A. Baker, Jr., Director, Office of Eastern European Affairs to Rt. Rev. Damian Krehel. August 28, 1972	218
Dr. J. Hvosda and J. Kotlar to Hon. Witold Trampszynski, Ambassador of Polish People's Republic. June 1, 1973	219
Dr. J. Hvosda, President of the World Lemkos Federation and Myron Utrysko, President of the Boykivshchyna Assoc. to Hon. Kurt Waldheim, Secretary General of the UN. September 10, 1974	221
John R. Davis, Jr., Minister-Counselor to Hon. John S. Gonas. March 10, 1975 ..	226
R.T. Davies, Ambassador to Poland, to Hon. Birch Bayh, US Senate. March 27, 1975	226
John S. Gonas to Dr. John Hvosda	227
-----, to Dr. John Hvosda, April 15, 1975	228
John Hvosda to Hon. William F. Walsh, US Congressman. December 29, 1976 ..	229
William F. Walsh, Member of Congress to Dr. John Hvosda, World Lemkos Federation. January 4, 1977	229
John Hvosda, Nicholas Duplak, Catherine Mycio, Judge John S. Gonas, Memorandum to Embassy of the Polish People's Republic. January 17, 1977	230
John Hvosda, Nicholas Duplak to Secretary of State of the US. January 17, 1977	236
Fabian A. Kwiatek, Assistant Legal Advisor (US Department of State) to Hon. John S. Gonas. February 3, 1977	238
John Hvosda to Hon. William F. Welsh, Congressman. February 4, 1977	239
John S. Gonas to Dr. John Hvosda. February 9, 1977	240
John Hvosda to Minority Right Group, Benjamin Franklin House, London. February 14, 1977	241
Hon. William F. Walsh in the House of Representatives, "Lemkos Aid Poland's Ukrainian Minority", <i>Congressional Record</i> , Vol. 123, No. 27	241
William F. Walsh, Member of Congress to Dr. John Hvosda. February 17, 1977 ..	243
Alan R. Thompson, Country Officer for Poland (US Department of State) to Dr. J. Hvosda. March 8, 1977	244
<i>Шлях Перемоги</i> , "Голос українців Польщі", 10-го липня, 1977 р.	245
<i>America</i> , "Ukrainians in Poland protest persecution by communist regime. November 20, 1980	247
Georgina Ashworth, the Minority Rights Group to Dr. John Hvosda. May 3, 1977	248
Mikoła Siwickij do Organizacji Narodów Zjednoczonych, Komisija Obrony Praw Człowieka, Genewa. Warszawa, 2 lutego, 1980	248

I. CTATTI

Тирс Венгринович

ЗАСЛУЖЕНИЙ ДОСЛІДНИК ЛЕМКІВЩИНИ*

ВІД РЕДАКЦІЇ: З нагоди 70-ття уродин (27 травня 1980) і 50-ччя наукової праці, бажаємо професорові Райнфусові — етнографові, визначному мистецтвознавцеві, організаторові науки, суспільному діячеві і виховникові молоді, ще багато творчих літ для науки його народу, а зокрема для поширення лемкознавства. Він належить до нечислених тих, які розвинули і поширили наукове вивчення українських лемків, та їх "майже екзотичну культуру". Він перейнявся дослідженням Лемківщини до тієї міри, що його праці в цій ділянці стали майже періоджерельними. Прийшов отже час, щоб не лише вивчати його праці в цій ділянці, але й саму його наукову діяльність. З вдячності присвячуємо йому нище надрукований матеріал:

Лемківщина зберегла свою етнографічну окремішність і під культурним оглядом належала до найбільш консервативної української смуги. Тому нічого дивного, що Лемківщина зі своїм діалектом відмінними звичаями, піснями, одягом і цікавим будівництвом притягнула до себе багато дослідників. Лемківщиною цікавилось чимало вчених, діячів та письменників. Тут, в половині минулого століття, робив свої дослідження польський поет-етнограф Вінценти Поль, антропо-етнограф Ізидор Коперніцкі (О гуралях рускіх в Галіції), опісля Северин Удзеля (Земя Лемковска пшед пулвскем). Між іншими, цим закутком землі цікавились: В. Сарна, К. Перадзька, С. Летицький і багато інших дослідників.

Однак найбільше часу і праці з польських вчених присвятив цій країні сучасний етнограф і етнолог проф. д-р Роман Райнфусс.

Роман Райнфусс народився 1910 року в Пшеворську, Ряшівського воєводства. Середню школу закінчив в Тарнові, а від 1931 року розпочав юридичні студії в Кракові. Очарований Лемківщиною, майже

*Український календар, УСКТ, Варшава, 1969, 58-60.

одночасно студіює етнографію під керівництвом проф. К. Мошинського. Закінчивши право, як магістер прав, він працює в нотаріальній канцелярії в Горлицях. Однак цю працю скоро кидає, переїздить до Кракова і стає асистентом, а згодом завідуючим етнографічного музею, яким в ті роки керував заслужений етнограф Северин Удзеля. Тут, у Кракові, продовжує розпочаті етнографічні студії, знову перервані лихоліттям Другої світової війни. Щойно після війни, 1945 року, він одержує ступінь магістра, а за рік — ступінь доктора філософії в ділянці етнографії і етнології.

В 1945-49 рр. Райнфусс викладає етнографію у Вроцлавському університеті. Від 1957 р. він професор і керівник катедри етнографії і етнології в університеті М. К. Складовської в Любліні. Крім цього викладає етнографію або народне мистецтво в Кракові у Вищій школі суспільних наук, у Ягеллонському університеті і Академії мистецтв.

З його ініціативи в 1946 році засновано Відділ народного мистецтва, який тепер під його керівництвом і назвою "Працownia badania sztuki ludowej Instytutu sztuki PAN" в Кракові веде дослідження на території цілої Польщі.

Роман Райнфусс зацікавився народним мистецтвом ще молодим хлопцем, коли під час вакацій і свят перубував у своєї матері, в Горлицях. Передовсім зацікавили його лемки — своєю відмінністю, архаїчністю своєї культури. Ще, як студент права, під час численних прогулянок по горах Лемківщини він робить нотатки і фотографує все, що зв'язане з матеріальною культурою лемків. Тепер, коли пройшло майже 40 літ, ці нотатки і знімки є безцінним, а часто єдиним джерелом інформації в цій ділянці. В 1934-39 роках виходять його перші популярні і наукові праці про лемків, публіковані у щоденній пресі і інших журналах: "Верхи", "Люд", "Рочнік зєм гурскіх". Тоді також поширюється територіальний круг його наукових зацікавлень. Своїми дослідженнями він обіймає цілу українську смугу, проводить дослідження на Бойківщині і Західній Гуцульщині. Висліди цих досліджень, проваджених безпосередньо перед II світовою війною, були опубліковані в кількох друкованих працях після німецької окупації. Від карпатської проблеми на декілька років відірвала його праця у Вроцлавському університеті і керування дослідженнями народного мистецтва на території Польщі. Щойно, як професор етнографії в Любліні, 1960 року зі своїми учнями і працівниками він організує Майстерню досліджень народного мистецтва і Музей народного будівництва в Сяноці, систематично досліджує Лемківщину. Ця група по черзі перебуває в Бортнім, Лосю, Гладишові, Крампній, Мшані і

Команчі. З цих місцевостей, трактованих, як головні бази, члени експедиції проводили дослідження в околиці і заходили до найвіддаленіших і малодоступних осель. Зібрані під час досліджень наукові матеріали з ділянки народної архітектури, меблярства, строю, народного ремесла (ковальство, столярство, ткацтво, гончарство, народна різьба, малярство, дереворити) являють собою цінну наукову і мистецьку вартість, на цій основі написано кілька магістерських праць, як "Рільництво на Лемківщині", "Устаткування і прикладне мистецтво інтер'єру", "Виріб і торгівля маззою в Білянці, пов. Горлиці", "Мазарське село Лосє", "Народне лікування", "Виріб і торгівля дерев'яними виробами у лемків в Горлицькому повіті", "Родинні звичаї", "Дорічні звичаї".

Не всі проблеми дочекалися таких опрацювань. Багато з них вимагає ще додаткової праці в терені, які тепер проводяться Р. Райнфуссом. Бажанням цього діяча науки і його метою є видати монографію про традиційну народну культуру лемків.

На жаль, зміни, які сталися після II-ої світової війни, перешкодили дальшим дослідженням над деякими ділянками народного мистецтва. Роман Райнфусс зв'язаний з Лемківщиною як розумово, так і чуттєво. Він невтомний дослідник і любитель всього, що торкається матеріальної культури лемків. Його прихильність до нашого народу має значення в наукових дослідженнях і праці, рецензіях або статтях, які безперечно треба віднести до найцінніших праць з ділянки народної культури лемків. Ці праці не мають у собі жодних тенденційних відхилень і упереджень до всього, що наше, як це буває у працях деяких учених.

Переглядаючи бібліографію праць Р. Райнфусса присвячених проблемам Лемківщини, бачимо, що майже кожна ділянка народного мистецтва йому близька. Його праці дають майже повний образ всього, що торкається культури народного мистецтва Лемківщини. Обговорює він господарське будівництво і церковне. Займається устаткуванням хати, лемківським одягом, як найбільш характерним елементом, що відрізняє лемків від сусідніх етнографічних груп, їх ткацтвом, вишивкою тощо. Не чужі йому проблеми артистичного народного ремесла, гончарства, ковальства, каменярства. Каменярство, одна з важливіших галузей артистичної діяльності лемків, з якого до сьогоднішнього дня залишилося багато слідів у вигляді придорожніх хрестів, цвинтарів і різних фігур святих.

Зараз в деяких частинах Лемківщини вони єдині документи арти-

стичної діяльності лемківських каменярів. Гірше збереглася до наших часів різьба по дереві, яка передовсім перетривала по музеях і де-не-де по церквах.

До цікавіших ділянок творчості, про яку, на жаль, можна мало сказати, належить живопис, не враховуючи церковної ікони, яка походила передовсім з осередків з-поза Лемківщини. Слід було б згадати про мистецтво, зв'язане з віруваннями, обрядами, загальними і родинними звичаями. Цікавою ділянкою при дослідіах становить одяг і пісня. Їм Р. Райнфусс присвячує чимало часу.

Вищезгадані проблеми цікавили Р. Райнфусса в міжвоєнний період. Їм він присвятив свій час, сили і знання, їм і тепер його посвячує, тим більше, що Лемківщина вимагає ще дальшого етнографічного вивчання — і то з обох боків Карпат.

Професора д-ра Романа Райнфусса слід зарахувати до найвизначніших етнографів-дослідників Лемківщини, а за працю у цій ділянці йому від нас належаться слова подяки і побажання дальших наукових успіхів.

БІБЛІОГРАФІЯ ЛЕМКОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ РОМАНА РАЙНФУСА*

- 1931, "Pasterstwo na Łemkowszczyźnie dawniej a dziś", *Kurier Lit.-Nauk. IKC*, R. IX, nr 31, s. 8-9, Kraków.
- 1931, "Obchód Maryjek w Gorlicach", *Kurier Lit.-Nauk. IKC*, R. IX, z d. 14 XII, Kraków.
- 1933, "Cerkiewki drewniane na Łemkowszczyźnie", *Kurier Lit.-Nauk. IKC*, R. XI z d. 21 VII, Kraków.
- 1934, "Budownictwo ludowe na zachodniej Łemkowszczyźnie", *Lud*, t. XXXIII, s. 83-112, il. 16, map 3, Lwów.
- 1934, "Kapliczki i krzyże na Łemkowszczyźnie", *Kurier Lit.-Nauk. IKC*, z d. 26 III, Kraków.
- 1934, "Obróbka lnu i wyrób płótna na Łemkowszczyźnie", *Głos Lit.-Nauk.* dodatek do *Głosu Narodu*, nr 275 z d. 7 X, Kraków oraz *Dodatek Lit.-Nauk. do Kuriera Lwowskiego*, R. III, nr. 48, Lwów.
- 1934, "Cyganie w Polsce", *Głos Lit.-Nauk.* dod. do *Głosu Narodu*,

* *Український календар, УСКТ, Варшава, 1969*, там таки, стор. 60-61; Zofia Ciesla-Reinfussowa, "Bibliografia prac Romana Reinfussa", *Acta Scansenologica*, Tom I, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszow, 1980 r., 17-28.

- nr 191, z d. 15 VII, Kraków oraz *Dod. Lit.-Nauk. do Kuriera Lwowskiego*, R. III, nr 192, Lwów.
- 1934, "Łatynizacja stylu cerkiewnego na Łemkowszczyźnie", *Głos Lit.-Nauk.*
- 1934-35, "Будовніцтво людове на заходней Лемковщизньє", *Люд*, Львув.
- 1935, "З пшешлосьці Лемковщизни", *Курер Лит.-Наук.* I. K. Ц., Кракув.
- 1935, "Земя Лемковска пшед пулвечем і дзись", *Курер Львовскі*, додат. літерацкі.
- 1935, "Будовніцтво людове у Лемкув", *Док. Лит.-Наук. до Курера Львовського.*
- 1936, "Веселе в Кожушнем", *Ас*, Кракув.
- 1936, "Етнографічне границе Лемковщизни", *Земля.*
- 1936, "Всходня граница Лемковщизни", *Курер Лит.-Наук.* I. K. Ц., Кракув.
- 1936, "В справе границі Лемковско-бойковскей", *Курер Лит.-Наук.* I. K. Ц., Кракув.
- 1936, "Ловецтво людове на Лемковщизньє", *Курер Лит.-Наук.* I. K. Ц., Кракув.
- 1936, "Etnograficzne granice Łemkowszczyzny", *Ziemia*, R. XXVI, nr 10/11, s. 240-253, Warszawa.
- 1936, "Łemkowie (opis etnograficzny)", *Wierchy*, R. XIV, s. 1-24, il 18. Kraków.
- 1938, "Problem wschodniego zasięgu etnograficznego Łemkowszczyzny", (w:) *Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich — II. Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Karpatom Polskim w Krakowie*. Dnia 30 i 31 Października 1938 roku, ss. 11, Warszawa.
- 1939, "Ze studiów nad kulturą materialną Bojków" (w:) *Rocznik Ziem Górskich*, s. 238-278, il. 28, tab. 2, maja 1, Warszawa.
- 1945, "Badania nad osadnictwem Huculszczyzny", *Sprawozdania PAU*, t. XLVI, nr 1-5, s. 90-93, Kraków.
- 1948, "Лемкове яко група етнографічна", *Праца і матеріали етнографічне*, Люблін.
- 1949, "Лемковие jako grupa etnograficzna", *Prace i materiały etnograficzne*, t. VII, s. 77-210, Lublin-Kraków.
- 1949, "Przyczynek do ikonografii obrazów", *Polska Sztuka Ludowa*, R. III, nr 5, 150-155, Warszawa.
- 1949, "Ze skarbnicy sztuki ludowej: 'Zbójnicy'", *Orli Lot*, R. XXIII, nr

- 8, h. 122-123, Kraków.
- 1950, "Ze skarbnicy sztuki ludowej: 'Czapka magierka i tynieckie rękawiczki' ", *Orli Lot*, R. XXIV, nr 1, s. 9-11, Kraków.
- 1950, "Stroje górali szczawnickich", *Orli Lot*, R. XXIV, s. 95-97, Kraków.
- 1951, "Wytwórcy ludowych ubiorów w Karpatach Polskich", *Polska Sztuka Ludowa*, R. V, nr 1/2, s. 19-36, Warszawa.
- 1953, "Katalog garncarstwa ludowego województwa rzeszowskiego", Łódź 1952 rok, *Polska Sztuka Ludowa*, R. VII, nr 3, s. 189-190, Warszawa.
- 1954, Rudolf Krzywiec, "Technologia rzemiosła garncarskiego" (skrypt), cz. II: "Historia pieca garncarskiego", Poznań-Wrocław 1954 r., *Polska Sztuka Ludowa*, R. VIII, nr 4, s. 255-256, Warszawa.
- 1954, "Tradycje otwartego ogniska w Małopolsce", *Lud*, t. XLI, s. 699-702, Wrocław.
- 1955, Franciszek Kotula, "Poszukiwania metryk dla stroju ludowego", Rzeszów 1954 r., *Polska Sztuka Ludowa* R. IX, nr 2, s. 125, Warszawa.
- 1956, P. I. Makuszenko, Z. A. Petrova, *Narodnaja Architektura Zakarpattia*, Kijów 1956 r., *Polska Sztuka Ludowa*, R. X, nr 6, s. 362, Warszawa.
- 1959, "Problem Karpat w badaniach kultury ludowej", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XIII, nr 1/2, s. 3-11, Warszawa.
- 1959, "Badania plastyki ludowej w województwie rzeszowskim w okresie XV-lecia", *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, s. 141-152, Rzeszów.
- 1960, "Badania sztuki ludowej prowadzone w woj. rzeszowskim przez Instytut Sztuki PAN", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XIV, nr 2, s. 122-124, Warszawa.
- 1961, "Stan i problematyka badań nad kulturą ludową Łemkowszczyzny", *Etnografia Polska*, t. V, x. 63-69, Warszawa.
- 1961, *Meblarstwo ludowe w województwie rzeszowskim (Wstęp do katalogu)*, s. 7-32, Łańcut.
- 1962, "Sztuka ludowa Łemkowszczyzny", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XVI, nr 1, s. 9-25, Warszawa.
- 1963, "Rzeźba figuralna Łemków (Ze studiów na ludową rzeźbę kamienną na Łemkowszczyźnie)", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XVII, nr 3/4, s. 122-134, Warszawa.
- 1963, "Sztuka ludowa w województwie rzeszowskim i jej badania",

- Polska Sztuka Ludowa*, R. XVII, nr 3/4, s. 113-121, Warszawa.
- 1964, "Z etnografii powiatu jasielskiego" (w:) Praca zbior.: *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, s. 591-630, Kraków.
- 1964, *Katalog wystawy pokonkursowej sztuki ludowej Sądecczyny* (Wstęp do katalogu), s. 1-4, Stary Sącz.
- 1965, Przedmowa (w:) Praca zbior.: *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury materialnej powiatu gorlickiego*, s. 7-12, Kraków.
- 1965, "Układy rolne i kształty wsi" (w:) Praca zbior.: *Nad rzeką Ropą. Zarys etnografii powiatu gorlickiego*, t. II, s. 13-28, Kraków.
- 1965, "Strój Łemków" (w:) *Ibidem*, s. 195-210, Kraków.
- 1966, "Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XX, nr 1, s. 3-22, Warszawa.
- 1966, "Dawne ubiory mieszczan z południowo-wschodniej części woj. rzeszowskiego", *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, s. 19-23, Sanok.
- 1967, "Szalaństwo łemkowskie w Beskidzie Krynickim", *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. IX, s. 156-174, Łódź.
- 1967, "Серед бойків", *Український календар*, Варшава.
- 1969, "Almwirtschaft und Schafhaltung bei den Lemken in de Niedern Beskiden" (w:) Praca zbior.: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*, s. 302-322, Budapest.
- 1972, "Wpływ zawodów wędrownych na kształtowanie się kultury ludowej w Karpatach" (w:) Praca zbior.: *Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii ofiarowane Kazimierzowi Dobrowolskiemu*, s. 143-152, Kraków.
- 1972, "Kultura ludowa Beskidu Niskiego i przyległego Pogórza", *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, nr 14, s. 5-13, Sanok.
- 1973, "Narodnaja architektura Łemków" (w:) *Karpatiskij Sbornik*, s. 46-56, Moskwa.
- 1973, "Chłopi — budowniczymi kościołów drewnianych", *Polska Sztuka Ludowa*, R. XXVII, nr 2, s. 67-70, Warszawa.
- 1975, "Kontakt z górami i jego wpływ na badania kultury ludowej regionów górskich" (w:) Praca zbior.: *Góry w kulturze polskiej*, s. 180-190, Kraków.
- 1976, "Ludowa rzeźba kamienna na zachodnim Pogórzu", *Polska Sztuka Ludowa*, r. XXX, nr 3/4, s. 167-180, Warszawa.
- 1976, "Społeczna i dydaktyczna rola muzeów na wolnym powietrzu",

- Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, nr 21, s. 7-10, Sanok.
- 1977, "Problem kompozycji muzeum na wolnym powietrzu", *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, nr 23, s 10-14, Sanok.

Степан Ванчицький

ЛЕМКІВЩИНА — САМОЦВІТ УКРАЇНИ

ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ НА ЛЕМКІВЩИНІ 1918-1944*

*Навіть деколи гіркі спомини про Рідний
Краї стаються на чужині солодкими.*

САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ

У листопаді 1918 р. створив український нарід Західньо-Українську Народню Республіку. Тоді й Лемківщина не хотіла оставатися позаду. В тому самому часі створено Повітову Українську Національну Раду та Український Комісаріят для сяніцького повіту у Вислоці Великій під проводом о. Пантелеймона Шпильки*). Він удержував зв'язок з Зах. УНР та його завданням було поширити українську владу на середню і західню частину Лемківщини. Комісаріят мав своїх урядовців, жандармерію і військовий відділ. Польська влада вислала зі Сянока численні військові з'єднання, щоб вони зліквідували Український Комісаріят. Збройні сили Українського Комісаріятату завзято боронили головної позиції — залізничної станції в Команьчі. Доказом того є могили героїв — Лемків на кладовищі в Команьчі, ще сьогодні можна бачити місця, де полягли ці українські герої. Відділи українського війська та жандармерії були заслані, щоб оборонити свою владу. Тому під напором переважаючо сильніших польських військових відділів і частин армії Галлера, перейшла влада Комісаріятату з розбитками збройних сил до Чехо-Словаччини. Але український Великий Вислік та довколишні села

* *Лемківський календар*, Торонто, 1969, стаття доповнена згідно з рукописом автора.

вкриті повсякчасно славою повстання проти поневолювачів і боротьби за політичну свою незалежність і всього українського народу. Українці західньої Лемківщини проголосили теж на своїх зборах у Фльоринці в Новосандеччині, 5 грудня 1918 р. своє бажання належати до Західніх Областей УНР.

Лемки були послідовні, не визнавши в початках польського володіння над лемківською землею, відмовилися від виконання повинности в польському війську. Облави польської поліції по селах Лемківщини мали слабі успіхи, лемківська молодь утікала до Української Галицької Армії, переховувалася в своїх глибоких лісах, або втікала до Чехо-Словаччини. Шойно коли Рада Амбасадорів у Парижі 1923 р., проти волі всього українського народу, передала Польщі українські землі, Лемки мусли погодитися з долею і з насильною польською владою. Але і той короткий час був для Лемків знаменитим політичним вишколом і викликав національне освідомлення.

У часах нашого найбільшого політичного підйому і в найприкриших обставинах Лемки були завжди солідарні з усією українською нацією.

ЯСНИЙ ПРОМІНЬ

Після створення польської держави, польські учительські сили не хотіли йти на працю в горах серед українського населення. Вони могли без труду одержати становища в містах, містечках, або ближче світу та серед свого польського населення. Тому на Лемківщині було багато вільних учительських посад. Тоді прибуло в західню Лемківщину багато учительських сил зі східньої Галичини. Тут вони не зазнавали такого переслідування, бо поляки на заході були менше шовіністично настроєні, чим на східніх землях. Наші вчителі на Лемківщині мали свою професійну організацію і створили свій український театр, що об'їздив з виставами всю західню Лемківщину. По кількох роках їх усіх перенесено "на мазури". Залишилася по них дуже мила і вдячна згадка серед лемківського населення.

ПЛЯНОВАНА СУСПІЛЬНА ПРАЦЯ

Від 1926 р. почалася на Лемківщині плянована культурно-освітня, виховна і господарська праця. Тоді відкрив у Сяноці свою адвокатську канцелярію д-р Василь Блавацький. Він відновив разом з Всч. о.

кан. Еміліяном Константиновичем, Михайлом Царем, Іваном Голейком та іншими діячами філію Т-ва "Просвіта" у Сяноці та читальні по селах Лемківщини. Основано руханкові т-ва "Луг" у Сяноці, Війським, Залужі, Полонній та відновлено т-во "Січ" у Волиці, яке залишилося ще з австрійських часів, одинокє на цілу Лемківщину. Головою т-ва "Луг" у Сяноці був ревізор Ревізійного Союзу Українських Кооператив Лев Кульчицький, опісля автор цих рядків. Ця організація об'єднала робітничу молодь Сянока й околиці та начисляла біля 80 членів. Молодь носила при святочних виступах відзнаки "Луг" — Сянік. Луговички і луговики відбували вправи на прилюдній площі над Сяном, а кожної неділі та свята домівка була переповнена членами. Відбувалися тут гутірки, виголошувано з пам'яті вивчені поетичні твори українських письменників, доповіді, відбувалися забави з танцями та інші імпрези. Також у Війським та Залужі ці організації вели справно свої діла під проводом братів Андрейчиків, синів місцевого священика. Головою т-ва "Луг" у Залужі був Михайло Черепаняк. "Луг" у Полонній гуртував усю молодь і розвивав дуже корисну діяльність під кермою Олекси Галушака. "Луги" зі Сянока, Війського і Залужа влаштували у літі 1930 р. на Білій Горі біля Сянока, на лісовій поляні, свято в честь Івана Франка. Т-во "Січ" у Волиці вела дуже вміло дружина місцевого пароха п-і О. Малко.

Не подобалося це займанцям і одно за одним польська влада розв'язала всі ці товариства, хоч за ними не було ніякої провини. Староство подало як причину розв'язання т-ва "Луг" у Сяноці те, що члени цієї організації у Велику П'ятницю і Суботу держали в одностроях почесну сторожу біля Божого Гробу. Сяніцький повітовий староста сказав голові розв'язаного т-ва, що "Луг" переступив свої статутів права, бо в статуті нема згадки про відбування почесної сторожі при Божому Гробі, отже він вважає цей виступ за політичну демонстрацію зі сторони управи і членів цього товариства.

РІДНА ШКОЛА

Найцінніші скарби є ті, які ми плекаємо в серцях наших дітей. Це є дійсно наші українські скарби. Такі скарби здобувається через відповідне виховання. Це дуже добре розумів гурток громадян, що в 1926 році заснував у Сяноці Кружок Т-ва "Рідна Школа". Першим головою Кружка був проф. Володимир Чайківський, заступник голови був завжди о. Степан Менцінський, секретарем д-р Володимир

Константинович, а від 1927 р. автор цих рядків; скарбником рад. Болеслав Шулякевич, бібліотекарем о. Степан Венгринович. Крім того до управи входили: Василь Микула, Степан Цар. В 1930 р. введено зміни. Головою став автор цієї статті і був ним аж до 1940 р. В різних каденціях членами управи були: Олена Ванчицька, Т. Мричко, Гриць Масник, Михайло Кибальський, мгр Лев Букатович, що став пізніше бібліотекарем, мгр Володимир Кліш, що був упродовж останніх сім років секретарем. Контрольна Комісія була, звичайно, у такому складі: о. кан. Еміліян Константинович, о. дек. Іван Цегелик, радник Франц Коковський. Згодом основано Кружки "Рідної Школи" в таких місцевостях: Прелуки, де головою Контрольної Комісії був О. Жубрид; Прусик, Морохів, Чертеж, Завадка Риманівська, Бонарівка.

Кружок "Рідної Школи" у Сяноці був властиво обласним, зверхнім та опікунчим органом для всіх Кружків "Рідної Школи", для справ українського шкільництва і національного виховання молоді на території цілої Лемківщини.

У 1936 р. відвідав Лемківщину представник Головної Управи "Рідної Школи" у Львові, її голова проф. Іван Галушинський. При цій нагоді відбулися численні збори громадянства у Сяноці, Загутині, Боську та інших українських селах.

Щоб виробити собі погляд на стан шкільництва і національного виховання, голова Кружка Рідної Школи в Сяноці, автор цих рядків, відвідав важніші осередки українського культурного життя на Лемківщині. Стан був невідрадний. Майже у всіх школах велося навчання польською мовою, скрізь були польські учительські сили. Тільки декуди були українці учителі і тут було дещо відрадніше, бо вони дбали про те, щоб українським дітям дати змогу присвоїти знання рідної мови. У Сяніцькім повіті, де українці становили більшу половину всього населення, було лише дев'ять українських учительських сил.

У деяких українських селах не було зовсім шкіл. До таких належала Завадка Риманівська коло Дуклі, Душатин коло Команчі та інші села. Заходом Кружка "Рідної Школи" у Сяноці засновано в обох цих селах приватні українські школи. У Завадці Риманівській місцева громадянка Н. Н., вдова, зложила своїх, важко заощаджених 150 доларів на будову школи. Громадяни села доложили теж дещо гроша, будівельного матеріялу і праці та побудували відповідний шкільний будинок. У тому будинку вчив як перший український учитель Петро Ікалович, наданий Головною Управою "Рідної Школи" у Львові, через один рік, а потім виїхав до Америки. Відтак продовжував там

навчання Петро Стерпак, вкінці Ольга Чабан. Оба перші учителі не лише не занедбували шкільних дітей, але теж пильно звернули свою працю у напрямі національного виховання молоді. Вони створили хор і влаштували сходи́ни молоді та старших громадян. Нераз вечорами хор співав під відкритим небом і розносив красу і велич української пісні на всю Дуклянщину. Висланник Головної Управи "Рідної Школи" у Львові, інсп. Середа, оцінив висліди праці обох учителів під педагогічним зглядом, як надзвичайно добрі. Учителька Ольга Чабан вела з великою посвятою і фаховим знанням навчання шкільних дітей. Польський шкільний інспектор висловився перед головою Кружка "Рідної Школи" у Сяноці про працю цієї вчительки дуже прихильно і хвалив її педагогічний таланти. Польська влада оснувала в тому будинку, за згодою місцевого Кружка "Рідної Школи" державну школу, через те припинено ведення приватної української школи в Завадці Риманівській.

Українська приватна школа у Душатині припинила працю по однорічному існуванню тому, що державний шкільний інспектор уважав приміщення за невідповідне. (Подібне було в Завоях, де люди три рази перебудовували першу свою школу).

Обі вище згадані школи були у більшій частині на удержанні кружка "Рідної Школи" у Сяноці, який щомісячно висилав учителям платню. Учителі у Завадці Риманівській одержували ледве половину, а в Душатині четвертину державної платні. Однак, не дивлячись на те, вони сповняли свої обов'язки дуже совісно.

ДИТЯЧІ САДКИ

Рівночасно Кружок "Рідної Школи" у Сяноці провадив широко освідомлюючу і виховну працю серед дітей і молоді. В тому давали йому значну піддержку місцеві Кружки "Рідної Школи", а також послуговувався він іншими культурними, освітніми та господарськими організаціями. Проявом цієї праці були в першу чергу дитячі садки. Їх ведено в часі шкільних вакацій, у жнива, коли діти були вільні від шкільної науки, батьки зайняті працею в полі. Вони мали на меті опікуватися дітьми тоді, коли їхні родичі не мали на те часу, а дальшим їх завданням було виховати дітей в українському національному дусі і в той спосіб доповнити їхнє знання та розбудити і піддержати українське національне почуття, якого не давала їм державна школа.

Не творили ми садків там, де у державній школі був український

учитель, бо він завжди належно дбав про українських дітей. Звичайно творили ми їх в селах які були zagrożені під національним оглядом. На ведення садка треба було мати дозвіл староства, про яке старався заздалегідь Кружок "Рідної Школи" у Сяноці для території цілої Лемківщини. Для отримання такого дозволу треба було подбати про відповідну домівку і кваліфіковану учительську силу. Якщо не сповнено цих вимог, староство могло відмовити дозволу. У нас приміщувались садки в домах читалень "Просвіти", Кружків "Рідних Шкіл", у громадських домах, священничих домах, деколи в селянських хатах.

В усіх садках діти одержували харчування. Про приміщення, харчі, порядок, обслуговування для дітей, дбали Комітети батьків. Обов'язком батьків було складати грошові оплати, але вони були завжди незначні. Якщо не зложено оплати, це ніколи не було причиною усунення дитини із садка, або позбавлення її будь-яких прав.

Лікарську опіку над дітьми у садках безплатно виконували українські лікарі, головню д-р Володимир Каранович із Сянока. Загальну опіку, педагогічну та адміністраційну перевірку над усіма садками вела управа Кружка "Рідної Школи" в Сяноці. Вона теж мусіла вчасно кожного року намітити плян для цієї акції, постаратися про грошові засоби та провідниць.

На ці засоби складалися: вкладки членів "Рідної Школи", допомоги лемків з Америки і Канади, оплати батьків, а в 1937 р. допомога Головної Управи "Рідної Школи" у Львові. В 1932 р. ми видрукували 600 листівок з життя дитячих садків, які діяли у попередньому році у Новосільцях і Морохові. З того вислали ми 500 листівок з відозвами до Америки і Канади. Успіх був дуже добрий. Лемки надіслали шедрі грошові датки і в цей спосіб допомогли нам у переведенні акції дитячих садків. У наступних роках ми теж посилали відозви до лемків в Америці та користувалися допомогою звідти.¹

У деяких селах провідниці знаходили повне безплатне удержання, а саме мешкання і харч у священників. До таких добродіїв належали: о. Степан Менцінський з Новосілець, о. Орест Калужняцький в Іздебках, о. Василь Середовиц у Туринську та інші.

Провід у садках вели завжди жінки. З правила вони мали свідоцтва зрілості з учительських семінарій. Щоб доповнити знання провідниць відомостями про ведення дитячих садків, улаштував Кружок "Рідної Школи" у Сяноці в 1936 р. спеціальний курс, получений з практичними лекціями з дітьми садка в Дубрівці Руській.

Курс вела І. Гришко зі Львова. На похвалу провідницям треба підкреслити їхню високу ідейність, посвяту, такт і невибгливість. Не було випадку, щоб донебудь прийшло до непорозуміння між провідницею і Комітетом. Такі провідниці, як Марія Терефенко, Лідія Ванчицька, Ольга Масник, Ольга Чабан, Ольга Цегелик, Н. Сікора, Марія Чабан, Анна Чабан та інші, могли завжди почванитися гарними успіхами своєї праці.

Дитячі садки діяли у таких місцевостях, Согорів Долішний, Семушова, Тирява Волоська, Улюч, Дубрівка Руська, Морохів, Новосільці, Сянік, Вільхівці, Туринське, Іздебки, Володж і інші. Це тільки прикладове вичислення. Таких місцевостей було багато більше. Найбільшу кількість садків виказує 1936 р. Було їх 20, а в них 500 дітей. Найчисленніший щодо кількості дітей був завжди садок у Дубрівці Руській. Було там пересічно 50-70 дітей. Закінчення дитячих садків відбувалося, звичайно, в останніх днях серпня, завжди в неділю. Було це справжнє свято українських дітей. Тоді сходилися всі громадяни до залі садка і тут бачили та чули висліди одно- або дво-місячної праці у садку. На сцені виступали дитячі хори, декляматори, танцюристи.

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Треба було подумати над засобами для виховання молоді у віці понад 14 років життя. Такі засоби ми знайшли і получили приємну працю з корисною. А саме Кружок "Рідної Школи" у Сяноці взявся за організацію курсів плетення на дротах (трикотарських), себто виріб светерів, панчіх, шапок, рукавиць і т.п. Відбулися вони в 1935-1938 рр. Зразу зорганізовано у Сяноці інструкторський курс під проводом Володимира Мричко. Він мав подати зацікавленим відомості про плетення на дротах та методи праці для майбутніх провідниць таких курсів по селах Лемківщини.

Відтак приступив наш Кружок "Рідної Школи" до організування таких курсів у сяніцькому і березівському повітах. Відбулись вони у Боську, Новосільцях, Володжі, Прусіку, Іздебках, Полонній та кількох інших місцевостях. Мали вони zarazом освітній зміст, бо на них подавали провідниці учасникам відомості з української історії, літератури, вчили співу, влаштували товариські забави, підготовляли театральні вистави і т. п. Учасниками курсів були дівчата і хлопці.

У Полонній був співорганізатором та учасником курсу Олекса Галушак, місцевий дяк, дуже свідомий громадянин, добрий орга-

нізатор і дуже заслужений робітник на полі народньої освіти. У своєму ще тоді молодому віці він користувався великою повагою серед громадян рідного села та цілої околиці.

Провідницями курсів були звичайно панни, що вели у літі дитячі садки, отже Ольга Бандрівчак, Лідія Ванчицька, Ольга Патроник, Марія Терепенко та інші.

Праця Рідної Школи була відома Лемкам в Америці. Один з них Н.Н., родом з Дудинець, пов. Сянік, призначив у 1939 р. у своєму передсмертному тестаменті 10.000 дол. для Рідної Школи на Лемківщині. Кружок "Рідної Школи" у Сяноці почав заходи в Америці, щоб добути цю квоту, але війна перервала зв'язок з Америкою і досі невідомо, що сталося з тим даром.

БІБЛІОТЕКИ

Не менше важною справою було дати лемкам у руки українську книжку. Бібліотек на Лемківщині було дуже мало. Деякі молоді священики оснували при церквах бібліотеки, придбані за власні гроші. Були в них релігійні та світські книжки. Але в бібліотеках повинен бути завжди рух, а цей рух спричиняє те, що по деякому часі книжки є вже прочитані і треба старатися про нові. На це треба мати постійно грошові засоби.

У такому напрямі пішов на стрічу бажанням лемківського громадянства Кружок "Рідної Школи" у Сяноці. Цей Кружок придбав для себе велику бібліотеку, яку постійно доповнювано новими книжками. Господарем у ній був мгр Лев Букатович, потім мгр Володимир Кліш, а в найширших розмірах використовував її катехит гімназії та вселюдних шкіл у Сяноці о. Степан Венгринович. Скільки разів люди бачили на вулиці о. Степана Венгриновича, він завжди йшов з текою, наповненою книжками з нашої бібліотеки. На лекціях релігії у школах він не тільки навчав практичним, дуже оригінальним способом свого предмету, але й товариських звичаїв, подавав відомості про мистецтво й освідомлював національно занедбану українську дитвору. Він позичав шкільним дітям книжки нашої та гімназійної бібліотеки. В 1929 р. наш Кружок за почином тодішнього голови проф. Володимира Чайківського придбав кількадесят українських книжок і передав їх гімназії у Сяноці. Це й була основа для української бібліотеки у цій гімназії. Зразу вів цю бібліотеку сам проф. В. Чайківський, зглядно один з учеників під його наглядом. Опісля опікувався нею катехит о. Степан Венгринович. Мав він у цій ділянці праці

дуже гарні успіхи і поклав величезні заслуги для виховання дітвори. Щоденні збирав він свою шкільну дітвору і відбував з нею прогульки, часто разом із старшим громадянством, членами Кружка "Рідної Школи" та Читальні Товариства "Просвіта". Щороку влаштовував Кружок "Рідної Школи" при головній допомозі о. Венгриновича "Свята ялинки", на які завжди приходило кількадесят дітей з батьками та родичами. о. Венгринович мав вроджений, незвичайний дар з'єднувати собі людей, зокрема дітвору і молодь. Людина з широкою освітою, рисівник і любитель мистецтва, всюди вносив він рухливе життя. За його великі заслуги на полі виховання української молоді Головна Управа "Рідної Школи" у Львові надала йому почесне звання "Приятель Молоді". В 1944 р. переїхав він до Самбора, де став завідувачем музею "Бойківщина". Звідтам більшовицька влада вивезла його з дружиною на Сибір, де нема великої різниці між смертю і життям. Там він працював при вирубі лісів. Не витримав важкої роботи та й загинув той гарячий патріот і вірний син України.

Крім постійної бібліотеки у Сяноці мав Кружок "Рідної Школи" 28 мандрівних бібліотек. Це були невеликі дерев'яні скриньки, наповнені книжками. У кожній скриньці був список книжок і зшиток для занотування позичаючих. У кожній скриньці були інші книжки. Де прочитали люди одну бібліотеку, звертали нам її та одержували іншу, і скриньки мандрували від села до села, скрізь по далекій Лемківщині та сповняли велике завдання.

ДОПОВІДІ, СВЯТОЧНІ ЗІБРАННЯ

Рідна Школа вдержувала зв'язок з українським населенням Лемківщини через численні доповіді. Звичайно був доповідачем голова сяніцького Кружка "Рідної Школи". Доповіді про завдання і працю Рідної Школи, як теж на історичні, літературні та господарські теми влаштовувано нашим заходом не тільки в громадах, де були Кружки "Рідної Школи", а також у Читальнях Т-ва "Просвіта" та кооперативах. На них звичайно, були присутні представники польської поліції, що пильно стежили за діяльністю всіх наших організацій та всіх видніших громадян. На одній доповіді голови сяніцького Кружка "Рідної Школи" на господарську тему в кооперативі в Репеді 1938 р. було присутніх аж п'ять польських поліцистів з командантом станиці в Команьчі включно. Один з них пильно записував зміст доповіді. Однак поліція не могла подати ніяких закидів, ані покарати бесідника, бо доповідь була витримана спокійно

і бесідник докладно держався наміченої теми. Доповіді прислухавалося около 30 громадян Репеді.

Восени 1933 р. відбулося в Сяноці святочне зібрання з нагоди Ювілею Рідної Школи. Виступав хор Кружка "Рідної Школи" у Морохові, під управою пані Горошко, дружини тамошнього священика, а Сяніський Кружок дав промовця і декламаторів.

У червні 1934 р. відбулися рідношкільні збори у Риманові при видатній допомозі місцевого адвоката Олександра Хоміцького, що відступив на ці збори домівку своєї канцелярії, він теж живо цікавився розвитком національного життя риманівської та короснянської округ.

У грудні 1935 р. відбулося рідношкільне віче в Бонарівці, короснянського повіту, влаштоване заходом тамошнього Кружка Рідної Школи. Доповідачами були: місцевий парох о. декан Іван Клюфас і голова Кружка Рідної Школи в Сяноці.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ

Під час побуту в Америці в 1926 р. д-р Володимир Константинович стрівся зі своїми знайомими Лемками. При цій нагоді він звітував Лемкам про культурно-освітній і господарський стан Лемківщини та вказав на конечну потребу побудувати у Сяноці репрезентативний Народний Дім. Тому, що населення Лемківщини було незаможне, не було виглядів на те, щоб воно збудувало такий дім власним коштом. Треба було відкликатися до жертвених сердець американських Лемків-Українців. На цю його пропозицію погодилися його знайомі та приобіцяли грошеву допомогу, якщо ця нова установа буде мати господарську мету. Вернувшись до Сянока, д-р Володимир Константинович випрацював спільно зі своїм батьком о. кан. Еміліяном Константиновичем статут Т-ва "Український Народний Дім" у Сяноці. Згідно зі статутом, головною метою цього товариства було створити українську ремісничу школу.

У 1928 р. відбулися основуючі загальні збори УНДому, на яких вибрано першу управу. В склад її входили: о. кан. Еміліян Константинович — голова, д-р Степан Ванчицький — секретар (оба були на цих своїх становищах одинадцять літ), заступником голови був проф. Володимир Чайківський до 1935 р., потім д-р Володимир Каранович, скарбником директор Народної Торгівлі — Дмитро Висоцький. Крім того входили ще до управи: Михайло Цар, о. Степан Венгринович, який вкінці став головою Т-ва, скарбником став тоді Гриць Масник (дир Народної Торгівлі) та секретарем — мгр Володимир Кліш.

Перша Управа прибирала біля 11 тисяч золотих способом збірок у краю і в Америці. Коштом коло 9.000 зол. закуплено площу близько будинку пошти і заінтабульовано право власності на УНДім у Сяноці. Цю площу після зрівняння та очищення обведено тином. Продовжувались постійно дальші збірки на спорудження будівлі. У 1933 р. велика господарська криза була на вершці свого розвитку. Був господарський застій, безробіття, обнижка платень для урядовців, грізний спадок цін на рільничі продукти і це все дуже сильно відбилося на збірковій акції. З Америки теж перестали напливати збірки, бо там господарські відносини не були краші. Все таки остання управа УНДому, вибрана у 1940 році, перебрала коло 1.000 зол. готівки.

Площа УНДому бул нерівна і вимагала значного вкладу праці та гроша. Щоб заощадити УНДомові готівковий видаток, молодь Сянока створила робітничу дружину і впродовж кількох тижнів, кожного дня, від 5-ої до 7-ої години ранку працювала даром на площі, скопуючи землю та добуваючи каміння. До цієї дружини належали ремісники, робітники, купці, учениці та учні середніх шкіл, університетська молодь, трьох кандидатів адвокатури та один адвокат. Провідником дружини і господарем оцього "українського городу" був дир Гриць Масник.

Громадяни недалеких сіл створили у себе також такі робітничі дружини, до яких належали жінки тощо. Приїздили вони на "український город", розкопували і вивозили зайву землю і каміння за місто. Тоді безкорисні патріоти найшлися в громадах: Загутинь, Согорів Долішній, Дудинці, Костарівці.

Коли площа вже була впорядкована, користувалася нею українська молодь для гри у відбиванку, для забав з танцями та інших розваг.

МУЗЕЙ "ЛЕМКІВЩИНА"

За почином проф. Лева Геца, Ірини Добрянської, о. Степана Венгриновича та кількох осіб з інтелігенції створено в Сяноці статутове Т-во під назвою Музей "Лемківщина". Всім тілом і душею був відданий праці у ньому проф. Лев Гец. Великим добродієм музею був о. кан. Е. Константинович, що дав музеєві дарове приміщення у двох кімнатах прафіяльного дому. З пристрасною любов'ю до мистецтва віддавалися праці у музеї: учителька Ірина Добрянська, радник Франц Коковський, о. Степан Венгринович та проф. Іван Флюнт. Не жаліли вони власного гроша і труду, щоби стягнути до

музею твори лемківського мистецтва, головню церковного. Такі любителі мистецтва не пануть з неба, як дощ.

Існував у Сяноці також польський музей. Якраз перед Другою світовою війною створила польська влада регіональний музей і дала йому приміщення у просторих залах "на замку", над Сяном. Там найшовся також український Музей "Лемківщина", але українські експонати мали свій окремий відділ та залишались під опікою проф. Лева Геца. Тепер існує даліше музей у такому самому виді та в тому самому приміщенні.

По примусовім виселенні та виїзді Лемків частинно в Україну, частинно на понімецькі землі, осталися українські церкви на Лемківщині без догляду і через те багато творів церковного мистецтва пропало з великою шкодою для української культури.

"ПРОСВІТА"

Про освіту дорослого населення дбали Читальні "Просвіти". Першу читальню Т-ва "Просвіта" у сяніському повіті основано ще за австрійської влади в 1902 р., в українському селі Одреховій. Читальнями опікувалася філія Т-ва "Просвіта" у Сяноці, основана ще перед Першою світовою війною. Головою її був о. кан. Еміліян Константинівич, а в 1926 р. адвокат д-р Василь Блавацький. Для оживлення читалень та перевірки їхньої праці удержувала філія урядовця, оплачуваного з фондів Головного Відділу Т-ва "Просвіта" у Львові. Був ним зразу Василь Подубинський, потім інша людина. Урядовець, а також голова філії та інші члени Відділу відвідували читальні, виголошували доповіді, оснували нові читальні та влаштовували просвітянські наради. Територія Лемківщини і сумежних земель дуже простора і не мала догідної комунікації. Щоб відвідати читальні або інші українські товариства на Лемківщині, часто приходилось мандрувати пішки. Була це дуже велика перешкода для зв'язку між українським населенням та повітєвими культурно-освітніми, чи господарськими осередками. Тому праця філії Т-ва "Просвіта" не була легка. Все таки філія вдержала свої читальні при житті, оснувала кілька нових та старалася вдержати їх в стані діяльності. Читальні у Сяноці, Військїм, Новосільцях, Маластові, Іздебках, Красній, Бонарівці, Опарівці, Боську, Володжі, Туринську, Синяві, Полонній, Селиських, Тарнавці, Вислічку, Семушовій, Улючі, Дубрівці Руській, розвивали широку і дуже корисну культурно-освітню працю. Допомагав у цьому ділі адв. д-р Остап Жук з

Буківська та його брат агроном Андрій, що влаштував був господарські курси при Читальні "Просвіта" у Полонній.

СОЮЗ УКРАЇНОК

Філія цього товариства була в Сяноці. Їй підлягало кілька відділів у повіті. Головою філії була О. Габлова, потім Ярослава Блавацька, вкінці Стефанія Коковська. До управи належали в різних каденціях та розвивали корисну працю пані: Софія Венгринович, Н. Шулякевич, М. Голейко, Ольга Чайківська, Олена Ванчицька, Ольга Масник, Ольга Хлопик, Марія Хлопик, Мелянія Флюнт, О. Менцінська. Союз Українок опікувався дітьми, помагав у влаштуванні та вдержанні дитячих садків. Від 1940 р. перебрав чинну участь в удержанні Української Захоронки в Сяноці. Пані виїздили на села з доповіддями (Волиця, Дудинці, Морохів, Новосільці та інші). Всякі товариські зустрічі завдячували свій успіх корисній допомозі членок Союзу Українок.

РІЛЬНИЧА ОСВІТА

Завдяки старанням о. кан. Е. Константиновича, проф. І. Ковалева та інших оснований в Сяноці в 1912 р. Філію Т-ва "Сільський Господар". Таку саму філію оснований в тому часі у Горлицях завдяки старанням учителя Яворського з Маластова та в Динові за почином о. кан. Т. Савойки. Тоді оснований також кількадесят кружків "Сільського Господаря" в інших селах (в Красній, пов. Коросно в 1936 р.)

У сяніцькій Філії "Сільського Господаря" дуже віддано працював проф. І. Ковалів. Він мав свого власного коня і візок та використовував кожний вільний час, щоб відвідати Кружки "Сільського Господаря". Учитель Яворський теж з дуже великим захопленням віддавався праці у своїх Кружках "Сільського Господаря" в горлицькому повіті та виголошував доповіді на господарські теми по селах своєї округи. Йому помагали в праці деякі українські учителі. Від 1927 р. д-р Василь Блавацький був постійно головою Філії "Сільського Господаря" у Сяноці. Сільсько-господарська організація на горличчині зовсім підупала з перенесенням учителя Яворського "на Мазури".

Для ведення успішної праці на полі господарської освіти треба було конечно вдержувати на території Лемківщини принайменше

одного постійного інструктора з вищою рільничою освітою. Такого не було, бо не вистачало грошових засобів. Через те Філії та Кружки "Сільського Господаря" на Лемківщині не могли як слід вести своєї праці.²

ВЕЛИКИ ТА ГРІЗНІ ПОДІЇ

Навесні 1939 р. створено в Сяноці під проводом автора цих рядків Український Комітет. Він складався із представників українських товариств. Це була наша громадська централь для порозуміння, координації та контролю всієї суспільної праці на Лемківщині. Відбулися два засідання цього Комітету. Він мав плянувати всю суспільну працю, слідкувати за подіями, що відбувалися в Європі та приготувати до них Лемківщину. Це робила без розголосу президія, а повного Комітету не скликувано частіше, бо польська влада була тоді дуже чуйна у зв'язку з подіями на Закарпатській Україні, та приготувляла кандидатів на виселення з сяніцького повіту, як прикордонного і для Берези Картузької.

Дня 1-го вересня 1939 р. прийшло до воєнного зудару між Польщею та Німеччиною. Жиди почали масово втікати на схід. Дня 6-го вересня німецькі літаки збомбардували залізничну станцію у Сяноці, де стояв поїзд наладований втікачами. Дня 7-го вересня польська поліція опечатала домівку Т-ва "ПРОСВІТА", переводила ревізії й ув'язнення серед українців та забирала всю молодь. Голова Українського Комітету, автор цих рядків, видав зарядження, щоб уся українська молодь та видніші громадяни поховалися. Молодь розбрилася по селах та переховувалася по горищах і стодолах. Все ж таки не оминули ми жертв. Польська тайна поліція забрала при своєму виході зі Сянока на схід, урядовця сяніцької управи міста Михайла Романа з Дубрівки Руської. По кількох днях, вже за німецької окупації, знайдено його в околиці Бірчі неживим, у рові біля дороги. Впало поважне підозріння на одного з урядовців управи міста — поляка, що він був виконавцем того ганебного вчинку. Цей урядовець довідався про те і негайно зник із Сянока.

Михайло Роман був великим українським патріотом, чесною, трудолюбивою, та культурною людиною. Українська громада Сянока і Дубрівки Руської віддала честь пам'яті покійного, взявши дуже численну участь у Заупокійній Службі Божій, яку відправив о. кан. Константинович у парафіяльній церкві в Сяноці. Намагання німецької влади, щоби знайти винного, не дали бажаного висліду.

Дня 8-го вересня 1939 р., о год 8-й вечером ввійшли до Сянока перші відділи німецького війська. Зараз взяли вони, як воєнних закладників, найвизначніших мешканців міста, між ними о. кан. Константиновича і радн. Бугеру. Приміщено їх у в'язниці Окружного Суду у Сяноці.

У неділю 9-го вересня після полудня пролунали на Дубрівці Руській стріли з машинного кріса. Вистріли не заподіяли нікому шкоди. Німецька військова жандармерія вважала це однак за ворожий виступ населення у запіллі армії. Вночі з 9-го на 10-го вересня ув'язнено під закидом саботажу 220⁺ громадян з Дубрівки Руської, між ними багато наших свідомих людей. Їм загрожувала кара смерті. Така доля могла стрінутися також закладників. У понеділок 10-го вересня голова Українського Комітету довідався про ці події і негайно зголосився до команданта німецької дивізії, щоби вставитися за ув'язненими.

Положення було тим більше грізне, що в Боську попереднього дня німецьке військо розстріляло 18 громадян, в тому 14 українців, за те, що хтось стріляв за німецькими військовими частинами. Розстріляний був між іншими о. Михайло Величко, парох Боська, визначний громадянин і добрий пастир української громади. Очевидно, це була польська провокація.

Генерал дивізії вислухав пояснення голови Українського Комітету який виключив, щоби українці стріляли до німецького війська. Розмова тривала біля півгодини. Голова Комітету оповів генералові про криваві події у Боську та заявив, що там пролито кров невинних людей. Генерал відповів, що не має про це відомостей, але ця вістка і пояснення ситуації зробили на нього відповідне враження. Він обіцяв негайно звільнити о. Константиновича і рад. Бугеру, що й вчинив. Генерал дав також наказ, щоби виведено з тюремних келій всіх ув'язнених громадян з Дубрівки Руської. Він зажадав однак, щоби голова Комітету переглянув усіх зібраних на в'язничному подвір'ї та переконався, чи всіх їх знає особисто. Голова Комітету зробив перегляд і повідомив генерала, що всі ув'язнені з Дубрівки Руської є йому знані та що він ручить за їхню невинність. Генерал казав негайно випустити на волю всіх арештованих громадян.

Наступного дня генерал покликав до себе голову Комітету та інформував його про відносини у повіті. Вислід розмови був такий, що генерал казав звільнити з в'язниці всіх жидів. Їх було біля 400.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РАДА

У тому часі скликано членів Українського Комітету на засідання. Комітет вирішив поширити свій склад так, щоби всі українські організації мали в ньому своє представництво. Це рішення виконано негайно. Скликано цей доповнений Український Комітет, що своїм рішенням прийняв для себе назву "Українська Народня Рада" в Сяноці. Головою УНРади вибрано автора цієї праці, секретарем д-ра Володимира Карановича, який добре володів німецькою мовою, заступником секретаря мгра Володимира Кліша, заступником дир Гриця Масника, потім мгра Дмитра Яцева, скарбником інж. Володимира Темника, якому приділено також військову референтуру. Праця УНРади розвивалася у різних ділянках суспільного життя, тому для кожної ділянки адміністрації УНРада поклікала референтів-спеціалістів. Референтом культури і освіти був д-р Никифор Гірняк, господарським референтом — інж. Василь Дмитренко.

Печатка цієї репрезентаційної установи звучала "Українська Народня Рада в Сяноці". Тоді не було в Сяноці спеціалістів до виробу печаток, бо вони виїхали на схід. Тому перша печатка була зроблена з липової кори, яку зробив сільський хлопець. Потім постаралася президія про гумову печатку, а липову забрав проф. Лев Гец до Музею "Лемківщина".

ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РАДИ В СЯНОЦІ

Фронтowa дивізія німецького війська посунулася на схід та в її місце вступила до Сянока команда запілля з командантом генерал-майором фон Покорни. Вона виконувала тимчасово адміністрацію зайнятих теренів.

У порозумінні з цією командою президія УНРади зорганізувала староство в Сяноці. Старостою став д-р Василь Блавацький. Йому приділено кількох молодих людей з вищою освітою на становища референтів. З черги зорганізовано скарбовий уряд у Сяноці з д-ром Володимиром Константиновичем, як шефом. Студент Ярослав Мричко та інші студенти виїхали з доручення і з повноважностями УНРади у села Сяніцького повіту та зорганізували управи збірних громад, які перевели вибори до громадських рад. Коли в жовтні 1939 р. приїхав до Сянока повітовий староста д-р Шаар, — застав уже налаштану адміністрацію в повіті.

Для вдержання публічного спокою і порядку створено Україн-

ську Міліцію, що виконувала свої функції, від 17-го вересня до 3-го жовтня 1939 р., до часу, як державна німецька поліція перебрала в сяніцькому повіті свої обов'язки. Потім була в Сяноці помічна Українська Поліція з українським командантом, що підлягала німецькому командантові.

Повітовим лікарем став д-р В. Каранович, а міським — д-р С. Парфанович.

У половині вересня 1939 р. одержали ми від команданта заплілля дозвіл на організування українських військових відділів. Мало їх бути три сотні. Наразі почав референт УНРади організувати першу сотню. Був уже намічений її командант, кількох старшин і підстаршин, очевидно всі української народности. Завданням цих відділів мала бути охорона касарень, полонених, залишеного польською владою майна і т. п. Дня 17-го вересня 1939 р. заключила Німеччина договір про ненапад з СРСР і поділ польських земель. Німецька влада дуже вважала, щоб не дразнити СРСР. Дня 19-го вересня 1939 р. командант заплілля відкликав свій дозвіл на творення українських військових відділів.

УНРада звернулася до українського населення з закликом, щоб складати харчові продукти для українців-полонених з польської армії. Населення постачало хліб, сир, варені яйця, а з доручення УНРади Ольга Масник, Стефанія Бак, та інші пані з Союзу Українок займалися роздачею харчів нашим полоненим. У тому вони зустрічалися з перешкодами з сторони німецького старшини, що завідував табором полонених. Він без обмеження дозволяв польським жінкам постачати харчі для поляків-полонених, а доставку для українців обмежував. Голова УНРади пожалівся на те перед командантом заплілля. Командант негайно заступив цього старшини іншим. Був це, мабуть, поляк, бо розмовляв з польськими панями по-польськи. Небавом потім командант заплілля казав випустити на волю всіх полонених українців. Було це на початку жовтня 1939 р.

Перед війною торговцями і промисловцями на Лемківщині переважно були жиди. Багато їх виїхало на схід і вони не вернулися. Деякі сказали собі "большевизм — то не для нас" і вернулися. Вони однак не могли вести підприємства, бо німецька влада їм це заборонила. Староста д-р Шаар покликав до себе на розмову голову УНРади та спитав його, яким способом можна скоро і певно наладнати господарське життя. Голова УНРади відповів, що без участі жидів це неможливо здійснити, бо вони мають ще багато товарів у своїх крамницях, знають джерела закупу та скоро

відновлять промислову продукцію. Староста виїхав до Кракова, де в уряді генерал-губернаторства відбувалася нарада у господарських справах. Вернувшись звітти староста заявив, що рішено впровадити примус ліцензій на ведення всякого роду підприємств та допустити жидів до ведення тих підприємств. Щодо поляків, то не було сумніву, що вони будуть допущені до праці в промислі і торгівлі. Українці використали цю нагоду в широких розмірах. По містах, містечках і селах Лемківщини створено дуже багато українських підприємств різного роду. У Сяноці було їх 70, а перед війною було їх лише 5.

З доручення УНРади організував д-р Никифор Гірняк шкільний інспекторат у Сяноці і був першим українським шкільним інспектором для Сяницького повіту. Працював там, як референт катехит о. Степан Венгринович і декілька інших сил. Інспекторат почав негайно дуже пильну працю. Зі Східньої Галичини напливали на Лемківщину тисячі українських емігрантів, що їм небезпечно було стрінутися з більшовиками. Були це люди різних звань. Всі вони основували свої підприємства, або влаштовувались на працю в урядах. Багато їх було в Сяноці. З них дібрав шкільний інспекторат перші учительські сили і вислав їх у села сяницького повіту. Вони всюди скоро організували школи так, що при кінці жовтня 1939 р. вже багато сіл мало свої українські вселюдні школи. У Сяноці створено українську семирічну вселюдну школу ім. Тараса Шевченка, що містилася у будинку коло Аптекарки. Першим керівником цієї школи був д-р Петро Біланюк, потім д-р Микола Бажалук, вкінці М. Будз. У школі було повно дітей, головно з довколишніх сіл. В тому самому будинку містилася Українська Торговельна Школа, під кермою дир Михальчишина.

Створено також рільничу школу, для хлопців, що мала приміщення "На Фільварку" в Сяноці. Реміснича школа була приміщена в будинку близько церкви в Сяноці.

У всіх школах було багато молоді, що навчалася під проводом добрих фахових українських педагогів.

Для українських дітей Сянока створено "дитячий садок" що знайшов приміщення в "Русському Народньому Домі", біля Народньої Торгівлі і тривав два місяці. Вела його О. Гривнак. У травні 1940 р. переіменено його на постійну захоронку. Про цю захоронку дбав окремий Комітет, до якого входили представниці Союзу Українок. Головою Комітету була Ольга Масник, скарбником Микола Клезор.

У 1940 р., коли налааднано шкільну адміністрацію на заході Лемківщини, були там у кожному повіті (Кросно, Ясло, Горлиці) референти українського шкільництва. Вони дбали про українське

вселюдне і фахове шкільництво у тих повітах. Завдяки тому створено, між іншими 7-класову українську вселюдну школу у Дуклі, де діяв теж гуртожиток.

Між учительськими силами у вселюдних школах було багато добрих фахівців, були й нефаківі, але завжди з достатньою освітою. Між учителями були громадяни з Карпатської України. Всі учителі почувалися до обов'язку не тільки навчати дітей, але й ширити культуру та освіту серед молоді та старшого населення. Цей громадський обов'язок вони всі вповні виконували. Лемківщина дуже багато доброго завдячує цим ідейним працівникам.

У травні 1940 р. шкільним інспектором сяніцького повіту став німець. Д-р Н. Гірняк виїхав до Кракова на становище культурно-освітнього референта при Українським Центральним Комітеті. Д-р Біланюк залишив становище керівника Вселюдної Школи у Сяноці та перейшов на працю до шкільного інспекторату, як референт. Крім того були там референтами: о. Степан Венгринович і дир Степан Паладійчук.

Великим культурним досягненням українського громадянства Сянока був український хор під орудою проф. Михайла Іваненка. Начисляв він у час свого найбільшого розквіту, себто в половині 1941 р. біля 45 осіб; був добре вишколений і представляв собою високу мистецьку вартість. Велика зала УНРади, найнята від управи міста, була місцем постійних імпрез, влаштовуваних цим хором, вщерть наповнена публікою.

У жовтні 1939 р. поставлено в Сяноці "Ой не ходи Грицю...", у вересні 1941 р. "Запорожець за Дунаєм...". Бував у нас на гостинних виступах В. Блавацький зі своїми акторами зі Львова.

Вплив, значення та повага УНРади поширилася на територію цілої Лемківщини. Інформації та вказівки УНРади находили скрізь послух.

Зв'язок з західними повітами вдержувала УНРада в той спосіб, що голова і його заступник виїздили на збори у різні місцевості. На таких зборах являлися делегати сіл і міст своїх повітів. Перші збори відбулися в Коросні у жовтні 1939 р. Багатолюдні збори відбулися в Криниці 26 грудня 1939 р., в Горлицях у січні 1940 р.

На Зелені Свята 1940 р. відбулося повне засідання УНРади. Засіла президія з референтами та іншими члєнами тієї установи, як також публіка. Зложено звіт з праці УНРади, схвалено бюджет та намічено плян праці. Збори були дуже ділові та робили враження українського союму.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОПОМОГОВИЙ КОМІТЕТ

З ініціативи Українського Центрального Комітету у Кракові засновано у Сяноці, в половині липня 1940 р. Український Допомоговий Комітет. Головою цього Комітету призначено автора цієї праці, заст. голови мгра Дмитра Яцева. Референтки УНРади стали першими референтами УДК і продовжували працю, започатковану УНРадою.

У сяніцьких школах навчалось дуже багато дітей та молоді з сіл. Вони зразу доходили, або доїздили щоденно до Сянока. В 1940 році створено заходом УДК у Сяноці два великі гуртожитки (бурси) для хлопців і дівчат. Для організації та ведення гуртожитків поклав великі заслуги М. Торошенко. Він перебудував невеликим коштом два великі будинки напроти церкви в Сяноці, постарався про потрібну обстанову та постійно дбав про належне харчування молоді в гуртожитках. Його труд і проворність може оцінити тільки той, хто знає, як важко приходилося те все виконувати і досягнути у воєнний час.

Щоби придбати для Лемківщини фахових учителів, основано у Криницькій Державній Українській Учительській Семінарії (управитель Омелян Цісих), де навчалися дівчата і хлопці. Ця школа мала дуже добрий провід, зразкових учителів, багато молоді та гарно вишколений хор під орудою проф. Романа Левицького.

Німецька влада розв'язала всі українські товариства, а в їх місці створено Український Допомоговий Комітет. Залишено тільки кооперативи, діяльність яких була торговельна, або продукційна.

Вліті 1940 р. відбулися інформаційні збори українського громадянства у Коросні, Динові, Березові та Яслі, всюди в присутності голови і заступника голови УДК з Сянока. Тоді основано УДК в Яслі. Його керівником був мгр Осип Утриско, що дуже вміло і тактовно провадив цю установу. Існував та досить добре розвивався також УДК у Ряшеві.

ПЕРШІ ПОЛІТИЧНІ УВ'ЯЗНЕННЯ

Дня 15 серпня 1940 р. гестапо ув'язнило мене під політичними закидами і посадило в тюрмі сяніцького Окружного Суду. Ув'язнення перевели гестапівці спеціально наслані з Кракова з генерал-губернаторства. Всі закиди зфабриковані в трьох доносах я опрокинув, хоч гестапо перевело дуже докладне слідство, при чому мене допитували через три дні підряд, не знайшли доказу на ніякий закид, тому по кількох тижнях мене звільнили з в'язниці.

Рівночасно зі мною ув'язнено також д-ра Володимира Константиновича, що кілька місяців перед тим залишив був становище начальника скарбового уряду у Сяноці (на його місце сів німець) та відкрив адвокатську канцелярію в Буківську. Його звільнено з тюрми вчасніше.

Були це чи не перші політичні ув'язнення українських громадян на території генерал-губернаторства. Вони викликали обурення серед українців. З того часу почали рватись відносини між українським населенням та німецькою владою. По виході з тюрми я вніс резигнацію зі становища голови і члена управи УДК в Сяноці. Було очевидно, що моя особа стала невідгідна для німецької влади та на будуче могла бути перешкодою в дальшій праці УДК.

Кілька днів потім відбулося в Сяноці Свято Української Молоді на спортовому майдані, на якому я репрезентував ще УДК. Свято тривало два дні. Було воно зорганізоване Куренем Молоді, що існував і працював при УДК, як його клітина. Головою Куреня був мгр ДмитроЯців.

Обов'язки голови сповняв я до кінця вересня 1940 р. Тоді призначено головою УДК д-ра Івана Лазора, а по 6-ти тижнях д-ра Петра Біланюка, заступником голови був даліше мгр Дмитро Яців.

Праця УДК була обмежена до культурно-освітньої, господарської та допомогової ділянки. Зайшли зміни у складі референтів. Культурно-освітнім референтом став проф. Гнат Мартинець. Він працював у тому рефераті до половини 1942 р. Опісля він виїхав до Самбора, де перебрав становище директора Української Учительської Семінарії. Після цього обняв цю референтуру Петро Святий, який був заразом секретарем УДК. Шкільним референтом став М. Будз, референтом суспільної опіки мгр Омелян Мацілінський, скарбником був Михайло Іваненко, господарським референтом Торошенко, референтом молоді Мирон Голюка, відтак Левко Подоляк, директором канцелярії — мгр Ігор Витвицький. Працював в УДК також мгр Володимир Бучацький та багато молодих помічних сил.

Мою суспільну працю обмежив я тільки до Народньої Торгівлі та Окружного Союзу Кооперативів у Сяноці. В обох цих установах я був секретарем Надзірної Ради. Крім того, був я головою Комітету для придбання фондів для студіюючої молоді. Цікавили мене також справи Українбанку, де я сповняв обов'язки голови Надзірної Ради.

ГЛИБОКО ВІДЧУТА ДІЙСНІСТЬ

У половині вересня 1941 р. покотилася хвиля ув'язнень серед українців Генерал-губернаторства. Докотилася вона й на Лемківщину, до Сянока. Вона була подібна до масових арештів українців на території польської держави перед першими виборами до сойму у 1922 р. Тоді у 20.000 масі ув'язнених знайшовся весь актив української суспільності, про який влада думала, що він може стати на перешкоді у виборах.

Вночі з 14-го на 15-го вересня 1941 р. гестапо перевело ревізії та арештування серед українців Сянока. В сяницькій тюрмі опинився о. Степан Венгринович. Там він сидів біля одного місця, доки його випустили на волю. До праці у шкільному інспектораті він однак уже не повернувся, але виконував обов'язки катехита у школах Сянока.

Тої самої ночі арештували багато молоді та старших громадян. Між ув'язненими були: о. кан. Михайло Ганушевський, о. Микола Думанський, д-р Степан Ванчицький, Любомир Пелех та його брат — мистець Петро Обаль і багато інших. Нас відвезли вантажним автом під сильною охороною поліції до Тарнова, де ми переночували у в'язниці, а другого дня ранком до Кракова, де примістили нас у тюрмі "на Монтелюпіх". Усіх із нашого транспорту посадили в одну келію, а слідуючого дня додали нам ще Тараса Лушпинського.

Нас переслухували та випитували чи належимо до тайної організації, але ніякого наявного проступного вчинку, ані звичайного, ані політичного нам не закинули.

Вартували нас гестапівці та поводитися з нами грубо.

За нами заступалися перед німецькою владою: голова УЦК д-р Володимир Кубійович та полковник Адольф Бізанц — бувший офіцер Української Галицької Армії. Нас звільнили 30-го вересня 1941 року. При звільненні питали ми шефа слідчого відділу в'язниці, за що нас держали в тюрмі. Він відповів, що причина йому невідома.

Не вийшов з нами на волю однак о. М. Думанський. Його вважали за проводира бунту проти німецької влади, тому його положення було дуже непевне. Його звільнили значно пізніше завдяки різним інтервенціям. За ним заступалися високопоставлені особи з Риму, Апостольський Адміністратор о. митрат Олександр Малиновський, громада, парафіяни та УДК.

В 1944 р. о. М. Думанський виїхав з родиною до Дрездена де й загинув під час бомбардування.

Після мого повороту з краківської тюрми, покликав мене до себе

сяніцький шеф гестапо і заявив, що інтернує мене, що мені не вільно нікуди рушатися із Сянока та що мушу щоденно о 8-й год. ранку зголошуватись у гестапо. Це я робив упродовж двох років.

У літі 1942 р. подівся кудись із Сянока заступник голови УДК і начальний директор Округного Союзу Українських Кооперативів мгр Дмитро Яців. Він довго переховувався, але вкінці арештувало його гестапо, запроторило до Освенціма і там він загинув. Це була високо-ідейна, чесна людина, що безкорисно присвятила довгі літа свого змагання, свій труд і вкінці своє життя на жертвеннику визволення української нації.

На провесні 1944 р. в Сяніччині шалів страшливий гестапівський терор. Жертвою впав найкращий цвіт української лемківської молоді.

АПОСТОЛЬСЬКА АДМІНІСТРАТУРА

Польську політику відносно винародовлення Лемків провадив міністер польських військових справ ген. Т. Каспшицкі, що походив з Лемківщини. Він поставив собі за ціль позбавити українські інституції та українську інтелігенцію будь-якого впливу на лемків. Тому, що на владичому престолі у Перемишлі сидів завзятий і ширій український патріот — Лемко Пресов. Єпископ Кир Йосафат Коциловський, що разом із підлеглим йому духовенством боронив Лемківщину перед тим несамовитим наступом, постановила польська влада позбавити Єпископа Коциловського впливу на Лемківщину. Для осягнення цієї мети вилучено кілька деканатів (буківський, горлицький, грибівський, динівський, дуклянський, короснянський, мушинський, риманівський і сяніцький) з Перемиської Епархії та створено для них окрему Апостольську Адміністратуру з осідком у Риманові. Першим Апостольським Адміністратором був о. д-р Василь Масцох, другим о. д-р Яків Медвецький, що постарався про перенесення свого осідку до Сянока. Взимі 1939/40 р. почав о. Медвецький хворіти й тому подбав про те, щоби йому надано до помочі генерального вікарія. Весною 1940 р. приїхав зі Львова до Сянока о. Олександр Малиновський, що виконував деякий час функції генерального вікарія. По смерті о. Медвецького Апостольським Адміністратором Лемківщини був іменованій о. митрат Олександр Малиновський. В особі цього церковного достойника дуже багато зискала Лемківщина, бо був він високо освіченою людиною, незвичайно тактовний, ввічливий, репрезентативний, розумний та відданий українській справі патріот. Його дорадниками були теж передові священики, як о. кан. Степан Венгри-

нович, о. кан. Василь Чопей, о. канцлер д-р Богдан Липський, о. В. Жолкевич та інші. До кінця 1941 р. Апостольський Адміністратор о. мітрат Малиновський брав живу участь у праці українських установ. Потім не ставало йому на це часу, але він завжди жив з нами, між нами, а ми всі, весь український нарід Лемківщини, стояли за ним. Він знав про це і почував себе морально сильним серед нас. Він не тільки звертав увагу на всі актуальні прояви воєнного життя, але його спокійний ум давав йому можливість задалегідь передбачувати випадки у правильній перспективі. Помер 18 листопада 1957 р. в Брандфордї, Англія, як Генеральний Вікарій Апостольського Екзарха на Велику Британію.

ЗАГАЛЬНІ ЗАМІТКИ

Після розвалу польської санаційної держави та приходу німецької влади, Лемківщина зразу розкрила свої крила. Нарід віддихнув дещо свободніше. Тисячі інтелігентних, свідомих, ідейних наших людей прибули на Лемківщину зі сходу. Тут вони виконали велику роботу, а зайнявши урядові пости українізували всі уряди. Вони теж працювали серед лемків у школах, кооперативах, розвинули широку культурно-освітню працю, zorganizували молодь тощо. Лемківські села, міста і містечка зажили своїм українським життям. Національна свідомість серед лемків незвичайно зросла.

У містах і містечках поселилося багато українців, які вели свої торговельні, ремісничі, промислові та інші фахові підприємства. Сянік мав тоді зовсім український вигляд. Хто з українців утік від більшовиків і подався на захід, їхав, звичайно до Сянока, бо його інформували по дорозі, "що у Сяноці є Україна".

Німецька адміністрація відносилася спершу тактовно до українського населення. До праці на рільничих господарствах та у фабриках Німеччини німецькі уряди праці висилали зразу добровольців із окупованих теренів. Коли тих добровольців було замало, вони стали покликувати працездатних людей примусово до робіт в Німеччині. Така практика не могла людям подобатися. Опір нашого населення викликав переслідування та арештування, масові облави, примусові вивози робітників та селян до Німеччини, переховування працездатних людей по лісах тощо. Діялося це саме тоді, коли українські господарства потребували робочих сил. Українському населенню поміг тоді багато референт УДК у Сяноці мгр Володимир Буцацький,

який вставлявся в обороні кривдженого нашого населення перед німецькою владою.

Німецькі військові з'єднання постійно відносилися до населення на зайнятих територіях безсторонньо, тактовно. Гестапо — це була чорна пляма на німецькому державному організмі. Воно допомогло Гітлерові вдержати владу в Німеччині, воно своєю безглуздою політикою довело також німецьку державу до катастрофи. Подібна доля стрінула й санаційну Польщу. На жаль, не всі уряди навчилися чогось з недавньої минувшини.

Польський санаційний уряд намагався приборкати українців паціфікаціями, перенесенням українських урядовців на західні, корінно польські землі, насильним польщенням у школах тощо. Думав, що придавить національне почуття серед нашого народу. Наслідок був прямо протилежний. Національна свідомість серед українського населення стократно зросла, а ненависть українців до поляків розгорілася ще більше.

Польський уряд теперішньої політичної системи поступив з українським населенням Лемківщини гірше як санаційний. Теперішній уряд узяв собі за завдання зовсім позбавити лемків їхнього українського національного почуття. До того він вжив сталінської методи і виселив з території Лемківщини майже всіх тих українців, які оцілили від насильного переселення на Україну. Цей масовий вивіз українського населення на польські території є ідентичний з масовими примусовими вивозами українців з української території під Росією на Сибір.

Сучасний польський уряд свідомий того, що розпорошене на польських понімецьких землях українське населення з Лемківщини (та інших українських земель), позбавлене своєї школи, церкви, культурно-освітніх та економічних осередків, товариського життя у спільній масі — винародовиться і стане польським. Про це саме йдеться польському урядові та його провідній партії. Чи може бути інакше, коли лемки є розсіяні по кілька родин серед польського моря? Чи може бути інакше, коли тільки біля 10% українських дітей у Польщі має змогу вивчати в школі рідну мову?

За що стрінула кара все українське населення Лемківщини? Яким правом застосував польський уряд примху збірної відповідальності всього лемківського населення? — Це жорстока і несправедлива кара, що нагадує поступування гітлерівської влади у відношенні до українців, поляків і жидів!

Коли позбавлено лемків їхньої рідної території, вимагає спра-

ведливість, щоби їх туди повернути на кошт держави. Найкраще було б стягнути все українське населення Лемківщини в повіті над Сяном і там дати йому можливість свobodно розвиватися економічно і культурно.

Заяви, що, мовляв, польська конституція не передбачає національної автономії для українців, не є ніяким оправданням. Закони легко можна змінити в міру потреби, але треба мати бажання те зробити.

На Лемківщині є багато вільного місця у ліському, сянiцькому, короснянському, березівському та інших повітах що ждуть на поворот лемків. Є там села, де колись було кількaсот українських родин, а тепер є по кілька або кільканадцять. У Туринську жило в час війни біля 250 родин, — тепер є їх там 17; у Новосільцях, де половина населення була українська, — є тепер 16 українських родин; у Дудинцях є усього 12 українських родин; у Гладишові та Висовій — є коло 30 українських родин, а колись було їх по кількaсот.

Сталін торгував українською землею. Торгували й інші. Торгують поляки. Лемкам належить їхня предвічна земля. За належні їм права вони й повинні боротись та говорити світові про заповідяну їм кривду.

ПРИМІТКИ

1. Дуже багато матеріалів про діяльність і працю Рідної Школи та дитячі садки в Сянiччині друкувалося в *Нашім Лемку* pp. 1936-1938.

2. Заходами Комісії Допомоги Лемківщині у Львові вислано здібніших хлопців з Лемківщини на 1-річні рільничо-господарські курси в Милованні та в Шибалкині; вони всі з найкращим успіхом покінчили навчання і вернулись до праці в рідних українських оселях.

Tadeusz Andrzej Olszański

KAMPANIA ZIMOWA 1914/1915 R. W BESKIDACH*

Przełęcz karpackie od wieków stanowiły drogę, łączącą Polskę i Ruś z Węgrami i południem Europy. Zazwyczaj wędrowały nimi nie armie, lecz karawany kupieckie, gdyż granica ta należała do najspokojniejszych w Europie dzięki wielowiekowej przyjaźni polsko-węgierskiej. Dopiero wielka wojna europejska 1914 r. zmieniła tę sytuację: przełęcz karpackie od Czarnohory po Beskid Niski, stały się przedmiotem krwawych, zaciętych walk. W poniższym szkicu przedstawimy przebieg walk o zachodnie przełęcz, które można by nazwać beskidzkimi dla odróżnienia od wschodniokarpackich: od przeł. Wereckiej w Bieszczadach Wschodnich po przeł. Regetowską w Beskidzie Niskim. Głównym przedmiotem walk na tym odcinku były strategicznie ważne drogi prowadzące przez przełęcz: Werecką, Użocką, Łupkowską, Dukielską i Beskidek nad Grabiem; przez przełęcz Użocką i Łupkowską przebiegały ponadto linie kolejowe.

Na wstępie zarysujemy ogólną sytuację wojskową w chwili wybuchu wojny i przebieg działań wojennych, które poprzedziły kampanię zimową. Rosja skierowała przeciw Austro-Węgrom 47 dywizji piechoty i 18,5 dywizji kawalerii. Zamiarem jej było zniszczenie gros sił przeciwnika w Galicji przez oskrzydlenie natarciami znad Wisły i Zbrucza, a następnie po sforsowaniu przełęczy, wprowadzenie na Nizinę Węgierską wielkich mas kawalerii i zmuszenie Wiednia do kapitulacji. Austro-Węgry dysponowały w chwili wybuchu wojny zaledwie 32 dywizjami piechoty i 10 jazdy na froncie

* Krzysztof Kleszcz, *Magury 84*, Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1984, 36-52.

galicyjskim, przy czym część tych sił była jeszcze w toku przetrzutu z frontu serbskiego. W dodatku właśnie te wojska miały zasłonić prawe skrzydło, za którym skoncentrowała się armia Brusilowa, o której sile sztab austriacki nie miał dostatecznych informacji.

W sierpniu 1914 r. silne natarcie austriackie na Lubelszczyznę udaremniło plan sztabu rosyjskiego, jednak nie mogło ono przeszkodzić Brusilowowi w uzyskaniu natychmiastowego sukcesu w Galicji Wschodniej. Już dwunastego dnia po rozpoczęciu natarcia (2.IX.) wojska rosyjskie zajmują Lwów, oddany przez Austriaków bez walki. Kontrofensywa austriacka nie daje rezultatu i w połowie września armia austriacka cofa się szybko aż na linię Dunajec — Tarnów — Gorlice — Karpaty, gdzie pośpiesznie reorganizuje się do przeciwnatarcia. Rosjanie, zajmując Lwów, osiągnęli ogromny sukces polityczny, nie zdołali jednak obsadzić całego terytorium opuszczonego przez Austriaków ani zorganizować obrony zajętych terenów, kiedy z początkiem października armia austro-węgierska wzmocniona posiłkami niemieckimi rusza do kontrofensywy. Armia rosyjska, osłabiona poważnymi stratami (na froncie galicyjskim straciła do końca września 600.000 zabitych i rannych) oczekuje na napływ rezerw z głębi kraju. Tym zapewne tłumaczyć należy, że Brusilow już w tej fazie walk nie rozpoczął natarcie na słabo obsadzone przełęcze. W tej fazie wojny, aż do grudnia, walki mają charakter ruchomy, nie powstaje jeszcze linearny front okopowy, choć — rzecz jasna — w obronie obie strony stosują rowy strzeleckie.

Przeciwnatarcie austriackie osiąga błyskawiczny sukces — należy mniemać, że w wielu rejonach trafiło zrazu w poróżnię operacyjną. Załamanie się tego marszu następuje 17.X. po sześciodniowej bitwie pod Chyrowem. Jednakże mimo wyzwolenia Galicji po San sytuacja armii austro-węgierskiej jest trudna — zaczyna brakować amunicji, w wojsku szerzy się cholera, przywleczona przez jeńców rosyjskich, zaś gwałtowna ofensywa Rosjan w Karpatach Wschodnich grozi załamaniem się całego frontu (o tamtych walkach patrz: J. Szporer — Działalność II Brygady Legionów w Karpatach Wschodnich, Połoniny 1982).

W pierwszych dniach listopada Rosjanie przerywają front austriacki pod Niskiem i wdzierają się na tyły. Następuje paniczny wręcz odwrót. W Karpatach Austriacy opuszczają krwawo wywalczoną linię Stary Sambor — Podbuż — Schodnica i cofają się w głąb gór. Zaraz potem następują pierwsze walki w Bieszczadach;

Austriacy usiłują przez jakiś czas bronić m.in. linii Wołkowyja — Polańczyk — Otryt, później wycofują się w głąb gór. W połowie listopada Austriacy zdołali uporządkować swój front na linii: Kraków — Bochnia — Grybów — Żmigród — Łupków — Wola Michowa — Cisna — przeł. Użocka, przy czym na południe od Grybowa są to luźne grupy wojsk, nie sąsiadujące ze sobą.

Ofensywa rosyjska, zapoczątkowana bitwą pod Niskiem, to już oczekiwany przez Francję "walec parowy" wielkiej przewagi liczebnej. Pod koniec października Austriacy i Niemcy dysponują w Galicji 34 dyw. piechoty i 13 jazdy, w sumie ok. 650.000 kombatantów (żołnierzy czynnie walczących, bez sztabów i tyłów), ale Rosjanie rzucają do natarcia 69, 5 dyw. piechoty i 23 jazdy, przeszło milion kombatantów. Rosjanie oczekują decydującego rozstrzygnięcia pod Krakowem i w dzlszym natarciu na zachód. Jednakże Austriacy, którzy pod osłoną twierdzy krakowskiej mieli swobodę przegrupowań w dwu kolejnych bitwach stoczonych na przełomie listopada i grudnia pobili i odrzucili Rosjan na linię Dunajca. Pod koniec listopada Rosjanie po kilkudniowych walkach przekroczyli przełęcze Dukielską, Beskidek i Beskid i wtargnęli na ok. 30 km w głąb Słowacji, a jeden z ich oddziałów wkroczył nawet 1.XII.1914 r. do Bardiova, skąd jednak niezwłocznie musiał się wycofać. Wojska austro-węgierskie w górach były w tym czasie bardzo słabe, jednak również Rosjanie zaangażowali w tych walkach daleko niewystarczające siły, tak że można mówić o niewykorzystaniu przez nich wyjątkowo sprzyjającej sytuacji. 9.XII. a więc już po zwycięskiej bitwie pod Limanową, Austriacy obsadzają w górach jedynie pozycje pod Rytrem, Nową Wsią i Berestem, a dalej — dopiero linię Zborov — Stropkov. W następnych dniach Austriacy podejmują ponowny marsz na północ i już 12.XII zajmują linię Nowy Sącz — Stróż — Szalowa — Zagórzany — Żmigród — g. Hyrowa, a 20.XII — Dunajec — Pleśna — Tuchów — Jodłowa — Frysztak — g. Sucha — g. Królewska (na pn. od Krosna). Rosjanie podejmują ponownie natarcie na Gorlice, z których zostali wyparci 12.XII i od wschodu wdzierają się do miasta, natomiast ich równoczesne natarcie z pn. zostaje zatrzymane w samo Boże Narodzenie przez I Brygadę Legionów w bitwie pod Łowczówkiem. Po tych walkach front od Wisły do gór zastyga i po raz pierwszy przekształca się w ciągłą linię rozbudowanych i chronionych zasiekami okopów, przy czym pozycje obu stron rozdziela często dość szeroki pas ziemi niczyjej, w którym

działają jedynie patrole. Front ten, rozbudowany na podstawie doświadczeń z frontu zachodniego nigdy jednak, ani pod względem rozbudowy inżynierskiej, ani nasycenia wojskami i artylerią nie osiągnął jego parametrów. Dlatego też — jak się miało okazać — przełamanie tego frontu było względnie łatwe.

Na tyłach armii rosyjskiej pozostała oblężona twierdza Przemysł. Ostatecznie okrążony 9.XI.1914 r. garnizon liczył 120.000 ludzi, w tym około 90 tyś. kombatantów oraz 15.000 koni. Ponadto w mieście znajdowało się 18.000 ludności cywilnej. Dla tak wielkiej załogi brakowało żywności i amunicji tym bardziej, że z zasobów twierdzy korzystano w czasie październikowych walk nad Sanem, a na ich uzupełnienie zabrakło czasu. W dniu 1.IX. twierdza dysponowała zapasami żywności na 2 miesiące, mimo to jednak obrona trwała 4 i pół miesiąca. Przypisać to należy — oprócz nieumiejętnego, a z początku i niezbyt energicznego zdobywania twierdzy przez Rosjan, przeciwnie — bardzo umiejętnemu dowodzeniu twierdzą przez gen. Kusmanaka — także znakomitej postawie oblężonych, których rdzeń stanowili Węgrzy, a oprócz nich — brygady obrony terytorialnej, złożonej w znacznej mierze z Ukraińców. Wypada tu odeprzeć tu podnoszone niekiedy twierdzenie, jakoby żołnierze austro-węgierscy narodowości słowiańskich nie wykazali w tej wojnie ducha bojowego. Aż do roku 1917, kiedy to w całej armii zaczął się rozkład, wszyscy żołnierze, z wyjątkiem Czechów, którzy niejednokrotnie przechodzili na stronę Rosjan z bronią w rękę — kilka razy większymi oddziałami — wykazywały dobrą postawę bojową, podobnie jak zresztą wszystkie mniejszości narodowe w szeregach armii, walczących na froncie wschodnim.

Rosjanie oblegali Przemysł przeciętnie siłami 4 dyw. piechoty i 2 jazdy, w zależności od aktualnej sytuacji na froncie i licząc na rychłe wygłodzenie twierdzy poprzestawali na blokadzie, inaczej niż w czasie pierwszego oblężenia (26.IX-9.X.), kiedy to tylko w szturmie z 7.X. stracili 10 tys. zabitych i rannych. Załoga twierdzy, liczniejsza od oblegających czyniła wypadki, sięgające Birczy i Nizankowic i zbliżając się nawet na 30 km do frontu austriackiego. Armia austriacka jednak, usiłująca przebić się z południa do twierdzy, nie mogła sforsować linii Sanok — Lesko, a bitwa pod Jasłem w ostatnich dniach grudnia pogrzebała nadzieje na rychłą odsiecz Przemysła.

Rozpoczęła się kampania zimowa, w której Rosjanie zamierzali przedrzeć się przez przełęczę beskidzkie na Węgry, licząc na prze-

wagę liczebną i większą odporność swych żołnierzy na warunki zimowe w górach. Jednakże armia ich była znacznie osłabiona: od początku listopada do 5.XII straciła w Galicji 530 tys. zabitych i rannych, a od początku wojny — aż półtora miliona. Strat tych nie mogły w pełni wyrównać napływające uzupełnienia i — choć straty austriackie były również bardzo poważne — przewaga rosyjska powoli topniała. W dodatku armia rosyjska była znacznie gorzej zaopatrzona od austriackiej i niemieckiej, a dysproporcja ta miała się pogłębić z upływem czasu. Wreszcie przełęcze były już obsadzone i umocnione, a armia austriacka, dowodzona znacznie lepiej od rosyjskiej w coraz doskonalszym stopniu wykorzystywała przewagę swojego terenu.

Pod koniec grudnia Rosjanie nacierają spod Frysztaka na Jasło i Żmigród, spychają Austriaków w góry i przekraczają przełęcz Dukielską, uderzeniem spod Leska udaremniają odsiecz Przemyśla, a w sam Nowy Rok po niezmiernie krwawych walkach zdobywają przełęcz Użocką. W połowie stycznia 1915 r. front armii austriackiej (we wszystkich dalszych opisach będę tu podawał jej pozycje) przebiegał od Gorlic przez Magurę i przeł. Małastowską (na tym odcinku utrzyma się bez zmian do maja), dalej przez Kamienny Wierch — Długie — Grab — Ożenną — Filipowski Wierch — Komarnik Niś. — Ptrześcińską do Czeremchy, skąd znów grzebietem granicznym od Kamienia do Kanasiówki, skąd przez Komańczę — Chryszczatą — Wołoszań — Łopiennik — Falową — pozycje na północnych stokach poł. Wetlińskiej, wśród nich — na Stołach, a dalej istniała odosobniona pozycja obronna w rej. Ustrzyk Górnych i następny odcinek frontu od Wielkiego Bereznoho, na południe od Soli, Polany i przeł. Wereckiej, również zdobytej przez Rosjan.

W styczniu przeciw 22 dywizjom rosyjskim walczy 25 dywizji austro-węgierskich i niemieckich, jednak z uwagi na niepełne stany wojsk obu stron, Rosjanie nadal mają niewielką przewagę liczebną. Uderzenie austriackie spod Ustrzyk Górnych doprowadza do podbicia Lutowiskami kawalerii chana Nachniczewańskiego (były to półregularne formacje górali kaukaskich), jednocześnie zaś pod koniec stycznia udało się odbić przeł. Użocką. Dalej na wschód niemiecka armia gen. Lisingena zdobywa przeł. Werecką, a następnie Tucholkę i Smorze — na tym jednak ofensywa zamiera wobec silnego oporu Rosjan i osiągnięciu najważniejszego celu: wyparcia Rosjan z obu przełęczy.

Sukces tego natarcia uniemożliwił Rosjanom rozwinięcie pod koniec stycznia uzyskanego powodzenia na południe od przeł. Dukielskiej. W dniu 26.I.1915 r. front od Gorlic do Kamienia przebiegał bez zmian, stąd zaś przez Wisłok Górny — Komańczę — Dział — Baligród — Markowską — Wołkowyję — Mały — północne stoki Otrytu do Kiczarki nad Sanem. Następne pozycje obronne znajdowały się na wschód od Szandrowca i Boberki, w Libuhorze i Husnem Wyż. oraz na północ od Tucholki i Smorza.

Kolejne natarcie rosyjskie spada na Svidnik i przeł. Łupkowską i kończy się poważnym sukcesem — 5.II padają Medzilaborce. Jednak po dziesięciu dniach krwawych walk natarcie zostaje zatrzymane. Front przebiega teraz od Gorlic dotychczasową linią do Smerekowca, a dalej przez Zdynię — przeł. Beskidek — przeł. Beskid — Mirošov Vyš. — zachodni brzeg dol. Ondavy — Stropkov — Korunkov — g. Kobyła — Szczołb — Smolnik n. Sanem — przeł. Żebrak — g. Jawor — Łopienka — Jaworzec — Stoły — Smerek. Dalsze pozycje Austriacy zajmują w rejonie: Zatwarnica — Ruskie — g. Dwernik — Stuposiany — Pszczeliny (a więc pod naciskiem Rosjan wycofano się z Otrytu) oraz Wołosate — przeł. Beskid i Kiczera Sokolicka — Byczeń — grzbiet 924, 912 — Wysocko Niżne. Natarcie rosyjskie nie dało wprawdzie spodziewanych rezultatów, ale stworzyło korzystne pozycje wyjściowe do kontynuacji dalszych akcji w dół dolin Ondavy i Laborcy. Jednakże ogromne straty poniesione w czasie tych walk w najtrudniejszych, zimowych warunkach i pozostawienie wojsk austriackich w Bieszczadach i Przemyślu utrudniał taką operację, stwarzając poważne zagrożenie nie tylko dla jej lewego skrzydła, ale nawet — głębokich tyłów.

Dowództwo austriackie, zdając sobie sprawę z nieuchronnie zbliżającej się kapitulacji Przemyśla, którego załoga w połowie stycznia wskutek ograniczenia racji żywnościowych przestała podejmować akcje zaczepne przeciw oblegającym podejmuje kolejną próbę odsieczy. Pod koniec lutego oddziały austro-węgierskie, liczące ok. 50 tyś. kombatantów podejmują natarcie w rejonie Łupkowa i Cisnej na Baligród z zamiarem dalszego uderzenia na Sanok, Birczę i dalej do twierdzy. Ze względu na roztopy natarcie zostaje podjęte siłami samej piechoty, bez jednoczesnego posuwania się naprzód artylerii. Trafia na tym samym odcinku wojska rosyjskie. Po krwawych walkach w rejonie Łupkowa i Smolnika n. Sanem Austriacy forsują łańcuch Chryszczatej — Wołosania (w czasie wszystkich walk na tym

odcinku frontu wysiłek walczących skupiał się na opanowaniu drogi Wola Michowa — przeł. Żebrak — Rabe), utykają jednak pod Baligrodem, choć wyczerpanych do cna Rosjan trzyma na pozycjach już tylko upór dowództwa armii.

A oto wspomniał owe dni jeden z wyższych oficerów austriackich: “dnai pierwszego marca przyszła mgła i śnieżycą. Wszelka orientacja staje się niemożliwą, całe pułki błędzą, w rezultacie straty ogromne. Szóstego marca zmiana pogody: niebo bez chmur, w dzień odwilż, w nocy zimno do 20 stopni. W następstwie tego obmarzają stoki gór (...) Na całym terenie walki ani jednej kwatery, ranni, których wysyłka jest niezmiernie trudna giną masami. Dnia dziesiątego marca przyszła burza śnieżna — atak utknął, całe linie tyralierskie pokrył na zawsze śnieżny całun. Piechota stanęła bez osłony przed przeszkodami, wznoszonymi przez nieprzyjaciela: gros artylerii było ciągle jeszcze o 3 — 4 marsze za frontem. Mimo to wojska wytrzymały (...) wytrzymały w tym białym piekle”.

13 marca Rosjanie, zgromadziwszy posiłki, ruszają do przeciwnatarcia i po kolejnych ciężkich bojach przebijają się do Woli Michowej, przewracając położenie z końca lutego. Jednocześnie podjęte przez Austriaków natarcie na zachód odcinku frontu (kierunek Rychwałd — Sękowa — Sokół) nie daje żadnego rezultatu. Wszelkie rachuby na odsiecz Przemyśla rozwiewają się. W tej sytuacji gen. Kusmanek, który mimo wzmożonego nacisku wojsk rosyjskich na Przemyśl stracił tylko jedną z pozycji w pasie przesłaniania (14.III między Hankowicami a Bytyczami, na północ od Orzechowiec) podejmuje desperacką próbę przebicia się ... na wschód. Natarcie to ma opanować Mościska i Sudową Wisznię, a po zaopatrzeniu wojsk w tamtejszych magazynach rosyjskich mają one maszerować nad górny Dniestr, nad którym zajmują pozycję Niemcy, którzy ostatecznie wyparli Rosjan z Karpat Wschodnich. Nie wiadomo, czy dowódca obrony wierzył w powodzenie tej operacji, którą mieli wykonać wygłodzeni i zmęczeni żołnierze, nie dysponujący w dodatku odpowiednią ilością koni (większość już dawno zjedzono) w dodatku w warunkach zimowych, czy też tylko chciał poprzedzić nieuchronną kapitulację efektywnym czynem bojowym. Tak czy owak nocą 19.III.1915 r. rusza natarcie śmiertelnie znużonych honvedów pasem między Medyką a Pleszowicami. W zamieci nacierający dotarli do Nowosiółek, jednak skrzydłowy kontratak zmusił ich do wycofania się na pozycje wyjściowe — do frontów XIV i XV. W ciągu siedmiu

godzin walki straty nacierających sięgały 70% stanu.

Nie było już żadnej szansy. Żywności — przy bardzo ograniczonych już racjach mogło wystarczyć najwyżej do 24.III. Oblężeni wysadzili w powietrze wszystkie forty, działa, mosty, urządzenia wojskowe i kolejowe, zniszczyli zapasy amunicji, wybili wszystkie pozostałe jeszcze konie i 22.III twierdza Przemyśl skapitulowała. Do niewoli poszło ok. 119.000 żołnierzy, wśród nich — 9 generałów i 2.500 wyższych oficerów. Wśród jeńców było aż 25.000 chorych. Kapitulacja ta zwolniła znaczne siły rosyjskie, które ich dowództwo postanowiło wykorzystać do przeprowadzenia w Beskidach nowej ofensyw, choć armia ich była już u kresu sił, a w szeregi zaczęło wkradać się rozprężenie, zaś Austriacy w międzyczasie umocnili swe pozycje w górach.

W przedniu nowego natarcia rosyjskiego frontu przebiegał od Gorlic do Smerekowca dotychczasową linią, ale stąd już przez Regetów Niżny — przeł. Regetowską (a więc Rosjanie na zachód) — Stebnik — Zborov — Hażlin — Stropkov — Korunkov — Čaliny — g. Kobyłę — Głęboki Wierch — Wołę Michową — Wołosań — Łopiennik — Falową — Smerek — poł. Wetlińską — poł. Caryńską — Kiczere 971 — Szeroki Wierch — Krzemień — Kiczere Sokolicą — Butelkę Wyż. — Wysocko Niż. — Jabłonów — wsch. Stoki Dotżyka — Pohar — Ostry. W cztery dni później Rosjanie nacierają spod Baligrodu, Zatwarnicy i Stuposian na południe, spychając Rosjan "o 5 — 8 km między Wołą Michową a Ustrzykami", jak pisze J. Dąbrowski (patrz nota na końcu tekstu), a więc na stoki pasma granicznego, jednocześnie zaś podejmują silne natarcie na Zborov. W następstwie porażki w Bieszczadach główne siły austro-węgierskie wycofują się ok. 20 km. na południe, na zawczasu przygotowane, rozbudowane pozycje obronne po południowej stronie gór. Na dotychczasowych pozycjach pozostaje tylko silna grupa, mająca bronić przeł. Użockiej i przypuszczalnie niezbyt liczne oddziały osłonowe. Rosjanie nie kontynuują natarcia (może znów zawiodło rozpoznanie), lecz przegrupowują swe wojska w kierunku zachodnim. Również sztab austriacki przesuwają na zachód swą główną rezerwę w Beskidach — doskonały Korpus Beskidzki.

Ostatniego marca front przebiega od Gorlic do Smerekowca dotychczasową linią, a dalej przez Rotundę i Jaworzynę (a więc Austriacy kontratakowali na tym odcinku) — dol. Ondavy — Mirošov Vyš. — Čierną Horę — kilka km na południe od poprzedniej

linii do Korunkova, skąd bez zmian do Woli Michowej. Następnie mapa pokazuje linię najzupełniej sprzeczną z opisem działań: przeł. Żebrak — g. Jawor — Durna — Łopiennik — Pereszliba — Stoły — Ruskie — San — Procisne — Wołosatka — Bukowe Berdo — Sokoliki Górskie — i dalej jak poprzednio. Jedynym wytłumaczeniem tego — oprócz błędu na mapie, czego nie podejrzewam — byłoby to, że Rosjanie, nie mogąc oczekiwać decydującego powodzeni w Bieszczadach wycofali się z wywalczonych pozycji, co wykorzystały austriackie oddziały osłonowe, a następnie — choć już zapewne w kwietniu — także siły główne.

1.IV.1915 r. armia rosyjska podejmuje ofensywę wielkanocną, ostatnią już akcję zaczepną w Karpatach. Jest już wiosna, w górach jednak wciąż leży śnieg. Przez pięć dni między Konieczną a Łupkowem toczą się zacięte boje — w dolinie Ondavy Rosjanie zdobywają zaciekle broniony Stropkov, a w dol. Laboréy podchodzą pod Ōkröske (Radvan Wyš.) i bliscy są już sforsowania ostatnich przeszkód w drodze na Niz. Węgierską, nie mają jednak dość sił, by przerwać front. 3.IV, gdy pod Ōkröske są już bliscy tego celu, silny kontratak niemiecki odbija góry Kobyłę i Jawirską, co uniemożliwia Rosjanom dalsze posuwanie się na południe. Tego samego dnia pod Zborovem (a nie “w rejonie przeł. Dukielskiej”, jak to się czasem pisze) przechodzi na stronę Rosjan 28 praski pułk piechoty, co powoduje przejściowe zamieszanie na froncie, szybko opanowane przez dowództwo austriackie.

6.IV walki ustają. Ofensywa rosyjska osiągnęła swój punkt szczytowy. Od Gorlic do Hażlina front powrócił na linię z 25.III, daje przebiegał przez Okruhle — Ruską Porubę na pn. od Radvana Wyš. do g. Kobyła i dalej bez zmian. Armia rosyjska nie osiągnęła zamierzonego celu mimo nakładu ogromnych sił i środków, mimo ogromnych ofiar — w samej tylko ofensywie wielkanocnej stracili 40.000 ludzi. Co gorsze — w przededniu łatwej do przewidzenia ofensywy wiosennej przeciwnika pozostali bez jakichkolwiek rezerw materiałowych i ludzkich. Co prawda, strona austro-niemiecka była również wyczerpana, ale zarówno dzięki większemu potencjałowi przemysłowemu, jak i krótszym liniom transportu mogła szybciej zebrać siły, niż armia rosyjska.

Sztaby rosyjskie nie dostrzegły jednak groźby ofensywy austro-niemieckiej między Wisłą a Karpatami: oczekiwały przeciwnatarcia w dolinie Laboréy i tam wzmacniały obronę przygotowując jedno-

częśnie nowe natarcie — tym razem z Turki na przeł. Werecką (miało się ono rozpocząć 3.V.) mimo tego, że 9.IV po parotygodniowych walkach Rosjanie stracili tu jedyną z najważniejszych pozycji — górę Zwinin (Dźwinin) na północ od Tucholi.

Podczas gdy w Beskidach trwały krwawe boje, w okupowanej Galicji Rosjanie rządili się tak, jakby już wygrali wojnę. Jeszcze przed jej wybuchem powołano w Kijowie, zresztą przy dowództwie wojskowym Karpato-Ruski Komitet Oswobodzenia, a niezwłocznie po zajęciu Lwowa przybył tam, jako generał-gubernator Jerzy Bobrinskij, jeden z czołowych szowinistów rosyjskich. Miał on — jak sam się wyraził — krzewić w Galicji rosyjski język, prawo i ustrój. Nowe władze zawiesiły lub bardzo ograniczyły działalność organów samorządowych, zamknęły szkoły, obsadziły urzędy Rosjanami. Wszędzie też kierowano rosyjskich nauczycieli, będących w tej sytuacji przede wszystkim propagandystami oraz duchownych prawosławnych. Intensywną propagandą prawosławia kierował osobiście arcybiskup wołyński, Eulogiusz — nie osiągnęła ona jednak znaczących rezultatów. Rosjanie zwalczali przede wszystkim ukraiński ruch narodowy, natomiast Polaków starali się pozyskać.

Jednocześnie na prowincji mnożyły się rabunki i gwałty wojsk rosyjskich, szczególnie nasilające się wiosną, wraz z rosnącym rozprzężeniem armii rosyjskiej. Największym utrapieniem dla ludności cywilnej były półregularne formacje kawalerii kaukaskiej i turkistańskiej. W tej sytuacji szybko blakły wspomnienia gwałtów austriackich, internowań, rozstrzeliwań i masakr z lata i jesieni 1914 r., a krzepnięcie oporu austriackiego i bezskuteczne natarcie rosyjskie rozwiewały poprzednie przekonaniem o nieuniknionej klęsce Austro-Węgier. Na niekorzyść polityki rosyjskiej działał też fakt, że Austriacy wywieźli z Galicji większość działaczy kierunku wszechruskiego (tzw. moskalofili), którzy zapewne byłiby lepszymi propagatorami rosyjskości niż obcy, nie rozumiejący miejscowych stosunków i najczęściej zapewne aroganccy przybysze.

Na terenach górskich, które — z wyjątkiem środkowej części Beskidu Niskiego, gdzie front przesunął się daleko na południe — cały czas pozostały strefą działań wojennych, polityka rusyfikacyjno-inkorporacyjna nie mogła być realizowana z tym nasileniem, co na równinach. Mniej też było tu zapewne gwałtów i rabunków, w których zawsze przodują jednostki tyłowe, a nie frontowe. Natomiast wsie górskie, zwłaszcza te, które miały nieszczęście znaleźć się w

rejonach intensywnych walk ponosiły wielkie szkody w wyniku ostrzału artyleryjskiego, pożarów oraz rekwizycji na rzecz wojska żywności (w tym inwentarza żywego), koni, paszy, podwód i drewna (zarówno na opał, jak i do pracy fortyfikacyjnych — w obu przypadkach zimą najłatwiej było rozbierać budynki). W wielu wypadkach ludność uciekała z rodzinnych wsi, lub-zwłaszcza jeśli miejscowość znalazła się na ziemi niczyjej — była z nich przymusowo ewakuowana.

O tym, do jakiego stopnia dowództwo rosyjskie nie zdawało sobie sprawy z niebezpieczeństwa, jakie zawisło nad frontem gali-cyjskim, świadczy zorganizowanie w dniach 22-25.IV.1915 r. trium-falnej podróży cara Mikołaja poGalicji. Odwiedził on Brody, Lwów, Sambor (w obu tych miejscowościach oprócz wojska zgotowano mu "spontaniczne" powitanie ludności), Przemyśl i Chyrow. Na od-jezdem car wręczył Wielkiemu Księżu Mikołajowi Mikołajewiczowi wysadzoną brylantami szablę z napisem "Za oswobodzenie Ga-licczyzny". Można powiedzieć — w ostatniej chwili. Do ofensywy gorlickiej pozostał już tylko tydzień.

W przededniu tej ofensywy Austriacy i Niemcy zajmowali pozycje wzdłuż linii: na zach. od Łużnej — Wola Łużniańska —Łysa Góra — Ropica Polska — Siary — po zachodniej stronie drogi przez Sękową i Ropicę Ruską — wschodnie stoki Magury Małastowskiej — przeł. Małastowska — Smerekowiec — Banne —Skwirtne — Skałka — Kozie Żebro — przeł. Wysowska, zaś pierwsza i zarazem główna pozycja obronna armii rosyjskiej biegła od Łużnej przez Maszanę — Gorlice — Siary Dln. — Zagórze — Męcinę Wlk. — Dragaszów — Kornutę — Zawierszę — Działmerę — na zach. od Banicy — przez Zdynię i Rotundę na Dzielec. Zwraca tu uwagę bardzo szeroki pas ziemi niczyjej na południowym odcinku frontu. Druga pozycja rosyjska, już znacznie słabiej rozbudowana biegła przez g. 478 na zach. od Bednarki — Wilszak — Lipiec na pn. od Rzepiennika Suchego, zaś trzecia, zamierzona na linii Wisłoki była zaledwie w stadium organizacji.

...Zastosowanie wypracowanych na froncie zachodnim technik przełamania frontu dało nacierającym decydujący sukces, choć nie tak szybki jak się spodziewali i okupiony wielkimi stratami. Główne natarcie skierowane było na Gorlice i na północ od nich, natomiast na południe od przeł. Małastowskiej Austriacy nie podjęli akcji zaczepnej, dopóki Rosjanie wobec załamania się frontu na

północy nie opuścili swych pozycji. Natarcie austro-niemieckie uniemożliwiło odwrót znacznej części wojsk rosyjskich, stojących na Słowacji. Już po dwu dniach walk nacierający osiągnęli linię: Wilczak (zdobyty jednak dopiero następnego dnia) — Lipinki — Męcińska Góra — Ostra Góra — Banica, a po dalszych dwu dniach, 6.V, Dębowiec — Hałbów — Kotań — Dębi Wierch, zaś na południu tego dnia Austriacy odbili Svidnik. Walki tracąc dotychczasowy charakter pozycyjny, ponownie poszczególne grupy wojsk, poruszając się szybko odrywają się od sąsiadów, tak że trudno mówić o ciągłej linii frontu.

8.V.1915 r. wojska austriackie i niemieckie osiągnęły linię Jaćmierz — Besko — Wisłok — Rudawka Rymanowska — Bukowica — Jawornik — dol. Oslawicy — Jasieniowa — Mików — Maguryczne — Kraglica. Jednocześnie zaś z rejonu Tucholki rusza natarcie na Turkę — stary Sambor. Tegoż dnia Rosjanie opuszczają Krosno, a dwa dni później, po zaciętych walkach odwrotowych — Rzeszów i Sanok, by w połowie maja uporządkować front na linii San — Radymno — Przemyśl — Husaków — Dniestr — Stryj. Jednakże już pod koniec maja armia austro-niemiecka wznawia natarcie, 31.V rozbija Rosjan pod Stryjem, 3.VI po trzydniowym szturmie zdobywa zachodnie forty Przemyśla, po czym Rosjanie wycofują się z twierdzy i miasta (walki te niesłusznie nazywa się trzecim oblężeniem Przemyśla, skoro twierdza ani przez chwilę nie była otoczona), a 19.VI zadaje im ciężką klęskę pod Gródkiem Jagiellońskim. 22.VI Rosjanie opuszczają bez walki — tak jak kiedyś zajęli — Lwów, by do końca lipca cofnąć się na linię Złotej Lipy. Odtąd walki będą się toczyły już tylko we wschodnim pasie Galicji Wschodniej, a przesunięcia coraz bardziej rozbudowanego frontu nie będą przekraczać stu kilometrów.

Walki w Karpatach były najkrwawszymi ze wszystkich na froncie wschodnim I wojny światowej. W okresie od 1.I do 30.IV.1915 armie austro-węgierska i niemiecka straciły tu ponad 700.000 zabitych i jeńców, straty rosyjskie, o których brak dokładnych danych były jeszcze wyższe. W bitwie gorlickiej oprócz zabitych i rannych armia rosyjska straciła aż 140.000 jeńców w ciągu zaledwie 10 dni. Te ogromne straty, w znacznej mierze nieodwracalne, gdyż świeży rekrut z głębi kraju nie mógł zastąpić doświadczonych frontowców, a zwłaszcza kadry podoficerskiej zapoczątkowały zmierzch siły ofensywnej, a następnie rozkład armii rosyjskiej. Można nawet powiedzieć, że zimowa kampania beskidzka i jej logiczne dopełnienie — klęska

gorlicka przesądziły o przegranej Rosji w I wojnie światowej.

W górach pozostały do dziś liczne ślady tamtych walk: linie okopów, frontowe drogi, nierzadko moszczone okrągłakami (te ostatnie najtrudniej dziś zidentyfikować) i liczne cmentarze, budowane przez armię austriacką po zakończeniu operacji gorlickiej (na ten temat bliższe informacje: R. Montusiewicz — Cmentarze wojenne Beskidu Niskiego i Pogórza, Magury 1981). Większość tych cmentarzy związana jest z samą bitwą gorlicką, jednak na Rotundzie i w rejonie Grabia leżą raczej polegli w walkach zimowych. Dalej na wschód cmentarzy jest mniej — znany jest cmentarz na ramieniu Chryszczatej, Krygowski wspomina o drugim, na Magurycznem, na których leżą polegli w czasie zimowych walki drogę z Baligrodu do Smolnika. Niewielka ilość cmentarzy w Bieszczadach tłumaczy się tym, że Rosjanie grzebali poległych w masowych mogiłach, których jednak nie oznaczali i które następnie uległy zapomnieniu, a także tym, że większość tych, którzy polegli zimą w trudnodostępnych rejonach gór nigdy nie znalazła grobu, gdyż — o ile z pól i pastwisk usuwano zwłoki i płytkie pochówki, nikt nie przeczesywał w tym celu niedostępnych lasów.

Okopy, których o ile wiem, nikt dotychczas nie próbował zinwentaryzować, znajdujemy przede wszystkim między Gorlicami a granicą, gdzie front utrzymywał się najdłużej oraz w wielu miejscach grzbietu granicznego, a także na Stołach, stokach Halicza Rozsypanca, i wielu innych miejscach.

Głównym źródłem do niniejszego opracowania było dzieło Jana Dąbrowskiego — „wielaka wojna” wydane w Warszawie w 1937 r.; korzystałem też z innych, rozproszonych po różnych źródłach informacji. Cytowana relacja o walkach marcowych pochodzi z „Wielkiej wojny”. Przebieg linii frontu rekonstruowałem na podstawie map, zamieszczonych w tym opracowaniu, z wyjątkiem przebiegu linii okopów w przededniu bitwy gorlickiej, które podaję wg mapki z artykułu R. Reinfussa „Cmentarze wojenne na Łemkowszczyźnie”, Wierchy t. XIII. Nazwy miejscowości słowackich podawałem w ich współczesnym brzmieniu, a galicyjskich — wg map z okresu międzywojennego.

Тадеуш Анджей Ольшанський

КОМАНЧАНСЬКА РЕСПУБЛІКА*

НЕВІДОМА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО ПОРИВУ — ЛИСТОПАД 1918 — СІЧЕНЬ 1919

Після проголошення 19. 10. 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) її уряд вночі 1 листопада цього ж року зробив державний переворот, перейнявши владу з австрійських рук у Східній Галичині. Цього ж 1 листопада польське повстання у Львові дало початок польсько-українській війні.

В невеликих осередках державний переворот відбувався найчастіше таким чином: група української інтелігенції, інколи при участі військових у відпустці (українці не мали тайної збройної організації подібної до POW), після проведення в попередньому періоді пропагандистської акції скликувала віче, на якому схвалювалось приєднання міста або повіту до ЗУНР, обиралося місцеву владу. Потім приступалось до формування загонів скоріше парамілітарних, ніж військових, котрі далі буду називати селянською міліцією.

В цей період провінція була позбавлена більшості чоловіків: перебували вони в рядах армії або на італійському і балканському фронтах, або в австрійських окупаційній стрефі на Україні. В самій Східній Галичині, крім Львова і Перемишля, не було військових частин, не рахуючи нечисленні і розпорошені жандармські пости, а також етапні комендантури на залізницях. У згаданих двох містах найбільшими частинами були запасні батальйони (т.зв. кадри) піхотних полків, часто безпідставно ототожнювані з цілими полками.

На території Підкарпаття українці натрапили на польський опір в Самборі (протягом 1 дня) і в Бориславі (протягом 7 днів; потім захисники Борислава в кількості біля 100 чоловік пробились до

* *Наша Культура* (додаток до *Нашого Слова*), Варшава, травень, 1988, 1—4.

Сянока і відіграли велику роль у дальшій боротьбі в районі Сянік-Хирів), не змогли також перехопити владу в Сяноці і Загір'ї, на дуже важливому залізничному вузлі. З неясних відомостей про хід подій в цих останніх місцевостях виникає, що від початку листопада діяла там мішана, польськоукраїнська міліція. Можна припускати, що існував мішаний, дво- або трьохнаціональний (з участю євреїв) повний правлячий склад, подібний до того, який існував тоді в Перемишлі. Причина виникнення цих греміїв і міліції була, правдоподібно, у бажанні запобігти братовбивчій боротьбі в невиясненій політичній ситуації, а також необхідність забезпечити місцевості охороною від можливих насильств з боку банд дезертирів і підбуреної солдатчини різних національностей, що поверталась з України. Однак з уваги на формування двох держав — української і польської — змішаний правлячий склад і міліція розпался.

Мені не вдалося встановити ані часу, ані способу як остаточно перейшла влада в руки поляків у Загір'ї і Сяноці, мусило це однак наступити до середини листопада. В той же час поляки перейняли владу в Ліську, де 3 листопада о. Мисик, греко-католицький священник з Ваньової, створив Українську повітову народну владу, яка проіснувала щонайменше до 10 листопада. Далі в горах виникли два осередки, в яких формувалась українська державність, — Балигород і Віслок-Великий. Останній є основною темою цього матеріалу. Спочатку, однак, треба сказати кілька слів про Балигород, тому що досить типовий перебіг державного перевороту в цій місцевості і створює природну шкалу для порівняння подій у Віслоку-Великому і Команчі.

В півторатисячному Балигороді українці становили 22 проценти населення, поляки, які не проявляли значної політичної активності — 37 проц.¹ Місцева група української інтелігенції (суддя, нотар, посол у парламент — цікаво, що не згадується греко-католицького священника) скликала у Балигороді велике віче жителів навколишніх сіл, на якому проголосили приналежність повіту (певно мали на думці т.зв. судовий повіт) до ЗУНР і створили міліцію, командиром якої мав стати підпоручник Хрупович. Міліція мала бути добровільна або сперта на якусь форму призиву — в кожному разі не покликано тут загального ополчення. Загін і повітову владу

1. Цифрові дані подаю за матеріалами загального перепису з 1921 р., причому національність згідно з рубрикою "віросповідання". В обговорюваному періоді число населення було менше з огляду на відсутність зоблізованих, цю кількість не вдається оцінити без окремого вивчення.

мали утримувати з подимного, накладеного на українські села. Тим часом в сусідній Цісній (400 мешканців, з яких 40 проц. поляків, 32 проц. українців) 5 листопада поляки проголосили свою приналежність до Речі Посполитої Польської (правдоподібно, однак, не під такою назвою. Відомості про хід подій в Цісній дуже загальні і слабо удокументовані). Утворено ними міліцію роззброїв 150-особовий загін балигородської міліції під кінець грудня, правдоподібно, без сутички. Далі на схід українці без опору перейняли владу в Турці, Лютовиськах і Устриках-Долішніх.

До того, як перейду до обговорення історії Команчанської Республіки, треба представити загальну специфіку території, на якій вона виникла. Закривається вона на сході пасмом Великого Вододільного хребта, який становить етнографічну межу Лемківщини. За Великим Вододільним хребтом мешкали вже бойки (або, як твердять не без рації інші етнографи, населення без виразно етнографічного окресленого характеру, але вже не лемки). Значно більше, ніж лемки, відсталі, вбогіші, а також були вони для цих останніх об'єктом зневаги.² На сході з цією територією межує міцний польський осередок, яким були Яслиська (нижче 1 проц. українців). І нарешті на півночі кордони Республіки співпадали більш-менш з етнічним кордоном між українськими гірськими групами і т.зв. долинянами, міцно вже ополяченим населенням Сяніччини.

Описану територію населення українці, які належали до етнографічної групи лемків, точніше — до східного її крила, який виразно відрізнявся як під кутом матеріальної культури, так і свідомістю від західних лемків, особливо горлицьких. Надославські лемки греко-католицького віросповідання міцно зв'язані з осередком паломництва в Красному Броді (на південь від Межилабірців) були багатіші не тільки від своїх східних, але й західних сусідів. Мали вони вже тоді значно краще розвинуту суспільну свідомість, в тому і національну. Цьому розвиткові сприяло, між іншим, прокладення в ХІХ ст. в долині Ослави залізничної колії, яка поєднала Перемишль з Угорщиною, а також значна еміграція до США і рееміграція звідтам до рідного села.

На території сіл, які становили Команчанську Республіку, а які

2. Роман Райнфусс записав у 30-х роках, що лемки окреслювали надославських "заділя", тобто тих, що мешкали за Великим Вододільним хребтом ім'ям "люхи" або "свині".

я назову пізніше, проживало біля 18000 людей (в обговорюваному періоді напевно менше), в тому біля 16500 українців, 500 поляків і 1000 євреїв. Села нараховували загалом від 300 до 800 чоловік, виняток становив 2,5-тисячний Віслок-Великий. Найбільшими польськими скупченнями були Команча (100 чоловік) і Лупків (80), в інших селах їх було по кілька або кільканадцять, рідко кількадесят. Євреї гуртувалися в основному в Маньові і Міховій Волі (разом 265)³, а також в Команчі (74), в решті місцевостей було їх по кілька-десят або кільканадцять.

Серед лемків перед I світовою війною стикалися дві суспільно-політичні течії: всерусинська, так звана москвофільська, а також українська національна. у першій говорилось, що український народ не існує, а всі русини по суті росіяни. Друга проголошувала відрубність українського народу, а також єдність галицьких з наддніпрянськими українцями. Всерусинська орієнтація впала під час I світової війни, як під впливом brutальних репресій-угорського війська, так і влади, а також і фатального враження від російської окупації. Наявність впливів обох цих течій на східній Лемківщині знайшла свій вияв в інтернуванні австрійцями 10 мешканців цього району в таборі в Талергофі (про інші репресії немає докладніших інформацій, як і в тому, що більшість добровольців в Українські січові стрільці, які походили з Лемківщини (зрештою нечисленних, після відлучення Сянока та інших міст, всього 20 осіб), була родом з сяноцької Лемківщини. Нічого не відомо натомість про незгоди цих двох орієнтацій в 1918 р.

Сусідство з міцними польськими осередками, особливо з залізничним Загір'ям, де було багато чоловіків, які могли носити зброю, де легко було можна сформувати численні і дисципліновані збройні сили, а також розташування на дуже важливій зі стратегічної точки зору території ставило українську владу в долині Ослави на згори програшних позиціях. Крім того, командування ЗУНР не зробило нічого, щоб повернути Лісько, а Устрики-Долішні мало воно намір обороняти пасивно, шляхом нищення залізничних мостів. Не можна однак цьому дивуватися, бо, у зв'язку з несприятливим розвитком ситуації в Перемишлі і Львові, українське командування

3. У XVIII ст. Воля Міхнова мала перехідний характер торговельного містечка, тому в цих двох місцевостях таке велике скупчення євреїв на цій периферійній території.

не хотіло розпочинати серйозніші наступальні акції в горах за Сяном.

Тим часом польське командування наскільки ще могло толерантно ставилось до існування української міліції, а навіть міні-держави, наприклад, в околицях Горлиць (про цей епізод скажемо кілька слів на закінчення), то, однак, контроль за залізницею Загір'я-Лупків вважало справою державного значення. Бо в тодішній геополітичній ситуації ця двоколійна лінія була однією з головних постачальних ліній Речі Посполитої, яка щойно формувалася.

На території Віслок-Команча політичні акції розпочав о. Пантелеймон Шпилька, греко-католицький священник з Віслока. На початку листопада (докладна дата, на жаль, не відома) скликав він віче, на якому прочитав вільсонівські принципи про самовизначення народів⁴, і, поінформувавши про повстання ЗУНР, здійснив схвалення зібраними прилучення до української держави, а також сформування міліції на основах загального ополчення — по одному чоловікові з господарства. Міліція мала бути фінансована з податків, накладених на євреїв. Незабаром на наступних вічах до Республіки приєдналось біля 30 сіл: Чистогорб, Прибишів, Карликів, Плонна, Команча, Репедь, Турянськ, Душатин, Прелуки, Манів, Міхова Воля, Бальниця, Смольник над Ославою, Щавне, Щербанівка, Солинка, Зубенсько, Жубраче, Лупків, Височани і Мокре, правдоподібно, також Ославиця, Радошиці, Должиця до Команчі та Мікова⁵.

У Команчі українці роззброїли польський пункт, яким керував гмінний писар, не зустрічаючи, зрештою, опору.

Але характерна справа, що дії о. Шпильки не поширились на жодне село на заході від Віслока-Великого, хоча б в Суровицю чи Мощанець. Можна припускати, що національна свідомість в цих селах була ще дуже слабо розвинута, і тому пропагандистські дії не подавали надій, у зв'язку з чим акції припинено. Не можна виключити і того, що джерела замовчують факт такої дії, бо не закінчилася вона успішно. Також характерним є факт, що команчанська вла-

4. Це посилання на Вільсона не повинно дивувати, а тим більше смішити. В селах району багато реемігрантів з США, а ще більше сімей, які там мали рідних. Навіть можна сказати, що для багатьох лемків Пітсбург був краще відомий, ніж Львів.

5. Правда, цих сіл не згадують джерела, розташовані вони, однак, всередині території республіки, тому не могли до неї не належати.

да — бо осередок руху швидко перенісся з Віслока до Команчі — не пробувала встановити контакти з українською владою в Балигороді, про яку не могли не знати (з Жубрачого до Цісної є тільки один крок). Шукали натомість зв'язків з владою ЗУНР аж в Стрию. Виникло це напевно з вищезгаданої зневаги лемків до бойків-заділян, а частково можливо також з недовіря духовенства і селян, які виконували владу в Команчі, по відношенні до правлячих в Балигороді службовців, в більшості напевно "містових".

Команчанська Республіка ніколи не була проклямована; назва ця була звичаєва, а не можна також виключити і такого припущення, що виникла вона значно пізніше, вже після занепаду як її самої, так і ЗУНР. Команчанський центр влади мав бути заступчою формою державної влади в умовах ізоляції від центру української держави, а також вищою формою місцевої самооборони, з'єднуючи селянську міліцію, яка виникла стихійно, для боротьби з бандитизмом. Зброї вистачало — в долині Ослави велися в зимку 1914/15 рр. затяжні і криваві бої, селяни тоді зібрали по лісах багато гвинтівків і боєприпасів. Однак ця кількість зброї не дозволяла озброїти загальне ополчення. Зовсім не було автоматичної зброї, гранат, ані підричних матеріалів. Не вистачало також людей з військовою підготовкою. Воєнні ветерани почали напливати щойно в грудні і в основному уникали будь-якої дальшої служби (зрештою, незалежно від національності). Відомо, що о. Шпилька ще в листопаді 1918 р. привіз з Угорщини двох підофіцерів жандармерії, які, правдоподібно, були родом зі Щавного, бо в цьому селі потім організували вони пост жандармерії. Можливо, у прелуцькій групі було ще пару підофіцерів або фронтовиків, не було натомість жодного офіцера.

Команчанський уряд, про конкретну форму якого нічого докладно не відомо, творили священики: П. Шпилька з Віслока-Великого і Михайло Криль або Кріль з Прелук, а також селяни: Григорій Судомир з Віслока і Андрій Кир з Команчі. Емісари, вислані ними до Стрия (через Закарпаття) зустрілися із легковажністю — отримали 2 гвинтівки і раду, щоб чекали на вхід... чехів. Ця рада вказувала на певну політичну дезорієнтацію. Однак варто пригадати, що проект об'єднання цілої Лемківщини в межах Чехословаччини тоді розглядався дуже серйозно як серед всерусинів, так і особливо в кругах лемківської еміграції в США.

Вже в кінці листопада 1918 р. почалися сутички між команчанською міліцією і залізничною міліцією з Загір'я, яка мала у своєму

розпорядженні провізорний бронепоезд. Концентрувалися вони в районі Мокре-Височани-Щавне, причому під Височанами українці розібрали залізничні рейки, щоб поляки не могли несподівано вторгнутися на їхню територію. Ці сутички, у вигляді безперервних вилазок, коли поляки кілька разів намагалися захопити Щавне, а українці — Куляшне, були безрезультатні.

Число команчанської міліції на той час сягало 800-1000 чоловік, які були напівозброєні у гвинтівки і скромний запас боєприпасів. Була це однак кількість, можна сказати, теоретична. Адже люди були не підготовлені, недисципліновані і легко піддавались паніці, командування було також фатальне. Стержнем міліції був загін прелучан, який вирізнявся бойовістю і рішучістю. Тим не менш доти, доки загін загірських міліціонерів не перетворився в регулярне військо, що наступало щойно в січні 1919 р., сили команчан вистачали для стримання їх натиску і утримання статус-кво.

В боях цього періоду, так само як і в пізніших, було небагато жертв. Опишу тут для прикладу бої за Щавне 15-17. XII. 1918 р. Польський загін, в якому було не більше, ніж 25-30 чоловік, захопив село, і, мабуть, несподівано, бо не натрапивши на опір, оволодів постом місцевої жандармерії. Наступного дня українське підкріплення (60 чоловік, які були стягнуті аж з 7 сіл) оточило будинок і цілу ніч обстрілювало його. Поляки на світанку відступили до Куляшного (тобто на другий берег Ослави), забираючи з собою 2 вбитих і кількох поранених. Серед українців також було кілька поранених, з яких один невдовзі помер.

Як цікавинку додаю, що на станції в Команчі підготовлено бронепоезд, стіни вагонів якого забезпечено цеглою. Однак цей поезд не відіграв жодної ролі в боях. Натомість вищезгаданий польський бронепоезд мав подвійні стінки, між якими насипано ґравій; і одне, і друге забезпечення дуже добре захищало від куль.

Після перехідного опанування ситуації під Хировим польське командування в кінці січня 1919 р. підготувало операцію, яка мала очистити від сил противника залізницю аж до угорського кордону. Польське командування значно переоцінювало загрозу з боку українців для залізниць Загір'я-Устрики. Ці дії проведено 22-26.01. 1919 р. (в різних джерелах подано різну дату) водночас проти Команчі і Балигорода. Направлено з цією метою регулярне і добре озброєне військо (200-300 чоловік, хоч, здається, без автоматичної зброї), тобто сили, які були досить значні в масштабі південного відтинка польсько-українського фронту.

Перший польський загін заатакував з Буковська Віслок-Великий і прямував на Команчу. Другий, підтримуваний бронепоездом, атакував уздовж залізниці на Команчу і Лупків. Третій вирушив на Балигород, правдоподібно, з Ліська. Ці бойові дії спочатку мали більше репресійно-поліцейський характер, ніж бойовий. Віслок-Великий поляки захопили не натрапляючи на опір. В сутичці з міліцією у Височанах було поранено 1 українця, в Щавному — кількох вбито; про втрати поляків нічого не відомо, певно їх не було. В тому ж Щавному розстріляно взятих у полон жандармів, мабуть, згадаєх вище підофіцерів. В зайнятих селах поляки арештували провідну силу (між іншим, арештовано о. Шпильку і Г. Судомира), а їхні будинки підпалили і напевно пограбували. З доступних даних виникає, що під час цієї акції спалено, м.ін., у Щавному 8 господарств зі 130⁶, в Команчі також 8 зі 180, в Туряньску 3 зі 130, у Прелуках 8 з 60, про Віслок немає даних. Також протягом цілої акції арештовано біля 120 чоловік, у тому в Балигороді і околицях 46 арештованих інтерновано головню в Домбю (зараз в межах Кракова), а звільнено десь коло осені 1920 р.

Щойно в Команчі міліція ставила серйозний опір. Розпорошена на початку бою, вона знову зібралась у кількості біля 350 чоловік (вже тільки з Команчі, Репеді і Прелук). З них 80 мало гвинтівки Манліхера, 40 — Верндля, а решта вили, коси, сокири і т.п. Після закінчення пацифікації більша частина війська розташувалась на квартири і у віддаленій від залізниці поміщицькій садибі. Міліція, користуючись цим, заатакувала станцію, звільнила полонених і підступила до садиби. Зав'язалась перестрілка. В той час на станцію прибуло польське підкріплення, яке розпорошило залишені тут українські резерви, а потім почало палити селянські обійстя. Після багатогодинної перестрілки, вже у глибоку ніч першої доби операції команчани і репедяни, вражені пожежами в селі залишили поле бою, а самітні прелучани відступили, в чому ніхто їм не перешкоджав.

Щойно три дні пізніше (на четвертий день бойових дій) поляки, захопивши попередню, правдоподібно, без опору Лупків, зверну-

6. Дані про кількість господарств подаю за картою WIG з тридцятих років — в обговорюваному періоді було їх трохи менше, в усякому разі числа ці становлять приблизну величину. Число спалених господарств — за "Кривавою книгою" — документального видавництва уряду ЗУНР в еміграції.

лися до прелучан з ультиматум, щоб ті здалися та склали зброю, взамін гарантуючи їм безпеку. Прелуцька міліція квартирувала тоді в Камьонках (біля 3 км на схід від Прелук, вже за Великим Вододілом). Після деяких розбіжностей (особливо старші господарі були за те, щоб скласти зброю) вирішено частину зброї відіслати полякам, мабуть, устарілі "веридлі". Головні сили міліції залишилися в Камьонках, але на сході села зорганізовано захисний пост.

Наступного дня поляки увійшли до Прелук і почались арешти. Тільки посередництво В. Біласа, адміністратора команчанських маєтків графа Потоцького вберегло арештованих від розстрілу на місці. Захисний пост, який нараховував 6 чоловік, почав обстріл, а загін з Камьонок, який прибув по кількох годинах, не тільки витіснив війська з Прелук, увільнюючи полонених, але й переслідував поляків до Команчі, знову встряваючи в кількогодінну перестрілку на залізничній станції. В Команчі і Прелуках полякам вдалося арештувати всього 3 чоловік.

Після закінчення цього бою, який вичерпав запас боєприпасів прелучан, загін, можна припускати, розділився. Невелика група, в якій були ті, що очолювали Республіку, між іншими А. Кир, перейшла угорський кордон⁷, щоб згодом опинитися в Самборі і вже на початку лютого через Лютовиська повернутись до Цісної. Можливо, що в цій групі були люди з вищезгаданого охоронного поста, які не з'єдналися з головними силами під час їхнього наступу. Натомість головні сили прелучанської міліції після бою повернулися до Камьонок, а потім вирушили до Цісної, де втрималась після витіснення з Балигороду тамтешня міліція, якою, як пам'ятаємо, командував офіцер, і тому була вона більш боєздатною. Треба підкреслити той факт, що прелучани, єдині з Команчанської Республіки, залишили своє село, щоб продовжувати боротьбу. Це свідчить про їх вищий, ніж в інших селах, рівень національної свідомості.

Таким чином, Команчанська Республіка припинила своє існування, натомість зміцнені українські сили в Цісній, зв'язавшись з українськими командуванням в Лютовиськах, зайняли лінію Міхова Воля-Рабе-Яблонки-Лопенка, а потім влилася в склад гірської бригади Української Галицької Армії (УГА). Відчуття поразки од-

7. Угорську, а може вже чехословацьку. Саме в ті дні чехи зайняли східну Словаччину на лінії Ужгород — Ужоцький перевал, переймаючи її з угорських рук.

нак було дуже глибоке: коли на початку лютого, ледь після півторатижневого перебування новоприбула українська частина почала мобілізацію ветеранів австрійської армії до УГА, зустрілась в гірській долині Ослави з чинним опором. Командира ст. сержанта Чолача було вбито, а його роззброєних солдатів українські селяни доставили на польський пост в Лупкові.

В цій останній події відіграли безсумнівно свою роль два елементи. Перший — нехтіль селянина до регулярного війська: чимось іншим була місцева міліція, яка воювала на своєму і за своє, а чимось іншим військо, під командуванням чужих і яке воювало десь в чужих сторонах... хоча би під Перемишлем. Виникало це з ще не розбудженої серед селян на цих периферійних територіях національної свідомості. Другим — мусила бути поведінка ветеранів цісарської-королівської армії, які в міжчасі повернулися до рідних сіл. Скрізь, незалежно від національності (крім угорців, армія яких залишалась компактною під час розпаду Австро-Угорщини) вони повертались змучені, деморалізовані, часто підбурені і завжди ворожі будь-якій дальшій війні. Правда, в пізнішому періоді, коли нові держави — польська і українська — зміцніли, ці ветерани опинилися в рядах національних армій і загалом воювали добре, однак фактом є те, що жодне з джерел не згадує про їх участь в описуваних подіях, а інші свідчення підтверджують вищесказане абсолютно однозначно.

Команчанська Республіка проіснувала 3 місяці, однак мала велике значення для укріплення і поглиблення на цій території української національної свідомості. В міжвоєнному періоді в долині Ослави вже не чулося про всерусинів, чисельних і сильних в ті часи на середній Лемківщині, а особливо західній (ба, навіть згадані тут вище бойківські Камьонки зберегли всерусинську орієнтацію ще й після закінчення II світової війни). Також, не було тут так характерного для іншої частини Лемківщини збірного переходу на православія⁸.

Команчанська Республіка не була одинокою нетривалою державною організацією в Beskidaх в 1918 р., але вона єдина мала характер суто український (в політичному розумінні, а не етнічному).

8. Існуючі нині православні гміни в долині Ослави виникли вже після II світової війни в крайньо різних політичних умовах.

Дві інші, про які зараз скажу кілька слів, мали "автономістський" або "сепаратистський" характер. Першою з них була Руська Народна Республіка Лемків з центром у Флоринці в західній Лемківщині. Виникла вона 5.12.1918 р. і проіснувала аж до кінця березня 1920 р., коли-то польська поліція арештувала її вождів. Була це справжня мінідержавка: існувала Руська Рада, форма ніби парламенту, уряд, який підтримував міжнародні контакти (з Чехословаччиною), натомість, здається, не було жодних збройних сил. Ця тема однак не була достатньо висвітлена, крім ширших опрацювань, поміщених в книзі З. Квілецького *"Żemkowice — zagadnienie migracji i asymilacji"*, які не вияснюють багато питань.

Другою такою невеличкою державою була Гуцульська Республіка на Закарпатті, зі столицею в Ясіні (угор. Kőtsmező). Виникла вона в результаті відступу з гірських земель комітату (повіту) марамурського, символічного зрештою, українського контингенту, який увійшов туди в січні 1919 р. на заклик тамтешніх українських діячів. Загін, виславний через Ясінію, дійшов аж до Сігет, звідки витіснений румунами, але не переслідуваний, повернувся в Галичину. В цій ситуації серед гуцулів, народу з міцним почуттям відрубності, перемогла автономістська орієнтація, звана також руснацькою. 7.02.1918 р. проголошено в Ясіні республіку, в засновку також самостійну державу. Проіснувала вона до червня 1919 р., коли-то Румунія, яка вступила на шлях війни проти революційної Угорщини, зайняла Закарпатську Русь. Ця тема, про яку не говорю тут ширше, досить добре опрацьована. Коротке обговорення цієї теми можна знайти в книзі П.Р. Магочі *"The Shaping of a National Identity"*, виданої в Гарвардському університеті.

Можна припускати, що Команчанська Республіка не залишила після себе чисельних писемних документів, а й ті, що існували, розгубились. В цій ситуації головними джерельними матеріалами є статті, друквані українським істориком і політичним діячем Францом Коковським в українському місячнику "Літопис червоної калини", що друкувався в Польщі в міжвоєнному періоді. Коковський у своїх статтях спирався на розповідях безпосередніх учасників подій.

Щодо подій у Балигороді, єдиним відомим мені матеріалом є спогади В. Виноградського, надруковані у видаваному в Чехословаччині "Українському скитальцю". Крім того, багато згадок і статей можна знайти в різних матеріалах, які не торкалися в основ-

ному подій в Бескидах. На жаль, багато з них є помилковими або й зовсім баламутними, як хоча б інформація, поміщена у Військовій енциклопедії (гасло Хирів), яка керує броневих на Балигород замість на Команчу — помилка, що вводить неясність у військові документи цих воєнних дій.

Ширше опрацював цю тему Ф. Коковський у своїй роботі "Визвольний рух на Лемківщині" (українською мовою), про яку кількакратно оголошувало перед II світовою війною видавництво "Nasz Lemko", робота не появилася перед війною. Польська історіографія досі не порушувала цього питання. Автор цього матеріалу представив історію Команчанської Республіки поруч з іншими матеріалами також в популярній формі в брошурі "Bieszczady 1918/1919" виданій студентським колом бескидських провідників у Варшаві.

о. Пантелеймон Шпилька

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ СХІДНОЇ ЛЕМКІВЩИНИ В 1918 РОЦІ *

(Спогади про Повітову Українську Національну Раду та Повітовий Український Комісаріят Сяніцького повіту у Вислоці Великім, в місяцях листопад — грудень 1918 р. та січень 1919 р.)

1. НА ДУШПАСТИРСЬКІЙ ПРАЦІ В БЕСКИДІ

Від дня 2.9.1914 перебував я як гр.-кат. парох у Дальовій к. Дуклі. Туди призначив мене бл.п. Єпископ Чехович з Перемишля з рівночасним дорученням, щоби по змозі обслужити якнайбільше сіл під оглядом релігійних потреб, порад і т.д. Мені підлягало тоді понад 12 сіл, а саме Черемха, Липовець, Яслиська, Посада Яслиська, Дальова, Шкляри, Вороблик Королівський, Вороблик Шляхотський, Дошно, Балутянка, Тилява, Зиндранова, Барвінок, Мшана та інші, які в тому часі не були обсажені нашими священиками, частину яких австрійська влада виарештувала та запроторила пізніше до Талергофу, а частина опустила свої парохії перед терором військової влади згл. дехто виемігрував на захід перед наступом російських військ.

Коли згодом талергофський табір інтернованих розпущено, перенесла мене моя вища духовна влада до Суровиці (було це в травні 1916 р.). З мого нового осідку адміністрував я ще селами Дарів і Мошанець. Восени 1916 р. дістав я самостійне сотрудицтво у Вислоці Великім, який має дві парохії, одну в Вислоці Вижнім (самостійне сотрудицтво, яке обсаджує сам Єпископ без презенти) та

* *Лемківський Календар на 1967 Рік*. Організація Оборони Лемківщини, Торонто, 1967, 19-40.

другу у Вислоці Нижнім, яка становить самостійну парохію. Крім цього приходили до мене за різними порадами люди з інших сіл так що я був відомий у цілому Сяніцькому повіті як заступець і оборонець людей. Зазначую (без жадної хвальби та вивищування моєї особи), що я дуже багато людям помагав у часі війни, головню при виєднуванні воєнних допомог (т.зв. воєнних причинків) для родин чоловіків, покликаних до війська.

На весну 1916 р. до Великодніх Св'ятах, прийшов я до бюра воєнних причинків у Сяноці. Увійшовши до бюра, поздоровив я присутнього там урядовця словами: "Христос воскрес" та просив його поінформувати мене, хто з урядовців дасть мені вияснення, чому Петро Курдила з Дальови не дістав досі воєнних причинків за своїх двох синів, мимо того, що відносно прохання подав до уряду ще в 1914 р. На цей мій запит урядовець відповів мені нахабно: "Прошен ксеєндза, ту сен гада по польску". Повздержуючи себе, я ще раз повторив цей самий запит в українській мові. На це він відповів удруге: "Мувен ксеєндзу, жу ту сен гада по польску". Тим своїм нахабством і безличністю, він мене страшенно зіритував, мені вдарила кров до голови, і я не тямлячи себе, крикнув з цілої сили: "А руське (в розумінні: українське) м'ясо на гармати добре? Затиснувши п'ястук, я розігнався до нього з думкою "вґріти" його, але тому, що було більше урядовців, які збіглися з інших бюр та з цікавістю нас обступили, я повздержався від виконання мого наміру чинно його зневажити. Але зате зганьбив його честь і фамілію і наговорив йому все, що тільки мені на язик попало. Зваблена моїм піднесенням голосом прибігла до бюра, де відбувалася ця подія, невідома мені з прізвища секретарка якогось графа-урядовця, що був начальником того бюра, втягнула мене до своєї канцелярії та з цікавістю почала розпитувати про причину моєї іритації. На те я відповів: "Пані секретарко, мене знають, бо я у вас як не 101-ий, то бодай сотий раз, жаден чоловік з моїх сіл не дістав ще воєнного причинка без моєї особистої інтервенції. Як приходжу до бюра, то кажу: "Слава Ісусу Христу", чи як інакше по християнськи, щоб ви знали, хто я, а дальше говорю з вами по польськи, бо ви або не хочете по руськи (сц. українськи) говорити або не вмієте або не розумієте руської (української) мови, однак мені ніхто ще не сказав, що тут не вільно говорити по руськи (сц. українськи), тут є Австрія, а не Польща, ми маємо право вживати в урядах нашої рідної мови". Вона просила, щоб я не хвилювався та запевнювала, що все негай-

но полагодить. Вишукала прохання Петра Курдили, полагодила його моментально та вручила мені асигнату, щоб я міг по дорозі додому вибрати в податковому уряді в Риманові гроші для щойно згаданого чоловіка. Відходячи пішов я за капелюхом, який залишився у кімнаті цього урядовця і мені прийшло на думку, що добре було б знати, як він називається. Прийшовши туди, питаю його гостро: "Як називаєшся?", а він зі страхом відповідає: "Стефан Августинські". Це ім'я і прізвище я записав собі в нотатнику і сказав до нього: "Підеш небоже порох нюхати, до окопів, а не тут в теплій кімнаті Польщу здобувати!" Опісля я попрощався зі секретаркою, а він — у міжчасі підюджений своїми колегами — прибіг також до її бюро і запитав мене: "Як ксьондз сьме сен мне питаць, як сен називам?" "Тому — сказав я — що ти тут в уряді є мій слуга і кожного, що має в тому уряді якесь діло, платимо податки, наставляємо груди під кулі не на те, щоб ти тут тепло сиділ, але на те, щоб ти нас обслужив, а як того не розумієш, то тут місця не маєш і тому мушу знати твоє прізвище".

В місті, в розмові з якимось непам'ятним уже мені українцем, мабуть фінансовим урядовцем, я інформувався про особу того панка, з яким перед кількома хвилинами мав описану вище сцесію, бо хотів знати, хто це є, цей пам Стефан Августинські. При тому оповів я тому моєму знайомому про мою пригоду. Цей наш пан урядовець дуже схвильований та заклопотаний відповів мені: "Що ж ти чоловіче наробив, ти нас усіх до біди женеш, та ж це син податкового інспектора, великий протекціонер, то й нас тепер буде нищити, це покінчений правник, до війська його не відібрали, бо нібито короткозорий". (Моя замітка: був здоровий як бик). Я намагався успокоїти мого співрозмовця, але він таки добре зажурений, попрощався зі мною та відійшов, роздумуючи мабуть над страхітками майбутніх переслідувань "пана податкового інспектора".

Коли я на другий день ранком пішов до Яслиськ по мою пошту, старий начальник поштового уряду, поляк, запитав мене з цікавістю: "Що там ксьондз вчорай в Сяноку наробіл? Вишисци мувьом, же ксьондз пана старостен по писку набіл і вскуте теґо настало вельке розгоричене". Мені стало смішно, я махнув тільки рукою та відповів йому, що все те, що він чув — це неправда. Вістка про цей мій інцидент з Августинським дуже скоро рознеслася по всіх селах.

Адмініструючи Дальову я став відомим майже всім мешканцям Сянського повіту.

2. 1918 РІК НА ЛЕМКІВЩИНІ

Політичний переворот в Австрії, а зокрема захоплення влади українцями в сусідній Галичині вночі з 31, 10. на 1. 11. 1918 року, застав мене в Вислоці Вишнім, де я повнив свої обов'язки як гр.-кат. самостійний сотрудник. 3. 11. 1918 р. я дістав зі Львова щоденник "Діло", де була надрукована проклямація "Української Національної Ради" у Львові, що її змістом проголошено постанови Західньо-Української Республіки на всіх територіях Австрії та Угорщини замешкалих українцями. Ввечорі того ж дня поїхав я з тією проклямацією до о. Михайла Теслі, гр.-кат. пароха в Вислоці Нижнім. По короткій нараді ми оба покликали учителя Гриця Судомира з Вислока Нижнього та в трійку постановили, що конечно треба скликати негайно з цілого Великого Вислока зібрання визначніших громадян, яке мало відбутися в місцевій школі. На цю нараду прийшли всі радні та много громадян так, що велика шкільна зала була повна людей.

На тому зібранні я зачитав згадану проклямацію і сказав присутнім, що в так важному та вирішальному моменті не можемо сидіти з заложеними руками, бути байдужими та вижидати, що далі буде, але ми всі мусимо ділом, активно прилучитися до творення нашої держави свою сторону мусимо боронити, бо поляки також проголосили свою республіку з претенсіями на наші українські землі. Далі порадив я вислати зараз таки ввечорі післанців по всіх доколичних селах із запрошеннями, щоб кожна громада вислала своїх заступників, по одному чи по двох, на нараду, яка мала відбутися на другий день вполудне в Вислоці Нижнім у школі. Пропозицію мою прийнято. Проти неї піднісся тільки один-однісінькій голос протесту, а саме повернутого із російського полону чоловіка на ім'я Панько (прізвища не пам'ятаю) з Вислока Нижнього, який заявив, що хлопип воювати не будуть, ні хлоп руський (сц. український), ні хлоп польський битися не будуть, війни і держави треба панам-буржуям, отже ж хай вони бються.

Мене цей протест дуже обурив і я йому відповів ось як: "Я такий самий хлоп, як і ви і називаюся так само як і ви Панько і таксамо сиджу в лавках між вами, як і ви, не вирізняюся від вас нічим, крім того, що я учений чоловік, маю обов'язок усім вам сказати про цю важливу хвилину, яка зараз для нас настала, а на яку ми може тисячу літ чекали, я свій обов'язок виконав і далі буду його виконувати як того буде треба, а ви можете слухати, тепер ділити-

ся на панів і не панів не сміємо, бо поляки підуть на нас війною, хочай — як твердить Панько — польські хлопці не будуть бити руських хлопців, то в польській державі будемо платити дані на ополчення наших дітей, а своїми грудьми і своїм життям будемо примушені боронити Польщу, коли не схочемо боронити нашої України, така моя думка, а ви рішайте тепер, що нам робити?" Всі зібрані в один голос сказали: "Так треба робити як егомосьць Шпилька кажуть". (Зазначую, що на цих зборах не було ніякої президії вибраної з-поміж присутніх, ми з ініціатори сиділи в шкільних лавках між людьми).

На повищому зібранні промовляли ще о. Михайло Тесля, учитель Гриць Судомир, наш висліцький війт Соломон та інші приявні. Дуже розумну промову виголосив учитель Судомир, підтримуючи мої думки та пропозиції. О. Михайло Тесля на заяву Панька зареагував у тому сенсі, що комуна це нова ідея, можливо, що ми проти неї не утримаємося, що вона може заволодіти широкими обширами, але всякі ідеї та проблеми ми українці можемо переводити в життя аж тоді, коли матимемо свою власну безпечну хату так, що в першу чергу мусимо забезпечити границі нашої держави, щоби ніхто нам не перешкадав в її будові та закріпленні. О. Тесля був теж за тим, щоби на слідуєчий день відбулася ширша нарада і щоби безумовно вислати післанців на села. Ще того самого вечора війт Соломон з Вислока Великого розіслав післанців по селах з ві-

Наступного дня, 4. 11. 1918 року зібралися в шкільній залі в Вислоці Нижній по два представники від сіл в числі около 70 осіб, у тому кількох священників. Зокрема були делегати і священник з Полав (не могу пригадати собі його прізвища, хоч він кілька разів на зібранню промовляв, — (мабуць був це о. М. Ковальчик), були теж делегати з Полян з о. Василем Мигалем, далі делегати з Дарова, священники з обох Вислоків. На цьому зібранні ми повторили те, що було попереднього дня. В першу чергу відбулося зачитання та пояснення прокламації Української Національної Ради у Львові, якої зміст люди вислухали з помітним зворушенням та заінтересованням.

По живій дискусії нарада ця винесла таку постанову: Тому, що в Сяноці не може бути заснована Повітова Українська Національна Рада з огляду на польське військо, яке там кватирувало, засновуємо більшечленну Повітову Українську Національну Раду для Сяницького повіту з осідком у Вислоці Великій. Головою Повітової

Національної Ради вибрали збори мене, (о. Пантелеймона Шпильку), а учителя Судомира Гриця назначено керівником Українського Повітового Комісаріату. Далі схвалено, що всі делегати зі сіл, які явилися на цьому зібранні, ввійшли в склад новоствореної Повітової Української Національної Ради, при чому я дістав повноважність zorganizувати особовий склад Національної Ради і її очолювати, а на засіданнях проводити. До уконститування її фактично не прийшло. Я дібрав собі помічників в особах мого брата Теодора Шпильки, покіненого богослова, керівника Повітового Комісаріату Гриця Судомира та суддю Куціла (його ім'я — здається — Іван, він сам мабуть з Коломиї). Далі схвалено, що Повітова Національна Рада має щотижня сходитися на засідання та що на кожній нараді має бути встановлений день наступного засідання.

На цих зборах, відбутих 4. 11. 1918 р., схвалено завести по всіх селах озброєну міліцію з метою удержання спокою, ладу та порядку. Командантом цієї міліції призначено Андрія Кира, хлібороба і купця з Команьчі, бувшого австрійського фельдвєбеля. На цих перших зборах наложено на керівника Повітового Комісаріату Судомира обов'язок настановити нові громадські управи та запрягти їх на вірність Українській Державі. Далі схвалено завести у всіх школах українську мову навчання. Щоб не було грабунків схвалено, що села мали давати демобілізованим воякам, що верталися на батьківщину, нічліг і допомогу в прохарчуванні. Польських легіонерів, що з Сянока та Загіря зачали нападати на українські села, села мали відбивати. Діялося це так, що міліція, яка була завжди на поготовлі, в випадках грозячого нападу алярмувала ціле село та давала знати про це сусідні села, щоб ішли з допомогою. Зазначую, що наша міліція мундурів не мала, а тим самим не було теж жадних відзнак. Двічі трапився нашій вислоцькій міліції неприємний випадок, а саме поляки, які вешталися озброєними ватагами по шляхах, лісах і полях, забрали в полон 2 наші поліційні стежі, що були на службовому обході на дорозі до Буківська, оточивши хату, де міліціанти грілися. Це було взимі 1918/19.

На цих перших зборах священник з Полав апелював дуже палко до приявних, щоб ніяк не падати духом, навіть у тому випадку, якби поляки заняли наші села, але щоб всякими можливими способами і засобами противитися польській владі, її саботувати так, щоб вона ніколи не почувалася сильною та безпечною на наших землях.

Тоді схвалено теж вигляд і зміст печатки. Вона мала такий напис: "Комісаріят повіта Сяніцького у Вислоці Великім". Печатка була без гербу, округла, велика. Ту печатку зроблено в Сяноці, а приніс її мені січовий стрілець Подубинський Василь з Сянока, який тоді служив мабуть при нашій міліції. Тією печаткою печатано всякі розпорядки Комісаріату та різні довідки, які він видавав.

Схвалено теж не йти до ніяких польських урядів, ні до староства, ні до суду, ні до податкового уряду і т.д., а всі потрібні справи мав полагоджувати я.

З правильним скликуванням засідань Повітової Української Національної Ради стався пізніше клопіт з огляду на дуже строгу зиму 1918/19 р. та великі сніги. Ці пленарні збори Ради скликав я ще два рази в Вислоці та один раз у Команьчі. А коли люди зачали нарікати на тяжку дорогу та великі морози, внаслідок чого Рада більше не сходилася, тоді цілий тягар ведення усіх справ повіту і фронту впав на мою голову та плечі. В цій дуже тяжкій та виснажливій праці помагали мені в першу чергу мій брат, який провадив перепусткове бюро, видаючи подорожні документи переїжджим, що їх сільські варти не хотіли перепускати без подорожніх виказок та взагалі заступав мене в моїх агендах. Судомир теж дуже видатно мені помагав, він заступав мене чимало разів, головню тоді, коли я був зайнятий виконанням моїх душпастирських обов'язків. Мушу з признанням підкреслити, що він полагоджував дуже багацько справ. Судові справи полагоджував суддя Куціль, швагер о. Михайла Теслі, який приїхав до нього на відпустку, мабуть з Коломиї. Тут у Вислоці Нижньому захопив його розпад Австрії, який унеможливив йому поворот до Коломиї. Урядував у Вислоці Вижнім, де мав кімнату і там полагоджував важніші цивільні та карні справи. справи меншого значення полагоджував я сам у той спосіб, що спорюючі сторони годив. Суддя Куціль видавав вирокі по переведенні розправи і проголошував їх "В імені Української Республіки", поза тим дуже багацько справ теж годив.

Міліція спричиняла мені дуже багато клопоту та труду. На приходстві вистоювали постійно багато людей, що прийшли за перепустками, в судових та інших справах. Людей у мене на подвірю, як а відпусті, а тут за що хвилини давали знати, що тут і там появилися поляки, треба було давати zagrożеним селам поміч. Придержаних різних підозрілих людей міліція приводила теж до мене, я не мав їх де примістити, бо не було в'язниць, тому відсилав їх че-

рез Команьчу до Лютовиськ (Літовищ) до розташованої там кадри добровільців четаря Дякунчака, який тих людей відсилав до Стрия.

Згодом виникла конечна потреба постаратися про старшин з метою організування протипольського фронту для оборони границь Української Держави, бо ця частина її, Лемковина, була найдалі на захід висунена. Треба було теж використати запал людей до самооборони. Повставали різні пляни щодо організації цієї військової оборони. Мої парохіяни, Вислічани, а зокрема бувший австрійський цугсфірер Конрад з Вислока, намічували щось у роді загального ополчення, тільки плян його реалізації був трохи дивовижний, дуже примітивний, пригадував дещо відоме з польських історичних часів "посполіте рушене". Вислічани проектували зібрати наперед людей — хлопів зі свого села, рушити з цією "армією" на різні села в горах та на придорожні, що лежать на шляху до Сянока, по дорозі виганяти чоловіків зі сіл зібравши в цей спосіб кілька соток, чи навіть тисячів людей, заатакувати місто Сянік з метою зайняти його силою та вигнати поляків, які там загніздилися і звідтам чинили збройні напади на наші лемківські села, рабуючи майно селян, вбиваючи населення та підпалюючи забудовання. Вислічани говорили, що хто не пристане до їх відділу, того спалять. Сянік — думали легко та скоро захопити, говорили бо, що поляків там дуже мало і вони живуть у постійному страху перед українським наступом. Це останнє твердження відповідало — здається — дійсності. Про це свідчив би ось який випадок: Одного разу, кілька наших парібків передяглися у російські шинелі і вечером гарцювали на конях поблизу містечка Загіря 7 км. від Сянока. Вістка про це дуже скоро передісталася до Сянока, в наслідок чого польська залога готовилася вже навіть до виїзду, думаючи, що це українські козаки, які приїхали з України на поміч. Вислічани, а зокрема вище згаданий Конрад, були переконані в тому, що в цей спосіб зможуть захопити Сянік, а з Сянока помаршують на Перемишль, заатакують його від західньої сторони і Перемишль теж у короткому часі знайдеться напевно в наших руках. При цьому постановлено було зірвати міст на Сяні в Перемишлі. Розплянуюючи цю акцію, передбачували теж зірвати мости на схід від Сянока.

Коли мені предложено цей плян до паробати, я спротивився допустити до реалізації намірів Конрада та його однодумців. Я вийшов із заложення, що мало є захопити Сянік, його ж треба

було постійно заосмтрювати провінтіянтами, а ми не мали ніяких харчових магазинів ані припасів. На мою думку для переведення цієї акції треба бул мати сяк так військово вишколені відділи під командою офіцерів, озброєння та амуніцію. Мені йшло не про хвилеву, переминаючу акцію, навіть в своїх початках успішну, яка одначе в кінцевому висліді мусіла би принести нам болючу поразку, мені ходило про те, щоби по захоплені Сянока вдержати вдержати його на стало при нашій Українській Державі. Щоби цю ціль досягнути, треба було подумати про зорганізування регулярної військової сили. Це була найбільша моя журба.

То ж на останній нараді Повітової Української Національної Ради, що відбулася у Команьчі в грудні 1918 року, схвалено постаратися бодай про одного українського старшину, яких — як ми довідалися — багато перебувало в збірних демобілізаційних таборах у Будапешті. Про цих українських старшин оповідали нам наші люди, що там були, між іншими бувший австрійський літун Лукасевич зі Сянока та ще двох УСС (Українських Січових Стрільців) — (одним з них був Подобинський), які робили службу розвідчиків між мною та Сяноком. Додаю, що Лукасевич у зв'язку зі згаданою вище акцією Конрада, натякав мені деколи, що якби мав екразит, то сам зірвав би міст на Сяні в Перемишлі, щоби полякам загородити наступ на схід.

Нарада Повітової Національної Української Ради в Команьчі назначила мене і студента університету Назаревича делегатами до Будапешту з метою дослідження тамошніх таборів демобілізованих вояків та прийняття евентуальних зголошень від старшин і підстаршин, які виявлять охоту поїхати на Лемківщину та її боронити. (Заввага: сестра студ. Назаревича Юлія була в тому часі вчителькою в селі Чистогорб). На кілька днів перед латинськими Різдвяними Святами 1918 року поїхали ми в двійку до Будапешту. По дорозі туди відслужив я у Сатораля Уйгели нашу службу Богу. Приїхавши до Будапешту, ми в першу чергу відвідали нашого українського конзуля проф. Біберовича, якому розповів я про нашу місію. Він подав нам адресу та скерував нас до табору, де були приміщені українські старшини. З ними перевів я численні розмови, але без позитивного результату, ні один з них не хотів піти рідній справі на службу. Ніхто з них не хотів грудьми захищати цього найнебезпечнішого, найдалі на захід висуненого клаптика україн-

ської землі, ніхто з них на таку небезпеку не хотів наражуватися. Цей неуспіх не зневірив мене, я звернувся з моїм проханням до українських підстаршин, що були приміщені в недалекому сусідстві від старшин. Я прохав їх стати на службу рідній Лемковині та її боронити. 12 українських підстаршин радо відгукнулися на мій апель, заявивши, що їдуть зі мною. На утримання цих 12 добровольців конзуль Біберович виасигнував на місяць грудень 1918 р. 10.000 австрійських корон на мої руки з тим, що по впливі цього часу порадив знову приїхати, або когось до нього післати, щоби пібрати в нього дальші фінансові засоби в такій висоті, якої буде треба.

Я привіз цих 12 підофіцерів до Вислока, запряг їх у церкві на вірну службу Українській Державі та 6-ох з них заіменував командантами 6-ох Станиць Української Жандармерії, приділюючи їм до помочі по 2-3 людей з тим, що кожна станиця мала право дібрати собі ще довільну кількість людей з міліції.

Станиці української жандармерії були в ось яких місцевостях: Вислоці, Суровиці, Команьчі, Щавному, Кулашнім та ще в двох місцевостях, яких назв собі не пригадую. Командантом станиці в Команьчі був фельдфебель Щуровський, у Суровиці фельдфебель Мілянович. Повітовим командантом жандармерії був фельдфебель Полох, який урядував у Вислоці. Із тих жандармів, що я їх привіз із Будапешту, один був буковинець, котрий не мав жадної шаржі, але за то на його грудях видніли численні военні відзначення та хрести хоробрости. За згодою всіх підофіцерів він був висланий мною до Стрия, мабуть до команданта III Галицького Корпусу полковника Гриця Козака по зброю. По дуже тяжкій та виснажливій подорожі горами, він дістав у Стрию скоростріли, 100 рушниць, муніцію і т.д. та підводами віз то все до Вислока. Але по дорозі в Лютовицках (Літовищах) командант Дякунчак відібрав йому всю зброю та муніцію та призначив її на вишкіл своїх добровольців. Так отже ж ці боєприпаси до Вислока не дійшли. Своїм необдуманим і самовільним учинком Дякунчак зробив нам дуже велику кривду, він погребав цілу нашу лемківську справу. Згаданий мною буковинець до Вислока не повернувся, бо соромився, що така подія його стрінула. Він зголосився до війська в Турці над Стрисем, де робив службу на залізнодорожній станції.

Правда, моя поїздка до Будапешту з метою звербування енергійних та досвідчених старшин на нашу Лемковину не мала успіху, одначе думка ця ніколи мене не покидала. Спровадження згаданих підстаршин аж ніяк не розв'язало проблеми організації збройної

сили, це були люди — ніде правди діти — солідні, працьовиті та жертвенні, свою службу робили добре, але до розв'язки такої справи як організація війська, його вишкіл, провід, організація боевого фронту та відпору польським нападам і т.п. вони зовсім не надавалися. На цьому відповідальному та тяжкому фронті треба було мати вправних, метких, відважних та досвідчених старшин тим більше, що польська сила помітно зростала, польські збройні відділи з Сянока щораз то частіше натискали і нападали на наші села, які майже щоденно були алярмовані.

Загалом, а тим самим і мені, було відомо, що недалеко від нас на Закарпатській стороні на фільварку в Горбку Радванським газдував бувший посол австрійського парламенту Яцько Остапчук. Я постановив поїхати до нього з проханням, щоби він як член Української Національної Ради в Станиславові, не сидів на своїм господарстві, та переконати його, щоби поїхав до Станиславова і там у Військовому Секретаріаті постарався про відкомандування кількох старшин (в крайньому випадку бодай одного) на Сяніцький фронтовий відтинок. У розмові посол Остапчук поінформував мене, що на сусідньому фільварку барона Шкоди мешкає його знайомий емігрант з Великої України, прізвищем Пилипенко (кличка Байда), який брав участь у революції 1905 року та мав бути навіть провідником повстання. Посол Остапчук заявив, що Пилипенко надається до зреалізування моїх задумів та запросив його до себе. Пилипенко зазнайомившись з моїми плянами, без довшої надуми згодився на мою пропозицію, зараз же таки сів на свого коня і ми в двійку поїхали до Вислока. Радість розпирала мої груди на думку, що мені повезло, а надія підказувала, що аж тепер настануть ліпші часи для майбутньої долі нашої Лемковини. Мені здавалося, що Пилипенко — це муж спасіння для нас усіх лемків. Коли ми приїхали до Вислока, а вістка про прибуття та особу нашого майбутнього команданта грянула серед широких кругів нашого висліцького громадянства, запанувала радість та підйом духа не до описання. Але це все скоро виявилось передчасним. Пилипенко був зажадав від мене постаратися, щоби найвища наша військова влада затвердила його командантом нашого бойового відтинка, щоби його попередню рангу четаря піднесли до сотника та щоби призначити йому відповідну плату. Сумнів щодо моральної вартості цієї людини вкрався у мою душу, коли я вислухав ці його домагання, я побачив, що це людина — так би мовити — інтересу, яка в першу чергу думає про свої особисті речі та матеріальну сторінку. Я поважно зачав

сумніватися, чи мої пляни та задуми взагалі колинебудь здійсняться, бо замість зразу приступити до організації військової сили та боєвого фронту, треба було витратити дорогий час на такі другорядні справи, як поїздка з метою підшукати старшин чи затвердити їхні становища, степені, згл. призначення відповідної винагороди. Ці останні справи можна було чейже полагодити вже в часі повнення служби Пилипенком, бо час не стояв, кожна хвилинка була дорога. Щоб полагодити ці домагання, ми оба поїхали до Лютовиськ (Літовищ), бо тільки звідтам існувала нагода получитися телефонічно зі світом. Ні Команда III Галицького Корпусу, ні Окружна Військова Команда в Стрию не знали Пилипенка-Богуна і він, щоб полагодити ці свої особисті справи, вибрався аж до Станиславова, звідкіля вже до нас не вернувся. Як я пізніше довідався, його заіменовано сотником, але не призначено до нас. Вправді в якийсь час пізніше Військова Команда в Стрию (мабуть Команда III Галицького Корпусу) призначила командантом нашого фронту старшину Котиса, який — як нас повідомлено — пустився до нас в дорогу, але зі скорим приїздом йому цілком не спішилося і він до нас ніколи не доїхав, бо в міжчасі поляки нас розбили та захопили нашу східню Лемківщину, яка одинока ставила їм до останнього моменту завзятий опір.

Гроші, одержані мною від конзуля Біберовича розійшлися в короткому часі і ми сильно відчували брак готівки. Її треба було конечно в якийсь спосіб роздобути. В першу чергу на виплату платень жандармам та для переведення акції спровадження міліції з Закарпаття, тобто з "руських" (українських) сід на мадярській стороні до нас та відіслання нашої міліції на українські села, положені по той бік Карпат на території колишньої Угорщини. Ми дійшли до переконання, що така виміна міліції є безумовно потрібна та невідхильна, бо лежала вона не тільки в інтересі ліпшого виконання служби, але теж і для підвищення моральности наших міліціантів. Досвід виказав, що міліціанти по наших селах замість виконувати службу, пересиджували нічною порою в часі служби по приватних хатах, забавляючися зі знайомими дівчатами та жінками. Це дуже деморалізувало міліціантів, які цілком явно та славно занедбували, а то і нехтували свої службові обов'язки. Останніми часами наших жандармів прохарчовували люди по селах, а за приобіцяними конзулем Біберовичем грішми я не мав часу сам поїхати, ані теж в інший спосіб з ним пов'язатися, а післати когось до Будапешту, я не мав кого. Тому мусіли ми самі призадуматися над

способом, як дійти до гроша. Тоді ми пригадали собі, що представники сільського жидівства, які постійно стояли з нами в контактi, не раз і не два рази говорили нам, що про гроші ми ніколи не повинні мати "старунку", бо вони подбають уже про це, щоби відповідні суми між собою зібрати.

З цією метою відбув я разом з нашим повітовим комісарем Грицьом Судомиром, командантом вислицької міліції Андрієм Киrom та двома запрошеними мною представниками від жидів у Команьчі нараду, на якій жидівські делегати підтримали свої заяви щодо придбання фінансових засобів для нашої справи та зобов'язалися подати нам у короткому часі список тих усіх жидівських родин, які спроможні зложити певні суми та визначити висоту цих сум відповідно до вартості майна контрибуентів. І дійсно жиди додержали свого слова, такий список був ними предложений, але нам не довелося уже його реалізувати, бо в міжчасі польська збройна сила зліквідувала наші визвольні змагання на східній Лемківщині.

* *
*

Около 10. 1. 1919 року прислав мені парох села Габура на Закарпаттю о. Ілля Петрашович мадярського офіцера, прізвищем Яроміра Пішту з письмом, у котрому просив мене, щоб я який тиждень передержав його у себе, а саме доти, коли знову дістану від нього якесь письмо щодо дальшої його долі. Я дуже зрадів тим, що нарешті вже маю старшину, бо думав використати його для реалізації моїх плянів організації та оборони фронту, але дуже скоро розчарувався. Хісна з нього я не мав і не міг мати жадного, бо цей старшина не вмів взагалі по українськи говорити, лиш по мадярськи, а тільки дещо по німецьки та по словацьки.

Дня 22. 1. 1919 р. ввечорі загостив до мене зі Сянока один суддя в товаристві студента медицини і вони оба попросили мене видати їм перепустку на схід, подаючи, що поляки переводять у Сяноці масові арешти між українцями та що підготовляється якась велика військова акція. Я виставив їм бажані документи до Стрия підводами. До товариства я додав їм мого брата Теодора з тим, що він має задержатися у Балигороді. Завданням мого брата було нав'язати там зв'язки та контакт з Українською Національною Радою та Повітовим Комісаріатом з метою скоординувати організаційну та військову роботу. Вони всі три ранком дня 23. 1. 1919 р. відїхали

підводою на схід. По їх від'їзді, ранком доручено мені письмо па-роха Габури о. Іллі Петрашовича з проханням того ж таки дня ввечері привезти йому назад мадярського офіцера Яроміра Пішту. Хоч як я не мав ні хвилини часу, але трудно, для сусіда мусів його прохання сповнити, бо в такий небезпечний та бурхливий час я міг знайтися кожної хвилини в такій ситуації, що примушувала мене шукати в нього помічі. Я наймив парібка, дав коні, що їх міліція перед тижнем привела. Коні ці сконфіскувала наша міліція в дворі в Команьчі тому, що тамошній дідич відправив їх до Сянока з призначенням для польського війська. Конфіската коней наступила в моменті, коли їх гнали до Сянока.

Ми виїхали санками до села Габури дорогою на Мошанець та Яселко о годині 19-тій. По дорозі вступив я ще до нашого повіто-вого комісаря Судомира та попросив його, щоби мене через ніч з 23. І. на 24. І. 1919 р. заступив в урядуванні, в мене вдома. Ми їхали дорогою серед піль та лісів і вкінці о годині 23-ій добилися до Габури. Мене збудили раннім ранком і я, поснідавши, вийшов на подвіря, де побачив мадярського офіцера Пішту переодягненого в кожух мого фірмана. Ми сіли на санки та поїхали в напрямі на Межилябірець. По дорозі задержала нас стежа чеської граничної охорони та зажадала від мене виказки. Я викрутився тим, що сказав, що якраз їду до чеського команданта в Межилябірці, який має мені таку особисту виказку виготовити та вручити. Приїхавши туди, ми навіть ніде не задержувалися, зокрема не вступили на чеську команду, тільки пігнули в південному напрямі до Чабіни, де мій офіцер-фірман зіскочив зі санок та пішов до нотарського уряду, звідки більше до мене не вернувся. Я рішився відвідати бувшого посла Яцька Остапчука в Горбку Радванським, селі віддаленім кілька кілометрів, де трохи відпочив та покріпився, а не довідавшись нічого нового, вернувся до Межиляборця, куди прибув о годині 9-ій. Тут вступив на чеську команду та попросив видати мені перепустку на перехід границі та поворот до Вислока. У відповідь на мое прохання чеський командант Мікуляш Пек сказав мені: — "Ви там уж не пуйдете, там йсов поляці, а спатне се захажеї, стреляю а бїю а палїю". "Коли вони прийшли." — спитав я "Вчора", "Як це може бути, таж я вчора звідтам виїхав". "Коли ви виїхали?" "О 19-ій годині". "А так, а вони прийшли о 21-ій годині". (Моя заввага: поляки дійсно захопили Вислік о годині 9-ій ввечері). Як маєте тут кого знайомого, так зачекайте, може українці відіб'ють поляків, так тоді ви туди повернете".

Ця неприємна, а zarazом неждана та жаклива для мене вістка, дуже мене пригнобила та схвилювала. Я негайно пішов до Габури, куди приїхав коло полудня. Там застав я велику масу моїх людей з Вислока, обмерзлих, перемучених і невиспаних, що мене стали просити: "Єгомость, не ходьте до Вислока, бо польська варта в лісах чекає на вас, щоби вас перехопити". Охолонувши трохи від сильного зворушення та хвилювання і прийшовши до себе по денервующих переживаннях кількох останніх годин, я почав розпитувати моїх людей-парохіян про хід захоплення Вислока поляками. Люди розказували мені, якто поляки, вчинивши несподіваний напад на Вислік ввечорі дня 23. 1. 1919 р. в першу чергу кинулися на приходство, де пограбували всеньке моє майно, зокрема забрали мої гроші, які я тримав у перехованні в моїй кімнаті, подерли на шматки мою реверенду, зрабували мені коня, та всі ліпші та вартісніші речі.

Ці безрадні вістки та втрата нашої Батьківщини і самостійности дуже мене хвилювали, я довший час не міг з тими фактами погодитися, мені все здавалося, що це сон, який скоро минеться. Майже щодня ходив я пішки з Габури на команду чеської добровольчої легії в Межилябірці довідуватися, чи може наші не вигнали поляків. Чеські легіонери мене завжди чемно приймали, одначе давали негативні відповіді, а коли я в неділю, дня 26. 1. 1919 р. знову загостив до них пополудні, вони радили мені далі чекати. Коли я цього дня вернувся до Габури, до гостинного дому Іллі Петрашовича, застав я там мого брата Теодора, від якого довідався, що він до Балигороду не міг уже доїхати, бо поляки наступали якраз тоді одночасно зі Сянока і з Загір'я на всі сторони, а головно в сторону гір і перетяли йому дальшу дорогу. Супроти цього він завернув на південь на границю, яку перейшов в околиці Тісної (Цісна) і перебрався опісля окружною дорогою через Гуменне до Межилябірця, а згодом до Габури, шукаючи за мною. І тут у Габурі він мене найшов. Того вчора ми оба довго гуторили. Лягли спати коло 22 години та думали по цих переживаннях дещо відпочити.

Тимчасом уже в 23 години збудив нас о. Петрашович. Коли ми з трудом прокинулись з першого твердого сну, побачили, що в кімнаті стоїть чеський комоандант Пек, коло нього ще один старшина та 4 підстаршини, озброєні рушницями та ручними гранатами. Ще напівсонні чуємо, як хтось з них голосно говорить: "Вставайте, пудете з нами!" Мене заарештували, а брата залишили. Посадили мене на великі сани плечима до коней, напроти мене сидів коман-

дант зі старшиною, а довкруги сань станули 4 підстаршини і ще два вояки, так що я їхав оточений з усіх сторін. Пігнули коні гальопом у напрямі на Межилябірець.

В часі дороги поспитав я, чому мене арештували, я ж у них недавно був і вони мені заявили, щоб я якийсь час залишився на чеській території. На це командант заявив, що дістав наказ арештувати мене від міністерства в Празі (якого не пам'ятаю) тому, що я большевик. Мого арештування домагалася польська республіка з Кракова, закидаючи, що я утік на чеській бік, хоча чи уникнути відповідальности як небезпечний большевик і на цій підставі зажадали моєї екстрадиції.

Я по чеськи з командантом не міг добре розмовитися, тому просив дальшу розмову провадити на німецькій мові та вияснив йому, що як священник не міг і не можу бути ніяким большевиком. Далі вияснив йому, що мене як голову Повітової Української Національної Ради люди дуже любили та слухали і тільки задля тої причини поляки хотять мене дістати в свої руки та мене знищити. "А, то ви есте кнез?" (священник). Я це потвердив і спитав: "Будь ласка сказати мені, чи ви готові видати мене полякам? та ж ми українці природні союзники з чехами в спільній боротьбі проти поляків. Чеюже ви теж ведете війну проти них. Мушу вам заявити, що я велів розібрати рейки на залізнодорожньому шляху від Радошиць до Команьчі і тільки тому не міг бути доставлений потяг зі зброєю для поляків, якої вони були б ужили проти вас, чехів у боротьбі за Богумін (Одерберг), ми природні приятелі, тож — питаю вас чи рішені ви видати мене, чи ні?" Командант відповів: "Ми присягали на вірність своєму урядові, як він нам накаже вас видати, то мусимо вас видати". Тоді я на це: "А я протестую проти видання мене полякам, бо хотяй я з моєї Батьківщини та з мого дому не тікав перед поляками, а тільки випадково знайшовся на вашій території, то все ж таки, як виходить з постанови міжнародного права. До того Уряд Української Республіки за мене упімнеться і ви будете за те відповідальні".

На цьому наша розмова увірвалася, запанувала прикра мовчанка. Коли ми доїхали до Межилябірця, спитав мене командант, чи знаю місцевого священника. "Знаю". "А, підете ви до нього?" "Піду" — сказав я. О 24-ій годині вночі запровадила мене моя ескорта до приходського будинку, збудили священника о. Володимира Ройковича, попробували, чи всі вікна добре позапирані і там мене залишили. В кухні стояла чеська варта, яка стерегла чимало арешто-

ваних утікачів з нашого повіту. Між ними були: командант міліції, Андрій Кир і Майкович, оба делегати до Української Повітової Національної Ради з Команьчі, Міланович, командант жандармської станиці в Суровиці та багато інших.

Від них я довідався, як поляки захопили Команьчу дня 24. 1. 1919 р. До Команьчі прийшли вони з півночі (мабуть із Сянока, а може і з Загіря), раннім ранком у силі около 200 людей, забрали насамперед залогу нашої станиці жандармерії, між ними Федя, свояка Андрія Кира. Він носив російську шинелю. Цей Федько стався спасти своє життя утечею, вискочив через вікно та прожогом кинувся тікати у поле, але його застрілили. Команданта Щуровського, який у часі нападу був у селі, поляки вхопили. Міліціанти ставили завзятий опір, стріляючи густо в сторону поляків, які скрилися за церковними обмуруваннями. Андрій Кир наказав їм обстрілювати поляків, щоби вони зпоза муру не могли вийти, а сам сів на санки та пігнав до Вислока просити помочі. Коли приїхав над село, побачив, що в Вислоці горять хати і забудування, а польські вояки вештаються по селі. Кир вистрілив кілька разів на пострах, внаслідок чого поляки розвинулися у розстрільну, яка зачала підходити в сторону, звідки впав стріл. Бачучи це Кир, завернув коня та пігнав до Команьчі назад. В той саме час поляки займали село, а тому, що Кир не привіз жодної помочі, команецькі міліціанти мусли уступити і поляки захопили село.

В цьому бою у Команьчі згинуло на полі бою кількох наших міліціантів. З полоненим командантом Щуровським поляки в жакливо жорстокий спосіб розправилися, його дуже мучили, між іншими вирізали йому язик, а вкінці застрілили.

Вночі з 26. 1 на 27. 1. 1919 р. почув я два стріли. Ранком довідався від вартових, що Андрій Кир утік. Вартові стріляли за ним, але опісля сказали мені, що "ми так стріляли, щоби куля у нього не попала".

У понеділок ранком, 27. 1. 1919 р. я вислав сина священика о. Ройковича до габурського пароха о. Іллі Петрашовича з проханням, щоби він мене в якийсь спосіб вирятував із цієї тяжкої ситуації, в яку я цілком несподівано попав. Молодий Ройкович вернувся з Габури моїми кінями і саньми в товаристві мого брата, який одначе до мене не вступив, тільки зараз поїхав до посла Остапчука, де лишив мої коні, а сам пішки помандрував до Галичини в позафронткову полосу. Оо. Петрашкович і Ройкович попросили ще 5-6-тьох священиків з довколичних сіл (між іншими о. Ігоря Мацькова та ін-

ших) і пішли на чеську команду довідатися, як стоїть моя справа. Це був торговий день, вістка про моє арештування чи пак інтернування стрілою дійшла до відома широких мас зібраних на ринку людей. Багато селян зібралось перед будинком, де приміщувалася чеська команда і вони підносили оклики: "Віддайте нам нашого пана, домагаючися у цей спосіб мого звільнення. ("Паном") у цій околиці називають загально священників).

По повороті з команди згадані вище отці радили мені, щоби я конечно якимсь чином сам себе рятував, бо їхня інтервенція закінчилася нічим. Командант заявив їм, що в моїй справі він мусить скомунікуватися зі своїм шефом-генералом у Кошицях. На це я заявив, що тікати не буду, хочби це коштувало мене життя, я нікого не вбив, ані нікому нічого злого не зробив. Тоді о. Петрашович передав сензаційну для мене вістку: "На столі в чеській команді — сказав він мені — лежить письмо від польської команди, я це письмо читав і там виразно стоїть написано, що поляки жадають вашої видачі, все одно — живого чи мертвого — за винагородою 5.000 австрійських корон тому, що ви небезпечний большевик".

О. Петрашович радив мені не ризикувати життям, бо жартів тут ніяких немає, одиноким виходом для мене — на його думку — є якнайскоріша втеча. Я заявив, що не можу тікати, бо злапають на іншому місці і за гроші можуть мене видати, якщо хтонебудь довідається, що поляки таку високу премію за мою голову визначили.

Я приготувався на найгіршу евентуальність, висповідався і спокійно чекав на дальші випадки, довіривши свою долю Богові. Мимо цього мого — здавалося — безнадійного положення я не заломився психічно і не стратив доброго гумору. По цій хвилюючій розмові з о. Ілею Петрашовичем я став співати українських пісень, а крім цього на прохання моїх вартових поклав для них ці пісні на ноти, з чого вони були дуже вдоволені. Деколи навідувалися до мене чеські підстаршини, вони приносили мені всякі дарунки: цукорки, папіроски, цигари і т.п. і намовляли мене, щоби я тікав. На це мав я тверду відповідь, що я священник і це моє становище ніяк не дозволяє мені тікати. Тоді вони запропонували мені, що визначають для мене таку варту, яка мене попровадить до границі і що ці вартові вже знають, як мали б мене туди провадити. "Ви тікайте тоди, куди вважаєте за найліпше для себе, ми будемо стріляти, але куля вам не попадеться". На це я відповів: "На вашій території я слухаю ваших наказів, як мені накажете, то я сам, без ескорти, піду

до поляків, але тікати не буду". — "А шкода, пан кнезь, вас паляці забійов", — відповів якийсь підстаршина.

У вівторок, 28. 1. 1919 року, вечером, прийшли до мене командант Пек з другим якимсь офіцером і сказали мені: — "Пан кнезь, ми есме билі у нашіго генерала в Кошицях у вашій справі, а пан генерал лишив нам щодо вашої особи вільну руку, ми такого, що його нарід любить, полякам не видамо, пускаємо вас на волю, дістанете подорожний "приказ" туди, куди самі схочете виїхати, хочете до Праги, чи до Пешту, чи в Україну?" — "До Праги я радо поїхав би, але там поляки можуть зажадати знову моєї видачі, — боюся. До Будапешту, до конзуля, не маю чого їхати, там буду йому на заваді тимбільше, що по малярськи не знаю. Поїду в Україну, за фронт" — задецидував я.

На це вони дуже радо погодилися з тим додатком, що завтра в середу, тобто 29. 1. 1919 року, мені не вільно з хати нікуди виходити, ані нікому на очі не показуватися, "бо польські офіцери мають прийти по мене, а вони (тобто чеські старшини) скажуть їм, що я утік". "Пуйдете се в чвертек" — закінчили вони нашу розмову та вийшли, сміючися. І дійсно чеські старшини додержали свого слова. Вони виписали мені та Мілянновичеві подорожні накази, змістом яких ми були управлені податися в Україну, поза українсько-польський боєвий фронт, пішки, підводою чи залізницею. Коли я уже збирався виходити з канцелярії команданта, він мене поспитав: — "А маєте ви гроші?" — "Не маю жодних" — відповів я. Тоді командант Пек позичив мені 2.000 австрійських корон з тим, що як колись буду мати спосібність, то йому що позичку віддам. Я — розуміється — дуже тим утішився і сердечно йому подякував за його ввічливість та уважливість до мого тодішнього положення.

*
* * *

У середу, 29. 1. 1919 р. оповідали мені мої знайомі, що бачили 5-ох польських офіцерів, що проходилися по місті. Вони приїхали забрати мене зі собою, але відїхали з нічим.

У четвер, 30. 1. 1919 р., я відїхав з Мілянновичем залізницею до Чабін, звідтам (пішки) подалися ми на Горбок Радванський до посла Яцька Остапчука, де стояли мої коні та санки. Відпочивши короткий час у домі посла Остапчука, я зараз поїхав з Мілянновичем, який у дорозі був мені за фірмана, через Збайну до Рокетова, де ми

переночували у священика о. Степана Рокіцького, а звідтам через Папин до Зубного, де переночували у домі о. Антонія Адамовича. Звідтам поїхали ми до Сніни, де я мусів лишити санки у латинського священика та купити за 200 австр. корон віз, бо не було уже там снігу і доїхав через Стакчин, Велике Березне до Ужока, де переночував.

Усюди по дорозі розмавляв з людьми і всі виявляли недвозначну охоту і щире бажання належати до одної Української Республіки. В Ужоці хотів замінити віз на санки, але не найшовся ніякий рефлекант охочий на таку заміну. Глибокими снігами я з Міляновичем мусіли пхати віз через карпатський хребет аж до Сянок і там ми станули безпечні вже, на свою українську землю, де панувала українська влада.

Звідтам поїхав я до Турки над Стрисем і там довідався, що в селі Розлуч є опорожнена парохія. Там перебув я около 2 тижні завідателем. Майже безпосередньо по мому приїзді до Розлуча, тамошній залізнодорожний будник дав мені прочитати польську газету зі Сянока (наголовка її не пригадую собі) з дня 23. 1. 1919 року, де було видруковано: "Же кс. Шпілька зостал розстшеляни на подвужу плебанії в Віслоку в дню 23. 1. 1919 р.", (тобто в день мого виїзду до Габури). Цю сензаційну вістку надруковано — очевидно — заздалегідь, ще перед тим, заки мене "розстріляли" в тій надії, що мене вдома злапають і польські жовніри виконають вирок смерті, який видали на мене сяницькі поляки.

В часі мого побуту в Східній Галичині чув я поголоску, поширювану поміж людьми того змісту, що сяницькі поляки видали стежний лист за мною, але ближчого його змісту не знаю. Щоби забезпечити моє життя перед можливими замахами, я мусів запустити в часі мого побуту в Східній Галичині бороду, бо мав деякі підстави догадуватися, що за мною слідкують.

З Розлуча трапилася мені нагода поїхати зі знайомим мені українським старшиною через Самбір та Стрий до Станиславова, просити в міродатних чинників про збройну поміч для моєї Лемківщини. В Секретаріаті Внутрішніх Справ мене поінформовано, що ця справа належить до Військового Секретаріату згл. до Начальної Команди УГА в Ходорові. В Секретаріаті Внутрішніх Справ я одержав 2.000 австр. корон допомоги.

В часі мого перебування в Станиславові зазнайомився я з 2 делегатами Закарпатської України, що були приїхали просити про воєнну поміч для своєї вужчої батьківщини. Тут теж стріву я мого

товариша о. Теодора Пасічинського, який був делегатом чи представником Міжнародного Червоного Хреста. Ми оба пішли зі щойно згаданими закарпатцями до Секретаріату Військових Справ та явилися на авдієнції у полковника Дмитра Вітовського.

Він заявив нам, що військової помочі для Закарпаття дати не може, бо перша справа — це відзискання Львова. Правління ЗО УНР уважає Закарпаття своєю територією та без жодного прохання і так прилучить його до Української Держави. З тяжкими думками опускали ми кабінет полковника Вітовського, ми бачили безвиглядність наших заходів, мабуть верховні круги ЗОУНР замало уваги та значення надавали розв'язці цих справ, які для нас були першорядними. Зі згаданими делегатами зайшли ми опісля до великого ресторану-каварні "Одесса" і вони жалувалися переді мною, кажучи: — "Дивіться панове, маємо тут 2 повні валізи тисячок, та що нам з цих грошей, нам треба військової сили, збройної допомоги".

Зі Станиславова поїхав я до Ходорова, де був у штабі Української Галицької Армії. Просив, щоби післали хоч трохи війська, бодай один полк на Лемківщину, треба використати пригожий момент, а саме народнє одушевлення, що там загально панує, навіть тепер відзискання Лемківщини прийде нам розмірно легко. Але мої аргументи не впали на придатний ґрунт. Якийсь генерал відповів мені, що це неможливе, бо я уже який десятий, що приїхав просити Начальну Команду про поміч. Він заявив, що регулярна українська армія щойно формується, найголовніше та найважливіше завдання теперішньої хвилини, — це здобуття Львова, як ми його відзискаємо, матимемо все.

У Ходорові стрінув я випадково мого шкільного товариша, сотника Теодога Гозу, пізнішого гімназійного вчителя з Перемишля, який вислухавши отих моїх переживань в останніх місяцях, обіцяв мені дещо допомогти. Не знаю, чи з його спонуки, був висланий від сторони Турки над Стриєм на захід, мабуть на Лемківщину, один збільшевізований український полк, який не то, що нічого не поміг, але справу ще більше зробив безнадійною, а навіть пропащою. Вояки цього полку проголошували явно большевицькі кличі, по дорозі на захід грабували багатших селян та взагалі допускалися різних бешкетів, які не личили частині української армії. До території Лемківщини цей полк навіть не дійшов, чому — мені невідомо.

З Ходорова вернувся я до Турки над Стриєм, де зустрівся з о.

Деканом Мдрозом з Бордині і він доручив мені обняти адміністрацію парохії Висіцьки Вижні. Там серед нашої ходачкової шляхти я прожив 6 тижнів, дещо між шляхтичами запомігся.

В травні місяці 1919 року спроваджена з Франції польська армія генерала Станіслава Галлера сильною атакою заломила наш український боєвий фронт між Хоровом та Львовом. Швидкими рухами вона маршувала на схід, внаслідок чого нашим частинам, розташованим у Стросамбірщині, Турчанщині та Скільщині були відрізані шляхи відвороту на схід, де вони могли злучитися з головними силами нашої армії та згодом перейти на Велику Україну. Ці частини знайшлися у пастці, оточені від півночі та сходу і не мали іншого виходу, як відступити на територію Закарпатської України, окуповану вже тоді чесько-словацькими військами.

В складі цих частин перейшов я теж через Верецький просмик на територію ЧСР. Прибувши до Верецьких, купив я від нашого старшини коня, зладив візок та поїхав горами до Межилябірця. Тому, що чесько-польська границя була досить слабо стережена і люди з Лемківщини, між ними теж і я з Вислока, часто її нелегально переходили, я використав цю обставину та повідомив моїх бувших парохіян у Вислоці, що мешкаю на Закарпаттю та просив їх перевезти як найскоріше моїх троє дітей та рештки мого майна, яке там залишилося. Чекав я дуже довго на їхній приїзд. Щойно 7. 8. 1919 року Вислічани вночі на 2 фірах привезли мені мої діти та дещо з домашніх речей. Вони перегнали теж через кордон мою худобу, а саме 2 корови та 2 ялівки.

А тепер, коли мої найдороржчі були вже зі мною, треба було оглянутись за якоюсь посадою, бо ж треба було і самому жити і дітей прокормити та виховати в люди. Я послухав ради місцевих священиків та самовільно обняв опорожнену парохію у Валяшківцях, на горі Вігорлят яка числила всего 40 газдівств. На цю посаду ніхто зі священиків не хотів йти, бо треба було добре там бідувати, це була — до певної міри — карна кольонія для духовників, яким цю парохію надали. Там прожив я 2 і пів року, тяжко бідуючи разом з дітьми. З цього невідрадного положення вирятував мене Єпископ крижевацький Кир Діонізій Нярядій з Югославії, адміністратор Пряшівської Єпархії, золота душа, великий український патріот. Він призначив мене парохом села Пихні, де я прожив довгі літа, бо від 1923 р. аж до 1944 р., коли то 28. 10. 1944 року німці вивезли мене примусово на захід і я опинився аж у місті Регенсбургу.

Ще в часі свого побуту в Валяшківцях, а опісля в Пихнях, приходили до мене деколи мої бувші парохіяни з Вислока, приносили мені різні вістки з рідної Лемківщини, а разом питали, коли до них вернуся. Вони уявляли собі, що я прийду до них разом з українським військом та висвободжу нашу Лемківщину з під польського ярма. Аж укінці ці відвідини нагло перервалися та довгі літа, а саме аж до року 1939, ніхто вже мене не відвідував. Причиною цього був жахливий випадок, який трапився вислічанинові Фецьові Кочанові. Його вхопили чеські пограничники в той мент, коли він нелегально переходив чесько-польську границю, арештували його та так сильно потурбували, що він внаслідок якихось внутрішніх тілесних пошкоджень помер. Від цього часу до мене вже ніхто не загостив. Щойно в рр. 1938/39, коли воскресла державність Карпатської України, молоді юнаки, що з Лемківщини та Галичини чимало разів прокрадалися через чесько-польський кордон та йшли "в січовики", заходили до мене і зробили собі за мою згодою в мому домі — так би мовити — "переходову станицю".

На закінчення моїх спогадів з цих світлих, а разом трагічних, часів визвольних змагань східної Лемківщини, мушу внести деякі вияснення та коректури щодо дефініції т.зв. "Команецької Республіки", якою непам'ятний мені автор охрестив (в статті поміщеній мабуть у журналі "Літопис Червоної Калини", що виходив до війни 1939 року у Львові) цю частину Сяніцького повіту, на котрій ми провадили нашу визвольну боротьбу та організаційні заходи. Дефініція та (зовсім невласлива) постала — на мою думку — тому, що останній бій поміж міліцією та польським військом відбувся 24.1.1919 року в селі Команьча. Цей бій розголосили команецькі розбитки та в слід за тим і інші люди, які не визнавалися в цих подіях так, що створилася ілюзія, нібито всі визвольні змагання Лемків зосереджувалася в цьому селі та звіттам проміювали на цілу Лемківську Землю, зокрема на її Сяніцьку частину. Це невлучне та хибне поняття аж ніяк не відповідає дійсности, події розігралися так, як я це вже вище накреслив, зокрема центром визвольного руху на східній Лемківщині був Великий Вислік, а не Команьча.

Дехто називає цю нашу Повітову Українську Національну Радугу та її Повітовий Комісаріят теж "Лемківською Республікою". Це вже слушніше, бо наша повітова влада та її територія, не маюча безпосереднього сполучення з Центральним Урядом ЗОУНР, ані українською армією та не дістаючи від них ніякої допомоги, все ж

таки встоялася самостійно, суверенно майже 3 місяці власними силами, обороняючи свої границі проти нападів польських боївок та військових частин з Сянока.

Наприкінці додаю ще, що невідомо мені, що сталося з печаткою нашого Повітового Комісаріату з осідком у Вислоці. В тому часі, коли я відїхав на Закарпаття, до Габури, а було це 23. 1. 1919 року, вона залишилася у Вислоці. Пізніше довідався я (однак за вірність цієї інформації не ручаюся), що печатку цю вирятувано від польського знищення та закопано її в якомусь безпечному місці.

Петро Вірхнянський

ПРАВОСЛАВ'Я НА ЛЕМКІВЩИНІ В 1926 — 1931 РОКАХ*

Причини відходу від Греко-католицької церкви

Цей процес пов'язаний з зменшенням престижу греко-католицького пароха, припиненням патріархальних відносин між селом і парохом. Прочинами такого стану була спершу найчастіше діяльність осіб, що верталися з заробітчанської еміграції (інший світогляд людей, демократичніший, матеріалістичний а навіть з нахилом до комунізму), а відтак у діяльності староруського табору (через його антиукраїнську орієнтацію). Неабияку роль відігавали тут також самі священники, надуживаючи своїм авторитетом надто вже використовували вірних. Деякі парохі, не зважаючи на зміни ментальності лемків, хотіли протягом міжвоєнних років надалі втримувати особливі умови, у яких священники мали привілейовану позицію в селі, що певною мірою також спричинилося до рішення лемків порвати зв'язки з греко-католицькою церквою.

Слід зазначити, що церква на Лемківщині була справжньою серцевиною всього її життя, її віддихом, лемка дуже цікавили навіть найменші справи зв'язані з церковним життям, А за словами автора, який підписався ініціалом Д.Н. "...можна сміло сказати, що попри деякі вади це найбільш оцерковнене племено українського народу".

*Богдан Гук (Ред.), *Зустрічі*, Рада Культури Студентів Національних Меншин, Ч. 19, Варшава, 111-121.

(...)

На факт виникання мережі православних парафій на Лемківщині в I половині ХХ ст. й зокрема в 1926-1939 рр. (але також у 1911-1914 рр. про що мовилося вже в II розділі) впливали не так релігійно-віросповідні, як національні й економічні чинники. Тепер зробимо спробу доказати це. Насамперед обговоримо обставини переходу в православ'я мешканців села Тилява, де знаходяться витоки цього руху. Таким способом її приклад має за ціль дохідливіше представити читачу внутрішню ситуацію також у інших селах, мешканці яких стали вірними православної церкви. Потім покажемо загальні причини переходу в православ'я мешканців позostalих лемківських сіл.

Непорозуміння між вірними парафії Тилява й греко-католицьким священиком почалися в 1924 р. після смерті пароха Кирила Коциловського. На його місце тимчасово призначено молодого священика з Перемишля. Вірні зразу поставили йому вимогу вважати під час Служби Божої на Великому обході зворот "І всіх вас православних християн". Молодий парох виявився знаменитим дипломатом й за джерельними свідченнями своєю поставою відсусув момент відступництва мешканців Тиляви. Хоча він спочатку і не задоволив бажань вірних щодо звороту "і всіх вас...", то все ж, як сам пише, "одного разу на Службі Божій під час Великого обходу, щоб зробити людям приємність заспівав "і всіх вас православних християн", І справді — пише далі — радість з цієї причини (як розповідали про це присутні там) була серед лемків превелика. Від того часу вони почали прихильно й з симпатією ставитися до свого, хоч і тимчасового душпастира а це навіть попри його відмінні політично-партійні й національні переконання. Казали, що хоч не вільно, а священик таки зробив їм приємність, що принаймі раз у рік на Великдень промовив до них словами " ...православні християни". Він погодився й на інші поступки супроти своїх вірних, до речі, дозволив під час відпусту на Утрени вживати зворот "утверди, Боже, віру православную". Це сталося таким чином: греко-католицький отець запросив до себе церківника — голову парохії, який грозився кулаком на дякове "утверди, Боже, віру католическую" під час Утрени. Він хотів пояснити йому, що "так треба відповідати, як у книгах написано... — і додав — покажіть мені хоч одну книгу, де буде — "утверди, Боже, віру

православную”, а я дозволю вам так відповідати”. Церківник у якійсь старій книжці (без початку і кінця) знайшов сам цей зворот — священик, щоб “не ламати слова” дозволив так співати. Зацікавлення викликає місце зворушення церківника на висновок, який зробив із того священик: “велика радість засяяла на церківниковому лиці, а в очах заблистіли сльози ” так, так, ми також хочемо аби було добре. Ми хочемо, щоб було як давніше — повторював. Цей момент навчив мене, що не вільно силоміць забирати того, що святе в людському серці, навіть коли б воно неправдиве”. Перед подібними проблемами станув отець Іван Шкільник, прибувши до Тіляви в листопаді 1925 р. Вірні чекали й чекали, чи він співатиме “і всіх вас...”, чи ні. Розчарування принесла вже перша Служба Божа. Сам отець Шкільник пише, що після Великого обходу церквою понісся шепіт “українець”... Після Служби Божої — продовжує — я побачув групу людей жваво дискутуючих про щось під вікнами, коли я наблизився до них, почув з вуст їх делегатів їх сподівання — “ми думали, що єгомось є русин, твердий русин, а бачимо щось зовсім відмінне”.

Слово “православний” гризло їх і надалі, за словами о. Шкільника ні на мить не залишало воно вуст вірних, які “не могли” забути тільки слово “православний”, а ще вороже ставилися до нього, у селі поширився погляд “наш отець добрий, та українець”.

До Тіляви мав приїхати 17.07.1926 р. єпархіяльний візитатор, уночі люди розвалили привітальну браму та й зовсім не вийшли з походом вітати його. Після закінчення Служби послали кілька осіб, які зажадали від візитатора повернути слово “православний” або перенести о. Шкільника. У відповідь на питання візитатора, що закидають пароху, один з делегатів сказав: наш єгомосьць добрий, винуватці ті, хто викинув з літургії слово “православний”. На питання чому так завзято вимагають цього слова, чи справді почуваються православними однозгідно відповіли: “ми православні”. Однак під цю пору поняття православ'я вони не ототожнювали з православною церквою, тому що в серпні 1926 року на питання якогось отця чи визнають зверхність папи — голови Христової Церкви дали ствердну відповідь. Причиною покинєння греко-католицької церкви була також діяльність о. Шкільника на політично-національному полі.

Від перших днів свого перебування в Тиляві він розгорнув свою агітацію, що суперечила поглядам його вірних, що й довело до великого огірчення. Він змагав заснувати читальню "Просвіти", а коли з'явилася в нього делегація вірних з заявою, що "вони не хочуть тут України", заповнив їх у невідхильності своїх намірів. Священик утручався без видимих причин у гмінні справи та без згоди й відома своїх вірних почав будувати новий приход й господарські будинки. Парох не погодився з пропозицією будувати поетапно — тобто вибрану частину з запланованого. Це довело до визначення церковної складки, яку мали сплачувати передусім члени парафії. Вирішальне значення мав однак спір між о. Шкільником і його вірними за знане вже слово "православний". На Утрени вірні перекричали дяка, який співав "утверди, Боже, віру католическу", що зразу зауважив їм гостро священик. Однак на якийсь знак хустиною всі демонстративно вийшли з церкви. Цей факт вивів о. Шкільника з рівноваги, він подав у дуклянський суд проти призвідців цього інциденту, проте нічого не домогся.

Задля чіткості образу слід ще звернути увагу на інші причини відступництва. Львівський воевода д-р Гарніх у донесенні від 15 січня 1926 р. інформує, що "детальні дослідження на місцях показали, що від певного часу той рух інспірували деякі агітатори, зокрема зпоміж нещодавніх прибульців з Америки". За православ'я агітували в Тиляві: Михайло Корек - пенсіонер, бувший керівник школи, Тимотей Фучила — гмінний писар, а в Тжцяні: Михайло Пело — гмінний староста, Іван Яцевич — гмінний писар та Прокіп Бажан, Ваньо Гулик, Петро Шафран і Адам Цічко. Михайло Пело протягом 1926 року кілька разів брав участь в православних богослуженнях й розмовляв з православними священиками в Варшаві, куди їздив у справі паспорту. У Львові кілька разів був Тимотей Фучила, де також зустрічався з православними. Саме в нього ночував православний священик, прибувший до Тиляви. Дослідження короснянського старости в цій справі промовисто свідчать про зацікавленість справою православної церкви в США. За його звітом мешканці сіл Тилява й Тжцяна писали в листах з США своїм землякам, що там уже проходить акція збирання грошей для потреб православного душпастиря й ведення регулярної науки релігії. Отже у Тиляві наростали пристрасті, й Тжцяна від'єднуються від греко-като-

лицької Церкви. Людність названих сіл пред'явила повітовому старості в Коросні матеріали про цей акт. Тиляв'яни сповіщають лишень про своє відступництво, мешканці Тжцяни зразу згадують "про перехід у греко-орієнтальний обряд", звичайно, ідеться тут про прилучення до православної Церкви. Львівський воевода повідомляє міністерство віроповідань і публічної освіти, що в Тиляві на загальне число 140 сімей, від греко-католицької церкви відлучилося 115 сімей (630 осіб), а в Тжцяні 81 сімей (500 осіб) із 83 сімей села.

Із письма митрополита православної Церкви від 22 січня 1927 р. знаємо, що неправославні з Тилявий й Тжцяни звернулись до нього з проханням прийняти їх до православної Церкви. Додаючи до нього "список тієї людності засвідчений місцевим гмінним урядом". У своєму листі митрополит інформує міністерство віроповідань і публічної освіти також про прилучення тих двох уніятських сіл до православної Церкви. Зробив це 26 грудня 1926 р. православний ієромонах Петро Рудік зі Львова. По двох днях вернувся до Львова, удруге в Тиляві перебував на третій день Різдва, тобто 9 січня 1927 р., коли-то відслужив Службу Божу й вдовольнив інші релігійні потреби мешканців. Першим неоправославним селам довелося ще трохи пождати свого першого православного пароха. (...)

Організація православної Церкви

Ріст кількості вірних православної Церкви

Якщо за вихідний пункт візьмемо дані першого загального перепису людності з 30 вересня 1921 р., за яким було у лемківських гмінах повітів: Новосанчівського — 5, Грибівського — 7, Ясельського — 1, Короснянського — 3, Ліського — 6, Сянцького — 14, тобто всього 38 осіб православного віроісповідання, то до грудня 1927 р. це число збільшилося до 6481 осіб. Православних зустрічаєм під цю пору в 27 селах, у деяких становили вони переважну більшість як у Тиляві, Радочині, Мшані. Однак були й такі села, де православних було менше н.п. у Полянах, Котаню, або де було їх дуже мало й потім їх число взагалі не збільшилося н.п. у Вільхівцю, Ясюнці чи Кривій. За даними повітових старостів про людність православну за 1930 р., на Лемківщині було тоді 47 сіл з православною людністю, а самих

неоправославних лемків 16276. Беручи до уваги такий невеликий часовий проміжок від грудня 1926 р. до березня 1930 р., слід визнати, що це значний ріст, досягаючий 150%. Число православних збільшилося докладно на 9757 осіб: у Короснянському повіті на 3734, Грибівському — 4199, Горлицькому — 1655, збільшилося також число душпастирських осідків православного віросповідання, які тепер охоплювали вже на 20 лемківських сіл більше.

Наступні дані про обговорюване явище дає нам другий загальний перепис людності з 9 грудня 1931 р., за ним в лемківських селах Горлицького повіту проживало 4954 православних, у Ясельському — 2658, у Новосанчівському — 3595, у Короснянському — 4236, Лиському — 41, Сянницькому — 299, тобто всього 15783 особи. Коли порівняємо їх з даними першого загального перепису людності, отримаємо збільшення вірних православної Церкви до 15475 осіб, а проти даних з грудня 1927 р. це число збільшиться на 9264 особи (на 142%).

Подальшими роками кількість лемків православного віросповідання ще збільшиться, проте темпи росту не будуть такі великі як дотепер. Засвідчують це дані з 1937 р., спираючися а них, подамо як число православних цифру 18947 осіб. Проживали вони в 52 лемківських селах, тобто проти березня 1930 р. ще 6 сіл заявило про бажання відлучитися (принаймі частинно) від греко-католицької Церкви. Проти березня 1930 р. їх лави збільшилися на 2671 наступних лемків-неоправославних, тобто трохи понад 15%.

Розвиток парафіальної мережі

Перші легальні парафії, докладніше кажучи філії православних парафій у Львові і Пйотркові Трибунальському виникла 3 березня 1928 р. У Богуші виникла філія православної парафії у Пйотркові Трибунальському, а Дешниця, Чорне й Редочина були підпорядковані пароху львівської парафії. Штатні філії в Тиляві і Мшані трохи згодом — 26 квітня 1928 р. затвердило міністерство віросповідань і публічної освіти, тому що міністер Окуліш, не знаючи погляду Львівського воєводи в цій квестії сам не приймав рішення. Тоді 6-ти новоутвореним штатним парафіям призначено ще окремі штати ректора й псалмоспівця. Однак не можна цього визнати початком історії православних парафій на Лемківщині, бо це були тільки акти, узаконення стану справ, що вже від деякого часу мали місце.

Незаконно православні парафії існували вже трохи раніше — від 1927 р., тобто моменту переходу бувших греко-католицьких сіл у православ'я й надання їм православного священника. У Королевій Руській о. Микола Дольницький є вже від червня 1927 р., о. Микола Івасков поселився в Тиляві на постійне проживання в січні 1927, а о. Олександра Волошинського послано до Волівця 5 грудня цього ж року, усі вони, звичайно, справляли Служби Божі, хоронили, хрестили, вінчали тобто тим самим виконували функції пароха.

Акти від 1 квітня 1928 р. не відкривали, отже, парафій, лишень надавали їм законну чинність, перетворюючи проект створення нових православних парафій на території Львівського й Краківського воєвідств, який разом з листом з 1 грудня 1927 р. послав митрополит. У нього пропонувано з православної сторони створення 9-ти парафій: у Тиляві, Мшані, Полянах, Королевій Руській, Чорному, Воловцю, Радочині, Святковій Великій і Дешниці. На наш погляд, дуже ймовірно, що це прохання пов'язане з 12-ма проханнями посланими Президенту Речі Посполитої від православної людності 21 лемківського села з вимогами легалізації "всіх новостворених православних парафій на терені Малопольщі". Подібний зміст цих прохань — крім невеликих і неістотних розходжень у самих заголовках — дає підстави для думки, що всі вони були "поштовок згори", і мали на меті, здається, підтримати прохання синоду, сформульовані в листі митрополита Діонізія з 1 грудня 1927 р. Петиції датуються проміжком від 5 до 16 грудня 1927 р. У тій справі був скликаний навіть I з'їзд делегатів православних гмін у Малопольщі, що відбувся у Львові 17 грудня 1927 р. У одностайно прийнятій резолюції поставлено вимогу "затвердити новостворені православні парафії та передати тим же церкви й парафіальне майно".

Невелика відстань між цими датами: 1, 12. 1927 р., і 5-6. 12. — 1927 р. на нашу думку, не випадкова, тим можна покласти, що між письмами є щільний зв'язок. Жодним способом не можна тут не добачити провідної думки, яку становить акція православної Церкви з митрополитом на чолі, що мала на меті прихилити уряд Речі Посполитої залегалізувати новостворені душпастирські осередки.

Усе-таки, спираючися на вищесказане, не слід уважати, що православна Церква шойно в грудні 1927 р. почала заходи щоб затвердити її на терені Лемківщини, він робив це зразу після приходу до даного села.

(...)

Приєднати парафію Поляни (Тихоня, Хирова) до Мшани та Явір, Голубову, Березів і Котань до Дешниці, а Ясюнки, Баницю і Криву до Чорного, Флоринку, Веврки, Перунки, Чирну, Бортне, Перегонини, Бодаки, Кам'яну й Ізби до Богуші митрополит просив у листі міністерству віросповідань і публічної освіти из 21 вересня 1928 р. Вишоватку приєднано до філії в Дешниці 26 серпня 1928 р., але задовольняючи митрополиче прохання з 21 вересня 1928 р., її приєднано до Радочини за згодою Краківського воеводи у квітні 1929 р. Бортне, Перегонино, Бодаки приєднано до Дешниці за згодою МВІПО дня 8 квітня 1929 р., бо воевода не погодився на приєднання цих гмін до філії в Богуші 8 квітня 1929 р. Міністер ВіПО 3 квітня погодився на виконання ректором філії в Богуші своїх душпастирських функцій "ex currende" для православних у селах: Флоринка, Яськове, Перунка, Біччарова, Білична, Чирна. Щоправда Краківський воевода позитивно поставився до прохання митрополита з 21 вересня 1928 р. щодо приєднання Галабава, Явора й Котані до Дешниці та негативно до приєднання Ясюнки, Баниці й Кривої до Чорного, через відсутність офіційних заяв.

(...)

Для цілісності образу слід додати: між справжнім станом поділу, терену й кількості душпастирських осередків і станом передбаченим державним законом часто існували великі розходження. Бачимо весь час деяке невдоволення православної Церкви, який для заспокоєння релігійних потреб лемків-неоправославних часто вимагав від уряду чи то створити нові парафії, чи то запровадження деяких змін у існуючих парафіях. Були це прохання не так створити, чи змінювати, як узаконити стан, до якого довів уже митрополит — він раніше посилав одного з своїх священників до якоїсь місцевості, тобто de facto творив парафію, а щойно згодом просив її легалізувати.

У березні 1936 р. відбулася конференція верхівки православної церкви і Краківського воевідського уряду, на якій вирішено створити нові штатні парафії в Волівці, Сквиртному, Милику, Перунці і Флоринці. Вирішено теж, що це відбудеться швидко, проте Краківський воевода в листі з 27 серпня 1936 р. інформує, що "дотепер ще це не відбулося". Дані з іншого джерела кажуть нам, що в 1937 р. православна Церква вимагала створення на Лемківщині всього 22 нових парафій, до речі, у Бортному, Богуші, Тихоні, Чорному, Дешниці, Флоринці Грабі, Хировій, Ізбах, Кам'яній, Липівцю, Мили-

ку, Мшані, Перунці, Полянах, Радочині, Сквиртному, Смітниці, Святковій Великій, Тиляві, Усцю Руському і Воловцю.

Обговорюючи парафіальну мережу слід згадати про кілька досить істотних змін, які охопили всю Лемківщину. 30-31 травня 1935 р. відбулася нарада Консисторія православної варшавсько-холмської єпархії, на якій Малопольський деканат поділено на два менші:

- 1) Львівський з архідяконом Філотеем у Львові,
- 2) Лемківський з о. Григорієм Павлишином (парохом Чорного), проте поки що йому не призначено осідка.

Іншою важливою подією в історії православ'я на Лемківщині було створення в 1931 р. з ініціативи й неначе наказу митрополита Діонізія Православної духовної місії на Лемківщині, яка згодом в міру розвитку православ'я мала б поширитися на всю Східну Галичину.

Будова православних церков і каплиць

Виникання нових парафій вимагає побудови нових будинків культового призначення. Паралельно до переходу навіть частини мешканців даної місцевості й приходом нового священика, а було, що й до його приходу (н.пр. у Вишоватці в квітні 1928 р.) "ново-навернені" лемки підготували нові місця молитов. Відбувалося це шляхом чи то пристосування вже існуючих будівель, як н.пр. у Вишоватці, Тиляві, Полянах, чи то будови нових каплиць як н.пр. в Королевій Каплиці служили як тимчасові приміщення й неоправдані не намірялися будувати нових церков, тому що сподівалися на повернення собі старих греко-католицьких церков. Таке їх переконання підтримували православні священики кажучи, що греко-католицькі церкви це їхня власність або можуть нею стати, оскільки цілі села перейдуть у православ'я. Проте коли ясною ставала нерезальність таких проектів з огляду на брак згоди з боку греко-католицької Церкви на передання їх православним, останні починали будівництво власних церков. Така постава греко-католицької Церкви впливала з переконання, що в такий спосіб деякою мірою припинить масове відступництво лемків та забезпечить можливість їх повернення. Будучи занепокоєним перспективою знеохочення лемків внаслідок високих коштів будівництва нових православних церков, митрополит діонізій в письмі від 13 вересня 1928 р. просить МВіПО призначити відповідні фонди. Від цього моменту церков і

каплиць (тобто т.зв. часівень) систематично більшає: 1928 р. збудовано 5 храмів, 1929 — 12, 1930 — 9, 1931 — 3, 1932 — 4, і по одній у 1933 і 1937 рр. Однак здебільшого ці храми будовано власною працею і матеріяльними засобами вірних православного віросповідання перебуваючих в еміграції в США, не використовуючи, фінансової допомоги уряду. Проте можна здогадуватися, що деякі парафії мали від нього таку допомогу. Свідчить про це навіть саме листування уряду з першої половини 1928 р., у якому воєводи й старости заявляли про свою готовність помагати, але ж під умовою проявів ініціативи самих православних у цій справі.

Уряд Польщі і православ'я на Лемківщині

Годі однозначно визначити відношення уряду до Православної Церкви, що виникла на Лемківщині. Українські й польські католики звинувачували уряд у браку дійовості, а навіть у сприянні православ'ю, подаючи як доказ поведінку урядових різних установ і відомств. Вимагали в адміністрації протидіяти поширюванню православ'я і таким способом допомогти зліквідувати початки Православної церкви на Лемківщині. Зі свого боку Православна церква прийняла вкрай відмінну позицію, та вважала себе покривдженою внаслідок нерівноправного проти інших віросповідань трактування з боку уряду та його несприяння православ'ю. І тут виникає питання як було насправді, за котрою стороною рація. Правда як воно найчастіше ведеться, — так і в даному разі — посередині, тобто претензії до уряду обох сторін у якійсь мірі оправдовуються щоденною дійсністю.

Православні були рівноправними громадянами Речі Посполитої, їх права забезпечувала Конституція і вже це є достатній привід, через який уряд не міг виконати вимогів католицької сторони. Він не міг заборонити православним творення нових релігійних спільнот тому лишень, що вони православні а не н.пр. католики.

І факт, що деякі державні чиновники сприяли православ'ю більше, ніж могло це впливати з їх посту, справді проявилася певна схильність фаворизувати Православну церкву за рахунок Греко-католицької церкви. Проте правдиве й те, що Православна церква не надто підтримувалася урядом, що не одна з її кровних потреб довго ждала здійснення, що деякі чиновники надмірно дотримувалася розпоряджень. Причина такого стану проста. Уряд фаворизував Православну церкву, бо мав у цьому власну ціль — відокре-

мити Лемківщину від Східної Галичини — українського П'ємонту. На релігійному полі таку можливість давала якраз Православна церква, хоча українці й становили в ній значну частину, не мала українського національного кшталту, а навіть переважали в ній антиукраїнські нахили.

Стосунки між Православною Церквою і урядом нормували різного роду урядові розпорядження. Діяльність влад Православної церкви на терені південних воєвідств узаконювалася силою рескрипту МВіПО від 1 травня 1924 р. ч. 2850/493 посланому православному митрополитові. Цей рескрипт затверджував ухвалу Синоду Православної церкви про поширення її юрисдикції на територію воєвідств: Познанського, Поморського, Шлезького, Краківського, Львівського, Станіславського і Тернопільського. У ньому м.ін. мовилося: "Ухвала св. Синоду регулює у канонічній площині справу, яка з державної точки зору була безсумнівною, позаяк Уряд Польщі не визнавав якої-небудь іншої зверхності духовної юрисдикції над православними в Польщі, тільки юрисдикцію Православної церкви в Польщі". З документу можна докласти, що зовнішню організацію православ'я на терені південних воєвідств нормує якийсь раніший закон, яким і є австрійський закон від 20 червня 1874 р. Його законної чинності щодо визнавання релігійних громад не відміняли "Тимчасові розпорядження про стосунки Уряду з Православною церквою в Польщі" від 30 січня 1922 р. Уже згаданий від нас рескрипт МВіПО від 1 січня 1924 р. визнавав, отже, тільки церковну залежність створених силою закону від 20 травня 1874 р. православних парафій від центральної влади з осідком у Варшаві, якою є митрополит.

Крім закону від 20 травня 1874 р. переходження лемківської людності у православ'я нормували також розпорядження бувшого австрійського МВіПО від 25 травня 1868 р. та їх доповнення від 18 січня 1869 р. (Збірник законів, ч. 13). Згідно з цими розпорядженнями відхід з Церкви стає дійсним у світлі закону під умовою попередньої заяви про відхід душпастиря покинутої Церкви, звичайно, попередивши це своїм стосовним розпорядженням. Ці директиви забороняли змінювати віроісповідання дітям віком 7-ми до 14-ти років, навіть якщо зробили б це їх батьки. Ставилася також вимога особистої заяви відходячої особи новому душпастирю про відхід (у випадку Лемківщини був ним ректор філії) та представлення органам адміністрації свідоцтва про народження.

Узявши за основу закон від 1 липня 1926 року (Збірник законів

Речі Посполитої, ст. 370) вимагано штемп гербового збору в розмірі 3 злотих від окремої заяви про зміну віросповідання та 50 грошів від кожного додатку до цієї заяви.

(...)

Православне духовенство

Підбиваючи зібрані з різних неповних джерел дані отримали ми число 34 священиків, які протягом навіть і короткого часу працювали серед лемків. Така значна група осіб засвідчує часті зміни священичої кадри, що впливало з різних причин. Дуже часто МВіПО або воєвода не погоджувалися на вчинене вже від митрополита призначення. У середньому в кожній з 22 парафій існуючих протягом 1927-1939 рр. було майже трьох православних священиків. У чотирьох селах за цей час функції виконувало аж 5 священиків, н.пр. у Чорному, у 5-ти селах — 3, а в двох — 4 отців. Однак були також 2 села, де весь цей час був тільки один душпастир.

Вищенаведені цифри відносяться до всіх православних, які працювали на Лемківщині. Найбільше було тут священиків в другій половині 30-тих рр., тоді-то водночас перебувало їх 22 на Лемківщині. Проте ця цифра стосується періоду, у який парафіальна мережа православної Церкви була найбільша. Спершу було всього 5 душпастирів (1927 р.), потім ця цифра збільшилася швидко вже 1927 р. аж до 11 священиків, у 1932 — 17, а в 1933 — 21.

Тепер подамо трохи індивідуальних даних про православне духовенство на Лемківщині. З поміж 17 осіб з моєї статистики аж 8 походило з Волині, 7 було з Львівського воєвідства, а дві з Краківського. За національністю були вони здебільшого русинами (12 осіб), а тільки один був українцем (о. Хиляк) і один поляком (о. Ковалевський). Не вдалося визначити національної приналежності 3 осіб, проте слід гадати, що вони були русини, евентуально українці. Дев'ятьох закінчило духовний семінар в різних місцевостях (у Варшаві, Єкатеринославі, Крем'янці на Волині, у Новочеркаську, у Києві — та в монастирі в Антонівці Ямпольського повіту), 9 осіб мало університетську освіту (Львівський університет, Теологічна академія в Києві і Софії, Варшавський університет, Празький університет). З посеред них 7 осіб було висвячених у Варшаві (по 1 особі в 1930, 1931, 1936 рр., дві в 1933, дві без дати), дві в Перемишлі (їх висвячено як греко-католицьких священиків), по 1 в Канаді, Хелмні, Антонівці, Празі і про чотирьох нема даних. Переважна

більшість священників одружувалася, трьох було неодружених, один був удівець. Знаємо також, що принаймні трьох спершу належало до Греко-католицької церкви, двох (Антоні Криницький і Дмитро Хил'як) було навіть священниками в цій Церкві, а позосталі походили з грекокатолицьких священничих сімей (Іван Фовг, Теодозій Минчакевич, Євген Охнич). (...)

У справі набору православних священників МВіПО докоряло митрополиту за безкритичний підхід, низькі вимоги кандидатам. Міністер уважав, що їх число набагато вище, ніж перед I світовою війною, на його думку велика їх частина це репатріанти і висвячені особи, які "недодавно служили в війську, при урядах, а навіть у російській поліції, їх моральне, наукове й теологічне підготування не відповідає вимогам, що ставляться перед кандидатами в священнослужителі інших віроісповідань".

Правова ситуація православного духовенства як цілості не була на Лемківщині складна. Згідно з законом тільки ректори мали повноту влади пароха, тобто могли вінчати, хрестити, хоронити, а разом з цим вносити відповідні записи у книги громадянського стану (книга народжень, книга похоронів, книга вінчань). Таких повноважень не було в священників, перебуваючих в місцевостях, які не визнавалися штатними душпастирськими осідками. Їх міг виручати ректор філії, що вони були її членами. Це супроводжувалося значним затрудненням у релігійному житті православних, яким доводилося долати було велику відстань, щоб зустрітися з ректором філії. У дійсності православні священники не надто дотримувалися правил і виконували ті функції, хоча здебільшого це їм заборонялося, про що свідчать письма воєводів і старостів. Штати в Православній церкві оплачувалися, розміри платні були неоднакові й залежало від категорії даного душпастирського осідка. І так ректор міг отримувати залежно від місцевості: 55-40-25 або 20 злотих. Подібна була платня також у вікарія. Диякон отримував трохи меншу плату, її розміри залежно від місцевості: 30-25-20 або 15 злотих щомісячно. Оплачувалися псалмоспівці (у грекокатоликів називали його дяком), щомісячно отримували залежно від місцевості 20-15 або 10 злотих.

Православне духовенство працювало над зміцненням у відчуття приналежності до православної Церкви. Відбувалося це шляхом проповідей, які критично оцінювали унію, а натомість возвеличували православ'я. З цією метою на Лемківщину посилено священників з Малополющі або ознайомих з лемківськими звичаями, Тому-

то не запроваджувано ніяких змін. "Служба Божа служилася так як і в Греко-католицькій церкві, уведено тільки "Отче наш..." і визнання віри", проповідь і далі мовилися по-українськи, а всю Службу співано церковнослов'янською мовою з українською вимовою, а не російською, як це відбувалося в православній Церкві. Часто відбувалися також походи в сусідні села на Служби Божі, у яких охоче брали участь молодь, люблячи ходити громадою. Православні отці намагалися збільшити ще число православної Церкви і згадані походи йшли до сіл, де православних узагалі не було (н.пр. Эдиня). Організували вони прощі поза Лемківщиною, інколи вони переходили за державний кордон. З цією метою створено також уже згадану спеціальну місію з о. Антонієм Криницьким на чолі, якому допомагати мали отець Дмитор Хиляк та ігумен Пантелеймон Рудик.

Дня 14 травня 1931 р. в Святковій Великій мало відбутися перше засідання Місійної Ради, а 26 травня цього ж року мав також відбутися перший з'їзд місіонерів. Її головним завданням було скріплення православної віри, творення в лемка православної релігійної свідомості та розширення впливу Православної церкви також поза Лемківщину. Перша зустріч правління відбувалася згідно з передбаченим терміном (14 травня), прийнято також детальну програму 1-го місійного з'їзду (26 травня) фактично він відбувався 26 травня, проте засідання зосередилося над справою прийняття кременецького митрополита Симона, що мав прибути на Лемківщину 16 червня, а виконання програми прийнятої ще 14 травня схвалено перенести на з'їзд восени. Він мав місце 21 жовтня 1931 р. у Флоринці, головував на ньому о. Криницький, участь взяло все православне духовенство Лемківщини.

Прийнято постанову, що завданням правління є виробити місійну програму та призначити дату й місцевість для місійних зборів. За мету Місійного товариства прийнято пропагування православ'я всередині й назовні. Згодом Рада місії рішила звернути особливу увагу на "дітей і молодь...", що є зокрема важливе для скріплення святого православ'я на Лемківщині".

Наступний з'їзд відбувся 10 грудня 1931 р. в Бортному, учасниками було 16 священників з Горлицького, Ясельського, Новосанчівського й Коронсянського повітів. На ньому обговорювалося ситуацію окремих священників, складено плян подальшої діяльності, усталено також однакові розміри оплати за душпастирські послуги своїм вірним.

На з'їзді Місії 30 травня 1933 р. в Радочині 17 священників на чолі з деканом для Малопольщі о. Юрієм Кориною зі Львова прийняли рішення припинити агітацію за православ'ям серед греко-католиків і обмежитися прийманням тих, хто зголошувався самохіть. Декан заборонив священникам підмовляти своїх вірних, щоб обкрадали греко-католицькі церкви. Пізнішими роками Місії знова пожвавили свою діяльність.

У 1935 р. в православній пресі появилось відозва Православної місії на Лемківщині з закликом надати матеріальну допомогу, яку підписав о. Григорій Павлишин, а трохи пізніше 15 лютого 1934 у всіх православних церквах проведено збирання пожертв для Місії на Лемківщині. Православне духовенство з цією метою оподаткувало себе.

Закінчуючи, можна додати, що Місію створено, в період припинення православної акції — у Грибівському повіті вже від року, коли не було вже випадків масового переходження в православ'я і подальша конверсія вже не давала шанс успіху, бо ж подеколи вже застерігалися спорадичні випадки повернення від православ'я до Греко-католицької церкви.

Володимир Бучацький

В ТРИВОЖНИХ ДНЯХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Західні етнографічні території Соборної України: Підляшшя, Холмщини, Надсяння і Лемківщина, найдовше, бо понад 5 років перебували під німецькою воєнною окупацією. З цих земель найдалше на захід висунена Лемківщина перша зустріла маршуючі швидким темпом і без більшого спротиву на схід змоторизовані німецькі дивізії Гітлера. Пізніше ця Лемківщина в наслідок свого географічного положення та специфічних місцевих відносин переживала ці роки в дечому відмінно від інших українських земель, які значно пізніше дісталися під жорстоку німецьку окупацію.

1. В ДНІ 9 ВЕРЕСНЯ 1939 Р.

Немов заповідь пізніших тривожних місяців зайшли вже в перших днях війни ось які трагічні інциденти.

Дня 9 вересня вранці німецькі дивізії без спротиву поляків увійшли на територію сяніцького повіту. Перед полуднем перші німецькі відділи ввійшли до великого, під оглядом населення мішаного села Боська, розселеного при головному тракті між Романовом і Сяноком. Недалеко шосе зібралася з цікавості група поблизьких селян. Як вже пізніше вийшло на яв, місцеві шовіністи поляки підмовили дурноватого Шипку стріляти з револьвера в сторону німців. Зараз німецький відділ окружив село, вояки спалили майже половину обійсть, вивели з хат 25 селян, та з церкви місцевого пароха б.п. Михайла Величка, та всіх їх негайно розстріляли. Не змогли вияснення б.п.о. Величка та благання його нещасної родини. Вогні та дими з горючих хат, голосні плачі та зойки родин розстріляних супроводили дальший похід переможної армії.

Того самого дня перед вечором в українськiм селі Дубрівці

Руській, біля Сянока з одної польської хати при головному тракці якийсь заїлий польський "герой" вистрілив з кріса до німецького відділу. Вояки оточили негайно хату та постріляли всіх її жителів. Опісля відділи війська оточили село та на гостинець випроводили 150 мужчин. Командуючий полковник оголосив, що згідно з воєнним правом кожний десятий мужчина буде розстріляний, а ціле село спалене. Щастя, що між людьми був інтелігентний селянин Василь Подубинський. Він за дозволом полковника в добрій німецькій мові вияснив, хто віддав стріл до війська, що ціле село українське, що досі поляками гноблене населення вижидало приходу німецької армії. По цій промові полковник нарадившись зі старшинами, своє розпорядження змінив, та всіх селян звільнив. В дальшій розмові з німцями виявилось, що вони не знали нічого про Лемківщину, та були переконані, що українське населення зачинається щойно на схід від Сяну.

2. ФАТАЛЬНА РАДІОВА ВІСТКА

Німецька армія ввійшла до Сянока в ночі з 9 на 10 вересня. І в перших днях, передусім з тої причини, що зненавиджений польський окупант перестав уже нас загрожувати, був між українцями радісний та надійний настрій. Але вже по кількох днях наш загальний сумом та просто з розпукою прийняв радіову вістку, що внаслідок умови Гітлера зі Сталіном з дня 23 серпня советська армія має з днем 22 вересня зайняти західноукраїнські та білоруські землі по ріку Сян та Буг. Тепер уже стало ясне, що два хижакі, Гітлер та Сталін, поділилися полосами впливів, та що Гітлер забезпечив собі спокій зі сходу, щоб міг опісля вдарити на західні держави. Тож унаслідок цієї хижачької акції наші західні землі, які тільки горя пережили від польського терору, стануть тепер теренами експериментів комуністичних садистів. А і для нас перспективи незавидні, бо поляки вскорі піднесуть тут голови і нам трудно буде устоятись перед їх величезною перевагою.

3. ЯК ВІДНОСИЛИСЯ НІМЦІ ДО НАС

Але цей пригноблюючий настрій почав щораз меншати, коли до Сянока та цілої Лемківщини почали прибувати численно зі сходу наші свідомі та активні люди, які не хотіли, або не могли лишитися під комуністичним режимом. Наших людей ми прийняли з ра-

дістю та надією, що при їхній допомозі будемо в змозі не лише тут устоятися, але вони допоможуть нам в організації національного життя на досі занедбаній Лемківщині.

Признати треба, що німецька влада початково вповні прихильно ставилася до нас в місті, та на селах Лемківщини і Надсяння. Посадником Сянока став адвокат д-р Степан Ванчицький, а війтами збірних громад на цілій Лемківщині стали наші активні люди, здебільша емігранти. Поляки за своєї влади усунули були з Лемківщини всіх наших вчителів, а тепер школи одержали рідних вчителів. Шкільним інспектором Сянїччини став д-р Никифор Гірняк, опісля д-р Петро Біланюк. Українською автономічною установою в Сяноці став Український Допомоговий Комітет, який розвинув у місті і повіті живу освітньо-освідомляючу діяльність.

Нашим емігрантам, які опинилися за Сяном без засобів до життя, німецька влада йшла назустріч, а нашим фахівцям дозволено закладати крамниці, ресторани, варстати, склади, пекарні і т.п. Правда, всі міські вулиці дістали назви німецькі, але на вулицях чути було переважно українську мову, та написи на підприємствах були скрізь українсько-німецькі.

4. ГІРКА ДОЛЯ ЖИДІВ

Жидам уже першого дня окупації німці заповіли певну загибель, бо спалили їхні обі божниці, а на рештках муру повісили куклу жида з обридливими написами. Незабаром вийшов наказ, щоб усі жида явилися в команді міста. Від тоді щоднини відділи жидів виїздили до важких праць вантажними автами. Німецькі наставники часто казали їм співати по польськи ось таку глумливу пісню:

”Дотихчас Сьмігли Ридз
Не научил нас ніц,
А teraz Гітлер злоти
Научи нас роботи”.

(Досі Сьмігли Ридз нічого нас не навчив. Тепер золотий Гітлер навчить нас працювати.)

Пізніше дозволено жидам заснувати власний комітет, якого начальником став промисловець Натан Ортнер. Але вже незабаром вийшов наказ носити жидам опаски з сіонською зіркою, та оголошено, що жида підлягають під виключну владу гештапа. А що на шапках гештапівців видніла труп'яча голова, тож вони могли в будучині очікувати найгіршого.

5. НІМЕЦЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКА ІДИЛІЯ

Відношення німців до Советів було цілком коректне, бо ж їх в'язав тоді приятельський союз, скріплений поділом Польщі та умовленою виміною товарів, яка в Галичині відбувалася переважно на станції Журавиці біля Перемишля. Крім цього йшла згідна виміна людности, а в цій справі їздили до Галичини та Волині делегації німецької, а до Генеральної Губернії советські місії. Ця большевицька "ідилія" йшла так далеко, що нашої пресі та на імпрезах заборонено порушувати большевицькі теми. Натомість комуністичні агітатори мали повну свободу пропагувати серед нашого населення за переселенням до Советів. Але ця акція мала серед лемків слабі успіхи, бо лемко не хотів покидати свої улюблені гори та села, хоч ці його землі були мало родючі.

6. СТАЄМО "УНТЕРМЕНШАМИ"

Ось такі відносини тривали недовго, бо лише до літа 1940 р. себто до покінчення війни Гітлера з Францією. По цій справді блискавичній перемозі над могутніми західними арміями, зарозумілість німців почала переходити всі границі. А що за расовою термінологією Гітлера в "Майн Кампф" лише германська раса була здібна правити світом, а гаслом його було "Дойчлянд ібер алес ін дер Вельт" (Німеччина понад усе в світі), тож кожний не-німець був людиною гіршою, його можна було в потребі знищити, щоб германській расі створити "життєвий простір" (Лебенсraum). Німці почали тепер щораз більше відмежуватися від місцевого населення. На німецьких крамницях і бюрох, та на деяких залізничних возах появилися написи "нур фір Дойче" (тільки для німців). У зв'язку з цим появилася нова порода людей т.зв. "фольксдойчери". Крім деяких галицьких німців або поляків німецького походження до них приєдналися навіть деякі поляки, яких за Польщі вважали діяльними польськими патріотами. Вони дістали окремі виказки т.зв. "бравне Кеннкартен" та харчові приділи такі, як німецькі урядовці, крім цього всі можливі концесії і фінансову піддержку. Польські патріоти цю групу своїх земляків ненавиділи, та готовили їм пімсту в майбутньому. Тоді появилася, між іншим, така пісенька: "Кто ти естесь? Фольксдойч мали. Які герб твуй? Хлебусь бяли. Кто цен зродзіл? Заверуха. Цо цен чека? Галонзь суха". Головним організатором "фольксдойчерів" був сяніцький родовитий німець Роберт

Габерман, який за Польщі не боявся виступати як німець.

7. ПОЛЬСЬКА ПІДСТУПНА АКЦІЯ

По перемозі німців на заході влітку 1940 р. також змінилася їхня тактика супроти нашого загалу. Видимим знаком було арештування посадника Сянока д-ра Ванчицького, та деяких наших купців і промисловців. Вкоротці всі закиди проти них піднесені показалися безпідставними і влада всіх заарештованих звільнила. Але рівночасно ми довідалися, що доноси вийшли від кримінальної поліції, що складалася з самих поляків. Це була перша спроба польської шкідницької акції. Додати ще мушу, що в тому часі німці створили також допоміжну поліцію, і то польську і українську. А що крім цього були в місті і повіті гештапо з SD, німецька жандармерія, військова поліція, різні "веркшуци" і багато таємних конфідентів, тож слушно говорено тоді в Сяноці, що в місті більше поліції, ніж звичайних громадян.

А поляки різними способами почали щораз міцніше ставати на ноги. Вони почали заповняти всі уряди, як староство, уряд скарбовий, харчовий, лісовий, пошту, залізництво і т.п. Між ними було багато місцевих "фольксдойчерів" поляків. З'явилося в місті також багато поляків усунених німцями з Познанщини й Поморя. Вони добре володіли німецькою мовою, та вміли німцям піддобритися, знаючи їхню психіку. І вскорі поляки знайшли способи, щоб всюди верховодити і обертати все на свою користь. Але це вийшло нам на добро, бо наші люди почали щораз успішніше працювати над усвідомленням занедбаного лемківського населення. Передусім великі заслуги мали в цьому сільські вчителі та інструктори-агрономи, а також працівники в наших допомогових комітетах.

8. ПО 22 ЧЕРВНЯ 1941 Р.

Хоч ми мали вже добрий досвід із поведінки німців, все ж наш завжди оптимістичний загал покладав великі надії на німецько-советську війну. Наша активна молодь із великим запалом йшла на схід, сподіваючись утворення української держави. Але вже незабаром прийшло отверезіння, бо надії наші показалися злудними.

Вже в серпні 1941 р. німецька влада приступила до цілковитої ліквідації нашого самостійницького руху, арештуючи в цілому краю наш актив. Тоді в Сяноці заарештували між іншими катехита

о. Степана Венгриновича, його сина, та пароха о. Доманського. Вкоротці потім Гітлер прилучив Східню Галичину, як окремих триконт до Генеральної Губернії. Що він заміряв як найбільше поменшити Україну, доказом цього також і той факт, що відлучив від України етнографічно українську територію між Дністром і Богом (т.зв. Трансністрію) та віддав її разом з Одесою "в презенті" Румунії. Тоді вже стало ясним, що гітлерівська Німеччина задумала творити з України аграрну колонію, яка мала стати фабрикою харчових продуктів для "герренфольку". Німецька офензива на сході поступала скоро вперед. Німці були тоді певні перемоги, хвалилися, що незабаром дійдуть до Уралу, а решту комуністів зліквідують на Сибірі.

9. ПЕРЕЛОМОВІ МІСЯЦІ

Останні місяці 1941 р. були просто епохальні для дальшого перебігу та вислуду цієї війни. З кінцем листопада приступили до війни такі могутні держави, як Японія і З.Д. Америки. Від того часу ця війна, яка досі велася лише на терені Європи, стала гігантських розмірів світовою війною. І хоч Японія була в союзі з Німеччиною, то такий могутній ворог Німеччини як З.Д. Америки, був для неї величезною загрозою, та як це виявили дальші події, спричинив катастрофальний погром Німеччини та її азійського союзника.

Рівночасно на початку цієї зими армії Гітлера, досі непереможні, стрінула перша дуже діймаюча невдача. В наслідок гострих морозів та великих снігів заламалася офензива на Москву та Ленінград, яка мала бути рішаючою у війні з Советами. Вже недалеко від Москви прийшло до справжнього погрому найкращих танкових з'єднань Гудеріана. Гітлер утратив тоді не тільки найбільше надійні дивізії, та величезний воєнний матеріал, який залишився в снігах. Ця невдача дала також можливість Советам укріпити так сильно терени перед Московою, що вони стали на будуче недоздобуття. Німецькі часописи не подавали нічого про цей важкий погром, але приватно ми про це знали. Виявилось це також з факту, що під час зими сотні німецьких поїздів відвозили на захід до шпиталів тисячі німецьких бійців з відмороженими членами та трупи замерзлих воєняків. Ця невдача була одною з головних причин остаточного німецького погрому.

10. ПРИКРА ЗИМА 1941/2

Ціла ця зима була й для населення дуже тяжка до перебуття. До гнітучої кожного непевності завтрішнього дня, яка товаришить кожній війні, прийшли ще інші прикрі недостатки. Крім виснаження з браку достатньої поживи, населення в Сяноці терпіло дошкульно на недостаток опалу. Вуголь німці привозили тільки для себе, доставка дров з гірських лісів чомусь станула, та лише з великим трудом можна було добути на опал дещо торфу. Мабуть, в наслідок воєнних невдач німці були знервовані і лихі та легковажили собі потреби населення. Багато осіб померло під час зими в наслідок тих різних недостатків. А ті, що її пережили, тішилися, що перестали вже мерзнути ранньою весною.

Ще серед гострої зими наказано жидам під карою смерти віддати для війська усі футра, футряні шапки та комірі. І вкортці можна було бачити, як провідник жидівського комітету Ортнер ішов до бюро в осінньому пальті. В лютім знову ми довідалися, що вертаючі з фронту німецькі есеси розстріляли в Устріках 150 жидів, а в Ліську і Загір'ї по кільканадцять. І коли я в тому часі спитав знайомого німецького старшину з Вермахту, звідки пішла ця ненависть німців до жидів, цей відповів мені ось що: За часів царства жидам в Австрії та Німеччині велося добре під кожним оглядом. Недивлячись на те вже в першій світовій війні вони всюди намагалися шкодити німцям. Передусім винні були в цьому жидівські капіталісти в З.Д.А. і Англії. В цій знову війні знову від самого початку вони ведуть проти німців кампанію та спричинили війну Німеччини з Америкою. Тож нехай тепер жиди поносять консеквенції з тої роботи їхніх родимців в З.Д.А. і Англії.

11. ГЕШТАПО В УСТРІКАХ ДОЛІШНІХ.

В березні оповідали мені знайомі, вповні достовірні особи, про жахливі події в недалекому містечку Устріках. Там було крім місцевого українського населення поверх дві тисячі жидів, які мали 5 синагог і займали цілий центр містечка. Немов орієнтальні будівлі виглядали здалека їхні густо забудовані поверхові дімки. В тих Устріках перебував від літа минулого року сильно садистичний і жорстокий гештапівський "ансамбль". Майже кожного вечора чути було на ринку стріли. Крім деяких жидів гештапівці розстрілювали також циганів, інвалідів, жебраків та умово хворих. Ці розстріли

відбувалися на розі ринку перед будинком суду. Передусім відомий був з жорстокости гештапівець "Йоган", який перед розстрілом важко побивав людей. Щоб затерти сліди крові, кати посипували цю частину ринку піском. Але кожного переходячого тим місцем переймав дроз на вид кошмарного місця розстрілів невинних і безборонних жертв.

До того між населенням кружляли погослови, що невдовзі мають розстріляти всіх старців вище 70 років і взагалі всіх осіб до праці нездібних. Появився також розпорядок, що за заріз телят без дозволу влади грозить кара смерті. Населення мало обов'язок плекати як найбільше худоби для "герренфольку". До того всього лиха гештапові в Лиську попали в руки заяви осіб, які під час большевицького режиму далися вписати до комуністичної партії. Большевики ці заяви вимушували на людях під загрозою вивозу на Сибір. Гештапо негайно арештувало ці особи, вважаючи їх комуністами і відсилало до кацетів. Там усі ці нещасні жертви комуністичного терору понесли мученичу смерть. Згинуло в той спосіб кількадесят наших селян у лиському повіті. Гештапо звільняло тільки ті особи, які могли свідками довести, що їх комуністи примусили вписатися до партії, але цей доказ мало кому вдався. По тих всіх подіях населення повіту проживало в постійній тривозі і непевності завтрішнього дня.

12. У.Д. КОМІТЕТ В СЯНОЦІ

Як це загально відомо, у важких часах німецької окупації краю одинокою інституцією, яка давала обмежену можливість суспільно-національної нашої праці, були толеровані владою Українські Допомогові Комітети. Передусім на досі дуже занедбаній Лемківщині ці інституції мали велике значення для культурного та національного освідомлення селянства.

В Українським Допомоговім Комітеті в Сяноці від початку його діяльності працювало успішно багато наших активних та доповідених осіб, які змушені були емігрувати, ратуючи своє життя від комуністичного терору. Але коли в літі 1941 року Галичина була звільнена від комуністичної окупації, майже всі ці особи вернулися на свої давніші місця.

Цей факт був причиною, що одної днини в квітні зайшов до моєї канцелярії д-р Петро Біланюк, повітовий шкільний інспектор і голова У.Д. Комітету. Він без зайвого вступу домагався, щоб я об-

няв у Комітеті важливий т.зв. німецький реферат тому, бо п. Заячківська, яка досі цю працю виконувала, виїздить до Львова. По надумі я згодився обняти цю чинність, застеріг собі тільки можливість вести далі адвокатську канцелярію і у випадку потреби виходити до суду.

У.Д. Комітет містився на першому поверсі кам'яниці при малій площі в центрі міста, на якій перехрещувалися чотири головні вулиці міста. Крім бюро Комітету була там зала, в якій відбувалися наші поменші імпрези і сходини. З вікон бюро можна було обсервувати весь міський рух. Напроти містилися німецькі харчові крамниці, до яких вступ мали тільки німці та "фольксдойчери". Ненімецьке населення могло тільки "поликати слинку" на вид вибагливих м'ясив, м'ясарських виробів, тіст, солодошів та алкогольних напиків.

До речі, при одній з таких склепових вистав мав сторож Комітету дуже немилу пригоду. Балакаючи зі знайомим він опер руку на ровері, який хтось поставив при стіні дому. Зі склепу виїшов німецький вояк і з криком накинувся на сторожа, кажучи, що цей хотів вкрасти йому ровер. Не вважаючи на протести сторожа і його товариша, вояк закликав переходячого поліциста і завіз сторожа до кримінальної поліції. І наш невинний функціонер відсидів кілька тижнів у тюрмі недивлячись на енергійну інтервенцію Комітету. Цей інцидент характеристичний для поведінки німців з "унтерменшами".

Знову цілу весну на площі та сусідніх вулицях спроваджені з Німеччини брукарі клали на їзднях у півколесо гранітові кістки. Здається, посадник міста, Меркль, з фаху будівничий, забажав повчити населення, як повинні виглядати міські головні вулиці.

13. ПРАЦЯ В МОЙОМУ РЕФЕРАТІ

З давніше численних рефератів лишилися ще тепер в Комітеті ось які особи: Професор Іваненко, Петро Святий, Ігор Витвицький, інженер Мажула (Кубанець) і Лев Подоляк. Крім цього як організаторки жіноцтва працювали в Комітеті сенаторка Олена Кисілевська та Ірина Савчак. Мотором цілої акції був енергійний і тактовний голова д-р Петро Біланюк.

Моїм головним завданням було інтервенювати в потребах Комітету в німецьких урядах, цивільних і військових, а також зладжувати в німецькій мові щомісячні звіти референтів поодиноких

відділів. Ці звіти передкладав голова владі і головному У.Д. Комітетові. Справи, з якими мені доводилося працювати, були різнородні. Комітет часто потребував міських заль на імпрези, матеріалів на ремонт шкільних будинків; особи приватні жадали охорони перед шиканами. Траплялися ще випадки зміни обряду латинський на грецький. За Польщі було в Сяноці і доволішніх селах немало випадків переходу на латинський обряд навіть національно свідомих осіб. Польські фабрики в Сяноці (фабрика вагонів і машин та двигунів), різні майстерні, уряди а навіть приватні польські підприємці жадали при прийнятті до праці зміни обряду. І ці наші люди, для яких варстат праці був просто konieczністю, з болем серця змушені були відбирати метрики від своїх душпастирів. Тепер Комітет намагався для тих осіб за дозвіл німецької влади на поворот до свого питомого обряду. Були навіть випадки, що деякі особи, яких досі вважано за поляків, витягали свої греко.-кат. метрики і жадали вписати їх на українську лісту. Тим особам вже не залежало тепер на поляках і воліли вернутися до своєї питомої народности. Я перевів також ряд справ, зв'язаних з розпорядками протижидівськими. За жидів вважала влада особи, яких обоє родичі були жидами. Ті знову, яких лише одно з батьків було жидом, звалилися мішанцями. Мішанці не мали повних громадських прав, але не мусіли носити сіонської відзнаки. Траплялися випадки, що громадські уряди, або поліційні змушували мішанців носити ці відзнаки (це було тоді рівнозначне з евен. смертю). Провіривши метрики, я опісля виєднував в Старостві тим особам посвідку, яка звільняла їх від сіонської "звізди".

Інтересне було поведення недобитків галицьких москвофілів (за Польщі т.зв. "старорусинів"). Вони держалися від нас здалека, кокетували далі поляків, а від влади жадали переважно польських виказок.

14. ЖАХЛИВІ ПОДІЇ В ЛЮТОВИСЬКАХ

Одної днини з кінцем травня мгр. Ігор Витвицький, вернувшись з урядової поїздки до ліського повіту, оповів нам ось яку новину. Минулого тижня вранці ґештапівці з Устрік заїхали до гірського містечка Лютовиськ. Там казали посадникові зігнати на ринок всіх без винятку жидів із найменшими навіть дітьми. Коли потім провірено, що з жидів в числі ок. 200 осіб нікого на ринку не бракує, ґештапівці заїхали автами на ринок і вистріляли всіх жидів

машиновими крісами. Цей страшний звірський морд відбувся на очах численних громадян. Гештапо наказало посадникові негайно поховати жидів за містом у спільному гробі. В розмові з міщанами Витвицький довідався, що місцеве населення і довколишнє у великій тривозі. Кажуть, що таку саму масакру може колись гештапо влаштувати також нашим людям. А гештапо в Устріках відоме із своєї безоглядної жорстокости.

Незабаром ці страхітливі прогнози наших міщан мало що не здійснилися. Не минув і тиждень по масакрі жидів, як хтось повідомив гештапо в Устріках, що розкопано частинно жидівський масовий гріб. Гештапо зробило з того факту великий "саботаж", мовляв, хтось із місцевих замаскованих комуністів розкопав гріб, щоб зладити світлини з убитих масово жидів, та переслати їх за границю. Гештапо негайно відвезло до арештів в Устріках 50 наших міщан і проголосило, що всі вони будуть розстріляні, якщо до 48 годин місто не вкаже винувників цього "саботажу".

Вже другої днини вранці приїхала до нашого Комітету делегація громадської ради в Лютовиськах із жінок арештованих міщан, благаючи помочі в тім нещасті. Привезено також кількох свідків, які бачили, що зголоднілі собаки розкидали землю з масового гробу. Місцеве гештапо відповіло д-р Біланюкові, що воно не має права мішатися в діла Устрік. Щойно на прохання д-ра Біланюка урядовці з "Ес-Де" прийшли до домівки Комітету. По розмовах з делегатами, свідками і нашими референтами міщан, "Ес Де" дало негайно наказ гештапові в Устріках звільнити всіх заарештованих. І так щасливо вдалося нам вирватти 50 невинних людей з кіхтів устріцького гештапа. При цьому ми переконалися, що головною владою в повіті є ніхто інший, а тільки уряд "Ес-Де".

15. ЗВІЛЬНЯЄМО ПОЛОНЕНИХ БІЙЦІВ

Великий табір полонених советських бійців знаходився за мостом на Сяні, в селі Вільхівцях. Як тоді всюди, також і в цьому таборі полонені вмирали масово з голодування і заразних недуг. Був розпорядок влади, який дозволяв звільнити полонених українців з винятком комуністичних партійців. Початок акції Комітету був такий, що нам вдалося від одного з полонених підстаршин добути список 76 національно свідомих українців. Тоді голова поручив мені перевести цю справу. Але це була важка акція. Не лише в команді табору, але і в інших німецьких станицях, від яких залежало

звільнення полонених та видача їм документів, стрічалися особи противні звільненню. На щастя, велику поміч в тій акції я мав від майора Вермахту Оскара Грешля, колишнього судді, який молодим старшиною був по Берестейським мирі в Україні, та дуже хвалив наш край та його населення. Він своєю інтервенцією багато допоміг мені, а навіть одного разу їздив зо мною до табору полонених. І так по важких трудах щойно в серпні вдалося мені звільнити 76 наших людей з Східньої України. Деякі з них виїхали до своїх домів, інші з околиць недалекоких від фронту боялися вертатися і лишилися в Сяноці. По успішному звільненні полонених я почував велике вдоволення, та і досі вважаю це як найбільший успіх мого життя.

16. НОВІ ТРИВОЖНІ МІСЯЦІ

Здається, наслідком ростучої могутности противників німці стали неспокійні і менше певні себе. До того я завважив влітку, що в усіх німецьких урядах стояли в передсінках пости "по зуби" узброєні і впускали інтересантів щойно по дозволі від наставників. Коли я спитав майора Грешля про причину тої обережности, він вияснив мені, що в Генеральній Губернії тепер гарячіше, поляки перевели вже ряд саботажів та атентатів на німців, та що всюди множаться польські боївки.

Незабаром вже і в Сяноці польські "кресові рицезе" почали свою підпільну акцію, очевидно, передусім проти "кабануф". Одної ночі така боївка пробувала вбити Василя Подубинського, посадника збірної громади Сянока. Зазначити мушу, що всі майже села навколо Сянока українські і зовсім слушно українець став їх посадником (давніший посадник поляк утік за Сян із початком війни). Пізньої ночі ці "лицарі" стріляючи через вікно спальні вбили дружину Подубинського а його самого важко зранили. Німецька поліція обоятно прийняла цей морд. Але річ певна, якби тоді від якогось стрілу згинув був німець, або навіть "фольксдойчер" німецька влада була б розстріляла щонайменше усіх міських закладників.

17. ГЕШТАПО В ЗАГІР'І

В тім також часі являлося в нас з проханнями помочи чимало осіб із недалекого Загір'я. На цій вузловій станції було двох гештапівців. Одни із них на прізвище Фляй виказався визначним

садистом. Коли хтось з місцевих осіб або подорожніх йому не сподобався, арештував його, держав у пивницях в голоді та часто побирав так важко, що ці люди опісля хворіли, а навіть вмирали від знущань. Коли я пішов в цій справі до Староства і подав д-р Шарові до відома ці факти, він заявив мені, що йому це прикро почути, але він не має права мішатися до діл гештапа. А йти з тим до сяніцького гештапу було те саме, що оповідати тигрові про злочини вовка. Але є наша правдива пословица "котюзі по заслугі". Одної днини Фляй в суперечці застрілив свого молодшого товариша гештапівця. Коли до Загір'я з'їхало на слідство "С.-Д." з Сянока, вбивник заявив, що ділав в обороні свого життя. Фляя перенесено з Загір'я до Варшави, але вже в дорозі хтось застрілив його в поїзді. Казали, що йому скоротила злочинне життя польська боївка, але також міг пімститися на ньому хтось інший, бо він мав багато ворогів.

18. ЖЕРТВЕННА СМЕРТЬ ВЧИТЕЛЯ КРИЖАНІВСЬКОГО

Кільканадцять літ перед цією війною місцевий інтелігентний жид Адольф Левін, син багатих купців, заприязнився до тої міри з нашою молоддю в читальні "Просвіти", що став свідомим і діяльним українцем, перейшов на греко-католицьку віру і оженився з місцевою українкою. Згодом у місті всі просто забули, що він був жидівського походження. Але хтось з поляків (здається з кримінальної поліції) виявив Левіна Гештапові. Коли його заарештували, вчитель Крижанівський, бажаючи рятувати Левіна та його родину, пішов того ж дня ввечорі до гештапа, прохаючи звільнення його з арешту. Що там далі діялося не знаємо, але тої ж пізньої ночі зайшов до хати посадника Устрік мґра. Присташа гештапівець, збудив його і нічого більше не кажучи казав йому іти зі собою до домівки гештапа. Там на долівці лежав б.п. Крижанівський з раною на чолі. Гештапівець дав Присташові двох жидів і казав йому забрати тіло і поховати зараз на цвинтарі. Там жиди викопали гріб, мґр. Присташ клякнув біля гробу і помолився. Рівночасно родина Присташа з тривогою молилася за його щасливий поворот.

По цій трагічній ночі знайшли люди за станцією залізничною в громадському лісі повішеного Адольфа Левіна.

З тої події виявилось, що жиди були грабарями жертв гештапівського садизму. Вони мали невдовзі згинути, тож не буде свідків їхніх злочинів. Але чому гештапо казало посадникові Устрік бути

свідком смерти Крижанівського? Здається для остороги людности, щоб ніхто не важився ставати в обороні жидів, або давати їм якунсбудь поміч.

19. НІМЕЦЬКИЙ ТЕРОР РОСТЕ

Влітку і сяніцьке гештапо та взагалі німецька влада почала оживлену діяльність. Щораз частіше хтось зникав з міста, та слід по ньому гинув. Оповідали, що це сяніцьке гештапо ночами розстрілює ті особи в пивницях. Також арешти і вивози до кацетів посилилися. Між іншими заарештували ряд осіб з міста і околиці під закидом діяльності в українській національній організації. Інтервенції за заарештованими були строго заборонені. В додатку появився новий розпорядник Генер. Губернії, що карні суди в складі трьох гештапівців мають право ферувати засуди смерти. Прочитавши це кожний подумав, що це буде не суд, а справжня катівня. Рівночасно уряд праці почав набирати до примусових робіт в Німеччині сотні осіб. Людей тих держали довший час в сяніцькій тюрмі, а опісля відсиляли їх до Кракова до провірки здоров'я.

Тоді і мені трапилася немила пригода. Одної днини поліція казала мені слідуючого дня в год. 9 вранці явитися в гештапо. Коли я з тривогою ввійшов до тої печери терору і садизму, шеф гештапо з криком накинувся на мене. Заявив мені, що це моя безличність, що вивіска на дверях моєї канцелярії є в українській мові, хоч був урядовий розпорядок, що всі вивіски мусять мати на горі текст в німецькій мові. Тим я зрадив мою ворожість до німецької нації і влади, я певно скритий націоналіст, він мене розкриє, а тоді я не вийду живий із кацету. На цю лайку я відповів спокійно, що розпорядок про вивіски відноситься до купців і промисловців, а адвокати до них не належать і підлягають розпорядкам Адвокатської Палати. Щойно по моїй річевій відповіді гештаповець успокоївся і сказав, що справу цю провірить та казав мені вернутися до хати.

20. НЕМИЛИЙ ВЕРЕСЕНЬ

Цей у нашому краю звичайно гарний місяць, немов друга весна, почався несподівано. Ми довідалися, що з Сянока перенесено на новий пост місцевого старосту д-ра Шара. Колишній адвокат

віденський, він під час свого трилітнього урядування в Сяноці показався людиною ліберальною і постійно українцям прихильною. Навіть жидам він ішов на руку, давав їм харчові й опалові приділи. Перед від'їздом д-р Шар зайшов до У.Д. Комітету і попрощався з усім персоналом, бажаючи успіхів українцям у сяницькому повіті. З того факту ми здогадувалися, що Шарові прислужилося Гештапо і що тепер прийде в Сяноці до якихось змін на некористь жидів і нашу.

І справді наші здогади були оправдані. Около 15 вересня появилася в місті таке урядове оголошення, яке починалося лайкою на жидів: названо їх худобою (фі), з ними, мовляв, треба поступати, як з небезпечними і шкідливими тваринами. Всі жиди мусять під карою смерти до 48 годин перейти до села Заслав'я (мале село недалеко Сянока, там поляки полишили в лісі кільканадцять недокінчених будівель для плянованої фабрики целюльози). Довколишня людність доставить драбнясті вози і відвезе жидів до тої місцевости. Крім харчів дозволено їм взяти з собою тільки одяг і постіль. В слідуючих днях поверх три тисячі жидів виїхало з міста. Загал жидів манився ще надією, що німці дозволять їм жити далше в Заслав'ю, але їхні інтелігенти вважали цей вихід на певну смерть. Деякі з них самі покінчили з життям (пр. лікар Герціг з дружиною). Старий Апфель з донькою дентисткою не виїшов з міста, їх гештапо застрілило в помешканні, як і усіх інших, які полишилися. Довший ще час всі поліційні відділи перешукували за жидами.

Кілька днів потім місто пережило справжню тривогу. Перший раз у цій війні нас збудив вночі сильний гук і тріск у місті, а також недалеко нашої хати. В місті настав переполох, люди втікали до пивниць. Це большевицькі літаки кинули кільканадцять розривних бомб на касарні і будинок гештапа. Було загальне переконання, що це початок бомбовання міста і люди іще довго потім ночували по полях і городах.

Рівночасно в тих часах надійшли до нас з Східної України пригноблюючі вісті. Гітлерівський терор щораз змагався, окупанти жорстко здусили нашу самостійницьку акцію, а наша молодь щораз численніше переходила в підпілля до збройної боротьби з окупантами. Це запевне спричинить і тут німецький терор і треба нам числитися з ліквідацією У.Д. Комітету.

В останніх днях виїздила з Сянока сенаторка Олена Кисілевська, заслужена організаторка жіноцтва на Лемківщині. Перед її від'їздом д-р Біланюк поручив мені передати п. Кисілевській від

У.Д. Комітету прощальне письмо та грошову допомогу на кошти дороги. І це була моя остання чинність в Комітеті. Важливі родинні справи не дозволили мені на дальшу працю в ньому. Я з жалем відходив від цієї важкої, але в тодішній дійсності дуже потрібної та для нашого загалу корисної чинности.

Мирослав Сич

ЗА ЛАШТУНКАМИ Т.ЗВ. АКЦІЇ НА ЛЕМКІВЩИНІ В 30-ИХ РОКАХ

(Коментар до вибраних документів*)

Невід'ємним явищем пов'язаним з процесом еманципації якогось-небудь народу на зламі XIX і XX ст.ст. були більші або менші відцентрові змагання деяких політичних середовищ чи то етнічних груп в його лоні. Подібне явище простежується також у випадку українців.

На території Австро-Угорщини в Східній Галичині паралельно до українського національного руху, зокрема ж в 60-их рр. XIX ст. зростали також впливи Москвофілів, що проголошували національну єдність русинів з росіянами. Наявність цих двох політичних течій в українському суспільстві намагалися використати, здійснюючи власні програми: поляки, віденський уряд та сусіди Австро-Угорщини Росія і Пруссія.

Лемківське питання протягом довгого часу, практично аж до перших років I світової війни, вписувалося в боротьбу двох вищезазваних політичних орієнтацій: народовську і москвофільську.

Відновлена 1918 року польська держава охопила своїми територіяльними обрисами також терен етнічно непольський. Звідси польська політика щодо національностей у внутрі держави на т.зв. Східних Кресах орієнтувалася передусім на скріплення на них польськості.

У 30-ті рр. — зокрема після смерті Пілсудського — видимо проявлялося поступове підкоряння правлячих кіл гаслами національної програми Національної демократії. Наведені внизу матеріали, особливо ж "Директиви польської внутрішньої політики

*Богдан Гук (Ред.), *Зустрічі*, ч. 19, ст. 122-137, Варшава, Рада Культури Студентів Національних Меншин.

щодо національностей” (січень 1936. Секретаріат міністерства внутрішніх справ) показують, що лемківське питання трактувалося польською владою як елемент ширшої “гри” проти українців. Ставка ішла на нуль, тобто есентуальна полонізація лемків трактувалася як одночасне зміцнення польського “стану посідання” й ослаблення українського. З цією метою розгорнено також т.зв. акцію на Лемківщині й Гуцульщині. “У обох випадках вжито в 30-х рр. — як стверджує польський історик А. Хойновський — тактику спрямування сепаратистичних настроїв малих культурових груп (у цьому випадку гуцулів і лемків) проти націоналізмові великих етнічних груп (у даному випадку українців)”¹. При основах цієї тактики — на мій погляд — стояло переконання польської влади, що можливості, принаймні у випадку лемків, сполонізувати ці етнічні групи. Таку перспективу мала на меті здійснювана акція.²

Акцію на Лемківщині очолив створений спеціально заради неї Воевідський комітет із справ Лемківщини (протокол з засідання Комітету від 27 травня 1938 р. знаходиться серед наведених мною документів). Про значення, якого надавала влада всій акції свідчити може склад Комітету, що включав м.ін. представників Президії Ради міністрів Речі Посполитої, міністерства внутрішніх справ, міністерства військових справ та Краківського й Львівського шкільних округ.

Під час акції польська влада намагалася діяти дискретно (звичайно, у своєму колі не приховувано справжніх цілей акції, що засвідчує наведений протокол з засідання Комітету). Задля наявності аргументів для акції, що здійснювалася, Комітет почав і фінансував “наукові дослідження” на терені регіону, які мали підтверджувати його польський характер.

Кілька наведених унизу документів з’ясовує, що лемки як українська етнічна група з недостатньо сформованою національною свідомістю, стали в II Речі Посполитій предметом заходів з боку польської влади, які мали на меті їх полонізацію.

Слід пам’ятати, що в суперництві між двома народами не-

1. A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowosciowej rzadow polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum, Wroclaw 1979.

2. А. Хойновський дотримується погляду, що акція мала за мету не полонізацію, але зміцнення окремішності “племен” як супроти поляків, так і українців або росіян. Цей погляд не збігається з наведеними мною документами.

сумірно більшу можливість впливу має той народ, за яким стоять державні засоби. Відцентрові змагання — інколи їх перебільшено називають сепаратизмом — етнічних груп з виразною регіональною ідентичністю, з якою мається справа в випадку українських лемків (або н.пр. польських гуралів) можна було б трактувати як природне явище, проте під умовою, що воно штучно не підсилюється, чи то навіть твориться політичними чинниками, які походять з-поза даного середовища, у тому випадку з-поза українського середовища.

WYTYCZNE POLSKIEJ WEWNĘTRZNEJ POLITYKI NARODOWOŚCIOWEJ

(Tezy)

I. Uwagi ogólne

1. Cel.

Celem naszej wewnętrznej polityki narodowościowej jest wewnętrzne zespolenie Rzeczpospolitej jako warunku siły państwa, przez osiągnięcie najdalej idącej zbieżności (najmniejszej możliwie rozbieżności) między interesami państwowymi i interesami poszczególnych narodowości.

2. Zadanie

W zasadzie polityka ta powinna stawiać sobie za zadanie asymilację państwową (wychowanie obywatela, posiadającego prawa i znającego swe obowiązki obywatelskie) mniejszości narodowych, rezygnując z dążenia do asymilacji narodowej (wynarodowienia), a tembardziej językowej, drogą przymusu.

3. Metoda działania

1. Różnice w stopniu uświadomienia poszczególnych narodowości, liczebności i charakterze ich rozmieszczenia, budowie społeczno-zawodowej i gospodarczej, przynależności wyznaniowej oraz w intensywności i charakterze związków tych narodowości z narodami macierzystymi, stanowiącymi podstawę etniczną państw ościennych, tudzież względy na znaczenie powyższych terenów dla obrony państwa — wymagają, aby nasza polityka narodowościowa była różna pod względem metody działania wobec rozmaitych mniej-

szości narodowych, a nawet w stosunku do tych samych narodowości różna na rozmaitych terenach ich zamieszkania.

Postulatem zatem praktycznej polityki państwowej winno być bardzo ściśle wyodrębnienie powyżej wymienionych narodowości i terytoriów, na których metoda działania powinna być skoordynowana i jednolita.

II. Poszczególne kwestie narodowościowe

4. *Kwestja ukraińska*

1. Polityka narodowościowa wobec Ukraińców w Polsce powinna dążyć do wytworzenia takich warunków współżycia z narodem polskim, w których Ukraińcy mogliby i chcieliby stanąć na stanowisku współpracy politycznej w ramach państwowości polskiej i stać się czynnikiem atrakcji w budzeniu ruchu narodowego ukraińskiego na terenie Ukrainy sowieckiej w duchu cywilizacji i kultury zachodnio-europejskiej.

2. Praktycznie polityka narodowościowa wobec Ukraińców winna dążyć do stworzenia silnego, ideowego ukraińskiego ruchu polonofilskiego. Podstawą tej polityki powinna być zasada: na obszarach mieszanych polsko-ukraińskich Wołynia i trzech województw południowo-wschodnich — bez ośmiu powiatów zachodnich województwa lwowskiego jako polskich oraz bez pięciu powiatów nad Sanem (Lubaczów, Jarosław, Przemyśl, Dobromil i Sanok) i bez dziewięciu powiatów (Mościska, Sambor, Jaworów, Rawa Ruska, Żółkiew, Gródek Jagielloński, Rudki, Lwów i Sokal), stanowiących pomost do Lwowa, jako przeznaczonych do polonizacji — obowiązuje zupełne równouprawnienie, prawne i faktyczne, Ukraińców, zwłaszcza w dziedzinie samorządowej, gospodarczej, językowej i kulturalnej. Na terenie wyżej wymienionych powiatów, przeznaczonych do polonizacji, na terenie powiatów nadbużańskich woj. lubelskiego oraz na Łemkowszczyźnie polityka polonizacyjna nie powinna mieć charakteru negatywnego, zwłaszcza walki z językiem ludności, natomiast szczególnie intensywnie powinna popierać wysiłki kulturalno-szkolne i gospodarczo-cywilizacyjne polskie (państwowe i narodowe).

3. Podział administracyjny trzech województw południowo-wschodnich należy zmienić tylko w tym kierunku, ażeby do wo-

jewództwa lwowskiego włączyć powiaty obecnego województwa tarnopolskiego (Podole), kasując to ostatnie i wytaczając zeń kilka powiatów wschodnio-południowych (Buczacz, Czortków, Zaleszczyki, Borszczów, część południowa powiatu Kopyczyńce), które należy włączyć do województwa stanisławowskiego wraz z kilkoma powiatami południowo-zachodnimi województwa lwowskiego (Drohobycz, Stary Sambor, Lisko).

4. Na obszarze województwa stanisławowskiego należy intensywnie popierać regionalizm huculski; na terenie województwa poleskiego — regionalizm poleski (nie poleszucki!), obserwując wytyczne, przewidziane powyżej dla terenów mieszanych polsko-białoruskich z zastosowaniem do miejscowych warunków etnicznych; na terenie Wołynia — regionalizm wołyński.

5. Na terenach mieszanych polsko-ukraińskich Wołynia i Ziemi Czerwieńskiej należy w dziedzinie administracyjnej stosować zasady, ustalone (...) dla terenów mieszanych polsko-białoruskich (...) z tą zmianą, że urzędnicy powinni móc posługiwać się językiem ukraińskim w słowie i piśmie, (...) — z tą zmianą, że język ukraiński z reguły powinien być używany w urzędowaniu (w administracji i sądownictwie) — na żądanie stron, w publikacjach i napisach urzędowych obok języka polskiego (...)

6. Na tychże terenach w dziedzinie gospodarczej należy stosować zasady ustalone (...) dla terenów mieszanych polsko-białoruskich (...) z tą zmianą, że na terenie Ziemi Czerwieńskiej nie należy zwalczać istniejących już gospodarczych organizacji (spółdzielczość, "Sylskij hospodar") ukraińskich, natomiast należy poddać je nadzorowi władz państwowych i skłonić do współpracy wyższego rządu z organizacjami gospodarczymi mieszanymi, kierowanymi przez społeczeństwo polskie (...).

7. W dziedzinie kulturalno-szkolnej polityka państwa winna dążyć do zaspokojenia potrzeb oświatowych ludności ukraińskiej w języku ukraińskim. Zaspokojenie to powinno się odbywać według następujących zasad:

a) na obszarze Wołynia i Ziemi Czerwieńskiej, w gminach zamieszkałych przez ludność ukraińską (25% w gminie) zakładane być powinny z reguły publiczne szkoły powszechne z ukraińskim językiem nauczania; tam, gdzie warunki tworzenia sieci na to

pozwołą, zakładane być powinny szkoły powszechne o równoległych oddziałach z polskim i ukraińskim językiem nauczania,

b) na terenach, zamieszkałych przez ludność ukraińską, powinna być wprowadzona nauka języka ukraińskiego do wszystkich publicznych szkół powszechnych; pozatem przy nauce innych przedmiotów powinno się zezwolić na posługiwanie się zwłaszcza w pierwszych dwóch latach nauczania, językiem ukraińskim jako pomocniczym.

c) w państwowych (innych być nie powinno) zakładach kształcenia nauczycieli (liceach pedagogicznych lub pedagogiach) winny być tworzone na terenie Wołynia i Ziemi Czerwieńskiej, zależnie od faktycznych potrzeb, równoległe oddziały z ukraińskim językiem nauczania; pewne przedmioty w tych zakładach powinny być wykładane dla uczniów oddziałów polskich i ukraińskich wspólnie w języku polskim i ukraińskim,

d) na obszarze Wołynia i Ziemi Czerwieńskiej, w zależności od faktycznych potrzeb (określone prawnie minimum uczniów), winny być tworzone państwowe (innych być nie powinno) gimnazja i licea ogólnokształcące oraz zawodowe z ukraińskim językiem nauczania,

e) należy jaknajpóźniej powołać do życia dla młodzieży ukraińskiej z ukraińskim językiem nauczania, najwłaściwiej na obszarze Wołynia, gimnazjum i liceum zawodowe gospodarstwa wiejskiego, uzupełnione dwuletnim kursem akademickim w zakresie nauk ekonomiczno-społecznych, samorządowych i spółdzielczości,

f) należy utworzyć przy Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie dwa wydziały: humanistyczny (historja i językoznastwo) oraz prawa i nauk ekonomicznych z ukraińskim językiem nauczania,

g) podręczniki ukraińskie i polskie, zwłaszcza przedmiotów, które mogą mieć wpływ na wychowanie obywatelskie, winny być tak opracowane, aby służyć mogły również do wpajania w młodzież polską lub ukraińską poczucia pokrewieństwa plemiennego obu narodów i związku ideowego z państwowością polską,

h) pobyt w wojsku należy wyzyskać w celu wychowania obywatelskiego żołnierzy narodowości ukraińskiej, a po ich wyjściu z wojska roztoczyć nad nimi opiekę w organizacjach rezerwistów,

i) organizacje wychowania fizycznego ("Luhi") winny być podporządkowane P.U.W.F. i P.W.; harcerstwo ukraińskie powinno stanowić autonomiczne oddziały w ramach ogólnopolskiego związku harcerstwa.

Uwaga wspólna dla kwestji białoruskiej i ukraińskiej

1. Należy zwalczać nowy obrządek wschodnio-słowiański Kościoła katolickiego.

2. Należy dążyć do jaknajszybszego wprowadzenia w życie statutu zewnętrznego i wewnętrznego Kościoła Wschodniego (Cerkwi Prawosławnej) w Polsce, opartych na zasadach autokefalji, soborowości i jedności ponadnarodowościowej Kościoła; należy dążyć do derusyfikacji Kościoła Prawosławnego w Polsce.

3. Należy jaknajspieszniej przystąpić do zastąpienia używanych obecnie starych podręczników religii prawosławnej, przenikniętych duchem rusyfikatorskim i tendencyjnie apañstwowych, nowymi podręcznikami, dostosowanymi do nowych warunków politycznych i uwzględniających potrzeby wychowania obywatelskiego.

4. Należy znieść nauczanie religii prawosławnej w języku rosyjskim, zastępując go językiem białoruskim, ukraińskim lub polskim.

5. Należy dążyć do uzyskania środków, które by, dały państwu możliwość szerszej, niż daje obecnie obowiązujący konkordat, ingerencji do organizacji wewnętrznej Kościoła Greko-Katolickiego.

AAN, MSW 1508

PLAN PRACY NA TERENIE ŁEMKOWSZCZYZNY

(będący przedmiotem dyskusji Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Łemkowszczyzny w dniu 27 maja 1938 r.)

Cel i zadania akcji propañstwowej na Łemkowszczyźnie

Ze stanowiska polskiej racji stanu na Łemkowszczyźnie wysuwają się następujące zadania:

a) odseparowanie Łemków od wrogich nam (Polaków — M.S.) wpływów z zewnątrz (ZSRR, Czechosłowacja i emigracja lemkońska bądź to o tendencjach sowietofilskich, bądź to o tendencjach wielkoruskich), jak również odśrodkowych wpływów ze Lwowa nacjonalistów ukraińskich i staroruskich,

b) poddanie Łemków pod wpływ kultury polskiej i ścisłe związanie ich z Państwem Polskim (asymilacja pañstwowa),

c) polonizacja Łemków, czyli asymilacja narodowa.

To ostatnie zadanie obliczane jest na kilka pokoleń, natomiast dwa pierwsze są i powinny być konsekwentnie realizowane na

wszystkich odcinkach życia społecznego i gospodarczego już obecnie.

AAN, MSW 1058

PROTOKÓŁ

**posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Lemkowszczyzny,
odbytego w dniu 27 maja 1938 r. w Krakowie**

Przewodniczący: dr Józef Tymiański, Wojewoda Krakowski.

Obecni: P. Sawicki, Naczelnik Wydziału Narodów. Min. Spraw Wewnętrznych; mgr. Paprocki, Dyrektor Biura Polityki Narod. Prezydium Rady Ministrów; mjr. Perucki, delegat Ministerstwa Spraw Wojskowych; wizytator Ręgorowicz, delegat Min. WR. i OP.; generał Łuczyński, Dowódca OK. Nr. V. w Krakowie; ppłk. Grefner z OK. Nr. X. w Przemyślu; mjr. Bartosik z OK. Nr. V w Krakowie; Stypiński, Kurator Okręgu Szkln. w Krakowie; Naczelnik Garbacki, delegat Okr. Dyrekcji Kolei Państw. w Krakowie; dr Smoleński, prof. UJ.; dr Małaczyński, Wicewojewoda Krakowski; Muchniewski, Naczelnik Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie; inż. Wasowski, Naczelnik Wydz. Komun.-Budowl. Urzędu Wojew. w Krakowie; inż. Szerłaż, Kierownik Oddz. Rolnictwa Urzędu Wojew. w Krakowie; radca Stugocki, delegat Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Wojew. we Lwowie; dr Lach, Starosta nowosądecki; Buclor, Starosta sanocki; insp. Rodkiewicz, Komendant Zach. Mał. Okr. Insp. Str. Gran. w Krakowie; nadkom. Ruciński, Komendant Inspektoratu Str. Gran. w Jaśle; inż. Rościszewski, delegat Izby Rolniczej w Krakowie; inż. Muller, delegat Izby Rolniczej we Lwowie; dyrektor Urbańczyk, delegat zarządu głównego TSL; Piątkowski, delegat sekret. porozum. i TSL; mgr. Alexandrowicz, radca Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie; dr Wojanarowski, referendarz Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie.

Porządek dzienny:

1. Zagajenie przewodniczącego Komitetu
2. Sprawozdanie z działalności Komitetu
3. Sprawozdanie z działalności Sekcji Naukowej
4. Sprawozdanie z działalności Podkomitetu

5. Sprawozdanie z działalności Izby Rolniczej krakowskiej i lwowskiej na Łemkowszczyźnie za rok 1937/38

6. Sprawozdanie z prac melioracyjnych i komasacyjnych na terenie Łemkowszczyzny wojew. krakowskiego i lwowskiego

7. Sprawozdanie z działalności TSL na terenie Łemkowszczyzny

8. Plan pracy na Łemkowszczyźnie

9. Dyskusja

10. Wolne wnioski.

1. Z porządku dziennego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Łemkowszczyzny w dniu 27. 05. 1938 r. autor wybrał tylko obszerne fragmenty dyskusji (punkt 9).

(wojewoda krakowski Józef Tymiński — M.S.) Przedłożony na posiedzenie plan pracy jest właściwie planem pracy dla województwa krakowskiego, przewiduje on 1) odcinek szkolny, 2) odcinek młodzieżowy, 3) odcinek wyznaniowy i 4) odcinek gospodarczy. Pierwsze trzy odcinki są dość jasne. Realizacja ich przede wszystkim będzie zależna od uzyskanych na ten cel funduszy. Natomiast wymaga specjalnego omówienia i przepracowania odcinek gospodarczy.

Nie należy uważać za specjalny sukces w akcji na Łemkowszczyźnie wybudowanie pewnej ilości kilometrów dróg, podniesienie rolnictwa itp., jest to bowiem normalna działalność Państwa. By jednak działalność tę można było wykorzystać jako specjalny instrument oddziaływania na ludność, by uzyskać pewien efekt polityczny (spolonizowanie łemków), należy połączyć całą tę akcję gospodarczą z koncepcją polityczną.

Wychodząc z tego założenia, nie należy podnosić gospodarczo Łemkowszczyznę, o ile nadal będzie tam wstręt do organizowania się. Nie należy bowiem zapominać, że nawet OUN. na najbardziej zapalnym terenie przyjmie również chętnie wszelkie wysiłki Państwa w kierunku gospodarczego podniesienia terenu, o ile nie pociąga to za sobą żadnych zobowiązań co do organizowania się ludności w ramach organizacji ogólnopaństwowych. Nie należy też zapominać, że przy obecnej sytuacji gospodarczej Państwa możnaby było rzucić większe fundusze na teren łemkowski jedynie chyba kosztem interesów wsi polskiej. Jest to jeszcze jeden najpoważniejszy argument za forsowaniem dwóch podkomitetów. Wszystkie organizacje są w skali powiatowej. W tych warunkach w powiatach, gdzie jest zdecydowana większość polska oddziaływać ona będzie przy wspólnych

organizacjach na mniejszość łemkowską. Jest to możliwe, przynajmniej teoretycznie, na terenie całego województwa krakowskiego i w powiecie krośnieńskim. Jeśli jednak ludność łemkowska na tym terenie z tych lub innych powodów nie zechce przyjąć organizacji, to będzie musiała poczekać na różne udogodnienia i inwestycje.

Trudniejsza natomiast jest sprawa w powiatach sanockim i leskim, bo tam jest większość łemkowska, a granica z ukrainizmem śliska i często nieuchwytna. Natomiast Polacy są nieliczni, a w wielu wypadkach zruszczeni. Jest to więc, zdaniem p. Wojewody, pierwsze generalne zagadnienie do przedyskutowania.

Naczelnik Sawicki — M.S. Celem pracy na Łemkowszczyźnie czynników państwowych i społecznych polskich jest realizacja stałej i zupełnej łączności regionu łemkowskiego z państwowością polską i usunięcie w przyszłości wszelkiej możliwości penetracji ukraińskiej czy też rosyjskiej, która utrudniałaby nam realizację tych zadań.

Teza wysunięta przez p. Wojewodę połączenia akcji gospodarczej na Łemkowszczyźnie z koncepcją polityczną jest słuszna. Jest to zagadnienie ważne, a wszystkie te wątpliwości, które nasunęły się i które podkreślili p. Wojewoda i delegat Izby Rolniczej są zupełnie słuszne. Idziemy więc z pracą tylko tam, gdzie stałą łączność i usunięcie wszelkiej penetracji możemy zapewnić. Natomiast nie idziemy z pracą tam, gdzie kapitały przez nas rzucone zdyskontowane by zostały następnie w kierunku dla nas niekorzystnym, gdzie nie da się połączyć celów gospodarczych z celami politycznymi.

Powstaje pytanie dlaczego są te trudności. Łączy się z tym fakt, że w terenie spotykamy się z działaczami ukraińskimi (o wiele silniejszymi) niż to się nam wydaje i działaczami rosyjskimi (również niebezpiecznymi). Działalność ukraińska łączy się ponadto z czynnikami międzynarodowymi. Silniejsza ona będzie niewątpliwie na wschodzie, jednak i na zachodzie Łemkowszczyzny przedstawiać będzie poważne niebezpieczeństwo wynikające z sąsiedztwa Czechosłowacji i zainteresowania się tym terenem Rosji. Do trudności, które nam tutaj nasuwają się, musimy dostosować metody naszej pracy.

Z odchyleniem rosyjskim łączy się zagadnienie kościoła prawosławnego. W kościele tym obserwujemy silne prądy narodowościowe, ze swej strony dążymy do tego, by kościół prawosławny był polskim kościołem prawosławnym, napotyka to jednak na poważne trudności. To też i na terenie Łemkowszczyzny musimy pilnie obser-

wować, czy kościół prawosławny nie zdradza tendencji nam wrogich i na zjawisko to odpowiednio reagować. Stałe więc i wyczerpujące oświetlenie tego odcinka jest rzeczą konieczną, gdyż na stosunki narodowościowe i wyznaniowe usiłują oddziaływać czynniki nam obce.

(...)

P. Piątkowski, delegat Sekretariatu Porozumiewawczego ze Lwowa i TSL we Lwowie zaznacza, że koncepcja wysunięta przez p. Wojewodę ma poważne uzasadnienie i powinna być zrealizowana. Argumenty do niej może dać również mapa narodowościowa Łemkowszczyzny, na której widoczna jest ogromna różnica pomiędzy powiatami zachodnimi (mającymi zwarte gromady łemkowskie na południu i gromady czysto polskie na północy), a trzema powiatami województwa lwowskiego. Jedyne w powiecie krośnieńskim jest sytuacja najbardziej zbliżona do sytuacji w wojew. krakowskim. Tutaj też tylko jest kwestia prawosławia. Jest to jeszcze jeden argument za przydzieleniem powiatu krośnieńskiego do województwa krakowskiego.

W powiecie sanockim i leskim natomiast jest nie tylko sprawa łemkowska, lecz i ukraińska, a jednocześnie ze strony polskiej prowadzona jest praca na odcinku szlachty zagrodowej. Rozwój tej akcji idzie wprost w żywiołowym tempie. Związek Szlachty Zagrodowej liczy już 30 kół i posiada przeszło 280 gniazd oraz do 20 000 członków. Biorąc pod uwagę rodziny członków należy liczyć, że przy następnym spisie ludności, ilość ludności pozyskanej w ten sposób dla polskośći dochodzi do 100 000 osób. Ponieważ zaś ogólna ilość ludności szlacheckiej w południowych województwach dochodzi do 300 000 osób, niedługo możnaby było dojść do równowagi pomiędzy ludnością polską i ruską.

W tych dwóch powiatach daje się zauważyć bardzo silne ściernie się prądów polskich i ukraińskich. To też wymagają one zupełnie osobnych metod działania. W celu więc pogłębienia wpływów polskich, należałoby początkowo rozwinąć akcje na terenie powiatów brzozowskiego i krośnieńskiego, a następnie dopiero iść dalej na wschód.

(...)

P. Wojewoda Tymiński przechodzi następnie do omówienia

sprawy urządzenia burs, w których by młodzież łemkowska była z miejsca polonizowana. Zaznacza, że obecnie nie ma na Łemkowszczyźnie elementu inteligenckiego łemkowskiego, który poczuwałby się do odrębności łemkowskiej, młodzież bowiem stopniowo ukrainizuje się, natomiast starsi działacze są to oportuniści typu staroruskiego. Z tego stanu rzeczy wypływa wniosek, że bursa ruska w Gorlicach nie może być w żadnym wypadku popierana przez Rząd i czynniki społeczne polskie.

Dzieci z Łemkowszczyzny należy wychowywać w bursach polskich w tym celu, by mieć z nich następnie kandydatów na nauczycieli, księży gr.-kat., itp. Jest to sprawa paląca, więcej bowiem zdziała jedno dziecko łemkowskie odpowiednio wychowane aniżeli 10 kół tego lub innego towarzystwa. Dzieci te bowiem odseparowane od instytucji ruskich będą w czasie wakacji roznościcielami polskości wśród swych rodzin.

P. Naczelnik Sawicki uważa projekt wysunięty przez p. Wojewodę za słuszny, gdyż tylko tą drogą zdobyć można dla polskości element zdolny i szlachetny, który następnie przyczyni się do promieniowania kultury polskiej na Łemkowszczyźnie.

P. Piątkowski zaznacza, że TSL w Turce obejmuje, gimnazjum prywatne przeznaczone głównie dla szlachty zagrodowej, a jednocześnie rozpoczęto tam budowę bursy dla 40 wychowanków, przy czym bursa ta mogłaby być rozszerzona i przyjąć do 60 wychowanków. W bursie tej mogłaby być pomieszczona również i młodzież łemkowska z powiatów wschodnich, natomiast dla powiatów zachodnich być może dało by się urządzić analogiczną bursę w Nowym Sączu.

P. Wojewoda Tymiński wypowiada się przeciwko wnioskowi p. Piątkowskiego, gdyż koncentracja większej ilości młodzieży ruskiej w jednym zakładzie naukowym, czy też internacie polskim, jak wykazuje dotychczasowe doświadczenie, daje wyniki ujemne. Wskazanym przeto byłoby raczej zainteresowanie tym projektem innych ośrodków i burs bogatych polskich i umieszczenie w nich młodzieży łemkowskiej po jednym lub najwyżej po dwóch wychowanków w każdej bursie. Należałoby ponadto tak pokierować wychowaniem młodzieży łemkowskiej w bursach polskich, by sama ona doszła do przekonania o pewnej wyższości obrządku rzym.-kat. i przeszła na ten obrządek.

(...)

Wniosek p. Wojewody w sprawie kształcenia młodzieży łemkowskiej w bursach polskich przyjęty został przez zebranych.

P. Wizytator Regorowicz porusza trudności przy rozstrzygnięciu spraw personalnych nauczycielstwa. Poszczególni wojewodowie żądają stale przenoszenia nauczycieli rusinów z terenu ich województw na teren innych województw. Wynik tego jest taki, że nauczyciel rusin przeniesiony tam, gdzie jest trochę rusinów potrafi teren rozruszyć i wytworzyć nowy ośrodek ruski. Jednocześnie wojew. zachodnie protestują przeciwko przesyłaniu do nich elementu rukięgo.

W tych warunkach Min. WR. i OP. idzie po linii usuwania nauczycieli rusinów tam, gdzie zachodzi istotna tego potrzeba, jednak nie wszędzie. Reasumując powyższe, zaznacza p. Wizytator Regorowicz, że wskazana jest pewna ostrożność w dokonywaniu przesunięć personalnych i pożądanym byłoby raczej wykorzystywanie drogi dyscyplinarnej.

Odnosnie elementarza łemkowskiego i czytanki dla klasy III-ciej oświadcza, że będą one gotowe do użytku z początkiem roku szkolnego 1938/39, dokonanie jednak w tych czytankach przeróbek nie było ze względów technicznych możliwe.

Kwestia alfabetu (cyrylica czy też alfabet łaciński) w podręcznikach łemkowskich łączy się również, zdaniem p. Wizytatora Regorowicza, z kwestią kalendarza. Powinna ona być rozstrzygnięta na tle ogólnego zagadnienia ruskiego. Natomiast wprowadzenie alfabetu łacińskiego do podręczników i elementarza łemkowskiego wywołałoby objawy ujemne, o ile odnosiłoby się tylko do terenu Łemkowszczyzny, zwłaszcza że byłby ku temu brak podstawy prawnej.

P. Wojewoda Tymiński w związku z przemówieniem p. Wizytatora Regorowicza oświadcza, że wprowadzenie alfabetu łacińskiego do podręczników łemkowskich jest projektem maksymalnym, który nie koniecznie ma być odrazu forsowany.

Następnie p. Wojewoda porusza trudności budżetowe przy realizacji planu pracy na Łemkowszczyźnie i apeluje do Min. WR. i OP., Min. Rol. i Min. Komunikacji, by przejęły się ważnością zagadnienia łemkowskiego i udzieliły na akcję państwową na tym terenie odpowiednich funduszy, dotychczas bowiem tylko Min. Spraw Wewnętrznych i Min. Spraw Wojskowych doceniały ważność tego zagadnienia, chodzi więc o to, by przy układaniu budżetu państwowego pamiętano również o Łemkowszczyźnie. Koniecznym

jest przeto asygnowanie pewnych kredytów na akcje na Łemkowszczyźnie już w obecnym roku budżetowym, jak również uwzględnienie w całej rozciągłości potrzeb Łemkowszczyzny w budżecie na rok przyszły i następne.

P. Kurator Stypiński oświadcza, że wprowadzenie alfabetu łacińskiego do czytanek łemkowskich zamiast cyrylicy byłoby w czasie obecnym eksperymentem zbyt ryzykownym. Należy pamiętać, że gr.-kat. wyznanie skorzysta w cerkwi z modlitewników drukowanych cyrylicą. Gdyby więc już obecnie wprowadzone zostały do kalendarza i czytanek w języku łemkowskim łacińskie, to wówczas niezwłocznie cała nauka cyrylicy przeniosłaby się do cerkwi gr.-kat. Sprawa używania cyrylicy łączy się również z kalendarzem juliańskim.

Natomiast, zdaniem p. Kuratora, możnaby było już obecnie przyzwyczajać łemków do alfabetu łacińskiego przez drukowanie tym alfabetem części artykułów w czasop. "Łemko" i w kalendarzu.

Na marginesie uchwały o kształceniu młodzieży łemkowskiej w szkołach i bursach polskich, p. Kurator podkreśla, że należy mieć na uwadze wychowanie nie tylko młodzieży męskiej, lecz również i młodzieży żeńskiej, kobieta bowiem jest elementem bardziej konserwatywnym i opornym na wynarodowienie. Gdy np. w okresie przedwojennym z wojska rosyjskiego wracali żołnierze Polacy z pokostem rosyjskim, byli oni bojkotowani przez młodzież żeńską i zaraz zrzucali z siebie ten pokost rosyjski.

(...)

P. Starosta Bucior, nawiązując do trudności wycofania nauczycieli rusinów, przed którymi bronią się wojew. centralne, zauważa, że trudności tych możnaby było uniknąć, gdyby udało się zredukować pewną ilość kobiet. Zaznacza on, że w bieżącym roku szkolnym na teren powiatu sanockiego przydzielono dość dużo mężczyzn Polaków nauczycieli, przeważnie oficerów rezerwy, na kobietach bowiem nie można opierać pracy na tym terenie.

(...)

Następnie p. Generał podkreśla konieczność wyzyskania dla celów polonizacji Łemkowszczyzny wszystkich innych fachowych np. kółek rolniczych, ustalając jednocześnie jako zasadę, że całą swoją pracę mają one prowadzić wyłącznie w języku polskim.

P. Wojewoda Tymiński, przechodząc do omówienia następnego

punktu planu pracy, kwestii kościelnej, zaznacza, że rozwiązanie jej napotyka na poważne trudności kościołów i kaplic rzym-kat. na Łemkowszczyźnie, z drugiej zaś strony brak jest odpowiednich księży gr.-kat. odpowiadających wymaganiom polskiej racji stanu. W tych warunkach, zdaniem p. Wojewody, należałoby pomyśleć o wytworzeniu księdza specjalnego typu dla terenu mieszanego pod względem narodowościowym. Ponieważ dwa czynniki złożyły się dotychczas na wynarodowienie Polaków na tym terenie (brak nauczycieli i księży), a Państwo Polskie nie stać na nauczyciela dla kilkunastu Polaków, lub też na księdza dla kilkuset wyznawców kościoła rzym-kat., należałoby się zastanowić, czy nie dałoby się połączyć w jednej osobie księdza i nauczyciela. Możliwe byłoby mu wówczas zapewnić stałą skromną pensję i powierzyć ponadto pełnienie posług religijnych.

Przy obecnych staraniach uruchomienia poszczególnych placówek kościoła rzym-kat. na Łemkowszczyźnie dają się słyszeć zastrzeżenia ze strony episkopatu, że ksiądz przy nikłej ilości wiernych nie miałby z czego żyć. Jako więc postulat pod adresem p. Ministra WP. i OP. wysuwa się sprawa ewent. utworzenia sieci dawnych kółek parafialnych, w których wykładowcami byłiby księża.

Kwestia wychowania alumnów gr.-kat. dla Łemkowszczyzny również musiałaby być, zdaniem p. Wojewody, odpowiednio uregulowana.

P. Naczelnik Sawicki oświadcza, że zarówno Min. Spraw Wewnętrznych, jak i Department Wyznań Min. WR. i Op. zastanawiają się nad sprawą właściwego uregulowania stosunków w kościele gr.-kat., który niewątpliwie jest kościołem wojującym nacjonalizmu ukraińskiego. Jednocześnie notuje on fakt, że administrator apostolski dla Łemkowszczyzny ks. Medwecki na jesieni ubiegłego roku skierował alumnów gr.-kat. do seminarium w Dubnie, nie idącym po linii interesów polityki polskiej. W tych warunkach sprawa kościoła gr.-kat. jest obecnie w rozpracowywaniu obu zainteresowanych Ministerstw, w jakim jednak kierunku pójdzie rozwiązanie sprawy, trudno byłoby na razie przewidzieć.

P. Starosta Bucior porusza sprawę obecnego administratora apostolskiego, zaznaczając, iż jest człowiekiem nieodpowiedni dla tego stanowiska, jako nieposiadający kwalifikacji, wymaganych ze stanowiska polskiej racji stanu. Ze swej strony p. Starosta Bucior wysuwa

kandydaturę b. kanclerza Administratury ks. Polańskiego, kandydatura ta jednak nie spotkała się z wyraźnym sprzeciwem obecnych.

P. Wojewoda Tymiński zaznacza, że sprawa właściwej obsady Administratury Apostolskiej dla Łemkowszczyzny zostanie rozwiązana pomyślnie dopiero wówczas, gdy stanowisko to zostanie obsadzone przez księdza Polaka, który przejdzie na obrządek wschodni.

P. Naczelnik Muchniewski oświadcza, że sprawa ta ostatnio była omawiana w Urzędzie Wojewódzkim z p. Dyrektorem Dep. Wyznań Min. WR. i OP. podczas pobytu jego w Krakowie, przy czym zostało ustalone, że będzie ona rozstrzygnięta za rok.

P. Wojewoda Tymiński przechodzi do omówienia następnego punktu planu pracy, programu gospodarczego. W pracy na terenie Łemkowszczyzny należy przyjąć program polityczny, w którym Państwo Polskie będzie największym ideałem. Praca społeczna byłaby rzeczą bardzo niedoskonałą. Chodzi więc o powiązanie organizacyjne terenu Łemkowszczyzny z organizacjami polskimi. Na terenie wojew. krakowskiego na szczeblu powiatowym jest to możliwe.

Nie trudno też ustalić, że prace te należy zacząć od przysposobienia rolniczego. Nie wchodzi w to, jakimi metodami zostanie powołany do życia w danej gromadzie zespół przysposobienia rolniczego, należy stwierdzić jednak, że hierarchicznie będzie on związany z centralną Polską.

Ponieważ jednak samo przysposobienie rolnicze ideału podniesienia gospodarczego wsi nie osiągnie, dobrze by było elewów kursów przysp. rolniczego wciągnąć w sferę zainteresowań kas bezprocentowych, by znaleźli się oni pod opieką obu tych czynników. Ponieważ zaś kasy te dają poważne ulgi, atrakcyjność ich można będzie wyzyskać w celu utworzenia zespołów propagandowych.

Na teren, który nie chce przyjąć organizacji, można dać tylko tyle, ile się należy, natomiast tam, gdzie życie organizacyjne zacznie kiełkować trzeba dać nawet więcej niż na teren Polski, tworząc w ten sposób pewien ośrodek atrakcyjny dla ludności łemkowskiej.

(...)

P. Wojewoda Tymiński, zamykając posiedzenie, zwraca się z prośbą do p. Dyrektora Paprockiego i p. Naczelnika Sawickiego, by sprawę funduszków na akcję na Łemkowszczyźnie poruszyli u właś-

ciwych czynników, dotychczas bowiem sprawa ta pozostaje otwarta. Chodzi mianowicie o wyjednanie 500 000 zł. na Łemkowszczyznę. Należy jednak pamiętać, iż nie tak nie kompromituje pracy, jak przerwa z powodu braku funduszy. Chodzi więc o to, by sprawę postawić zupełnie wyraźnie i uzyskać na ten cel przynajmniej częściowo fundusze z budżetu roku bieżącego, jak również, by pamiętać o potrzebach Łemkowszczyzny przy układaniu budżetu na przyszły rok. W końcu p. Wojewoda dziękuje obecnym za udział w posiedzeniu.

Sekretarzowa:
mgr B. Aleksandrowicz
Radca

Przewodniczący:
dr J. Tymiński
Wojewoda

MSW 1080

Wydz. PN

Ref. Wyznaniowy

Warszawa, dn. 27. VII. 38 r.

NOTATKA

W sprawie pomieszczenia alumnów Administratury
Apostolskiej dla Łemkowszczyzny

Przy organizowaniu Administratury Apostolskiej dla Łemkowszczyzny nie zwrócono uwagi na sprawę zasadniczej wagi, jaką jest wychowanie nowego pokolenia kapłanów dla uzupełnienia naturalnych ubytków i prowadzenia celowej polityki personalnej. Alumni Administratury są wychowani bądź to w Seminarium częstochowskim w Krakowie, bądź też w mniejszej liczbie (4) w Seminarium w Tarnowie. W obydwu środowiskach są pozbawieni możliwości nauki liturgii w obrządku wschodnim — nie mają też własnego kierownictwa, odpowiedzialnego za ich nastawienie ideowe, stąd też, wg. posiadanych informacji — poziom ich przygotowania na terenie Łemkowszczyzny jest niewystarczający.

Stan ten winien zostać możliwie szybko usunięty. Musi zaistnieć Seminarium duchowe dla Łemkowszczyzny. Jedynym właściwym

miejszem dla niego jest siedziba Administratora Apostolskiego, tj. Sanok. Przez utworzenie tam Seminarium usunęłoby się charakter tymczasowości i podniosłoby się powagę Administratora, zapewniając mu równocześnie realny wpływ na wychowanków.

Niewątpliwie organizacja nowej instytucji będzie wymagała środków finansowych. Rząd RP. ze względów interesu państwowego poniósł już tak znaczne koszty przy organizowaniu Administratury Apostolskiej, że dalszy wydatek jest tylko konsekwencją istniejącej sytuacji, bez niego bowiem sama sprawa uwolnienia Łemkowszczyzny od wpływów ukr. nie zostanie załatwiona.

Drugim ważnym zagadnieniem jest kwestia święcenia kapłanów dla Łemkowszczyzny, wychowanych w Seminariach łacińskich. Nie może jej dokonać Administrator Apostolski, ponieważ nie jest biskupem. Nie mogą tego również uczynić biskupi łacińscy, więc z konieczności po święcenia muszą udawać się klerycy do ukr. biskupów we Lwowie, Przemyślu i Stanisławowie.

Nie ulega wątpliwości, że nawet kilkudniowy pobyt w ośrodkach nacjonalistycznych ukr., jakimi są Seminarium we Lwowie i Przemyślu — może wyrzucić wybitnie ujemny wpływ na niewyrobionych kleryków i tej sytuacji należy zapobiec.

WNIOSKI.

Zdaniem Wydz. PN należy odnieść się do Min. WR i OP z wnioskiem o utworzeniu Seminarium duchownego dla Łemkowszczyzny w Sanoku. Gdyby to w bież. roku ze względu na trudności organizacyjne okazało się niemożliwe, należy wykluczyć Tarnów jako siedzibę Seminarium, nie jest bowiem celowym podciąganie żywiołu ruskiego aż pod sam Kraków. Jedynie właściwym miejscem byłaby wówczas Warszawa, gdzie alumni mogliby studiować na wydziale Teologicznym Uniwersytetu, a pomieszczenie ich pod kierownictwem kapłana gr. rus. bądź to przy Seminarium łacińskim, bądź też w którymś z łacińskich klasztorów. Ważną jest rzeczą, że w Warszawie istnieje cerkiew ob. gr. rusińskiego, gdzie alumni mogliby nauczyć się właściwych form liturgicznych. Są to jednakowoż Bazylianie, którzy ulegają Metr. Szeptyckiemu.

Odnośnie trudności ze święceniami, to najwłaściwszym byłoby nadanie Administratorowi dla Łemkowszczyzny godności tyt. biskupa (o czym ks. dr. Medwecki marzy) — a gdyby to okazało się na razie trudnym, czy nie aktualnym, należy stworzyć zasadę, że święceń może udzielać tylko ks. Biskup Chomyszyn ze Stanisławowa, wzgl.

sufragan dr. Latyszewski, którzyby na uroczystość tę byliby zapraszani do Warszawy i tutaj jej dokonywali w cerkwi obrządku gr. rus.

Tajne

AAN, MSW 1058

PN. 7241/1/tj./38

16 lipca 1938

Subwencja na stypendium dla
młodzieży szkolnej z Łemko-
wszczyzny

DO
MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

Wojewoda Krakowski pismem Nr. SPa4/tjn/12/38 z 12. 21. VI. b.r. zwrócił się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o przyznanie odpowiedniej kwoty na stypendia dla młodzieży szkolnej z Łemkowszczyzny.

Prowadzona od kilku lat na Łemkowszczyźnie akcja w kierunku odseparowania Łemków od wpływu ukraińskiego nacjonalizmu natrafia na duże trudności, wobec braku miejscowej inteligencji, która by posiadała wyraźne poczucie odrębności Łemków od Ukraińców i Starorusinów i mogła być skutecznie wykorzystana do pracy propaństwowej w tym terenie. Pełnowartościowy typ społecznego działacza łemkowskiego można będzie uzyskać przez wspólne wychowanie w polskich internatach z młodzieżą polską, odpowiedniego zastępu młodzieży łemkowskiej.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych mając powyższe na względzie prosi o przychylny ustosunkowanie się do wniosku Wojewody krakowskiego w sprawie utworzenia funduszu stypendialnego dla młodzieży szkolnej z Łemkowszczyzny.

Równocześnie Ministerstwo zauważa, że akcją stypendialną objęta będzie w pierwszym rzędzie miejscowa młodzież polska, gdyż żywioł polski na Łemkowszczyźnie nieliczny i przeważnie finansowo źle sytuowany wymaga opieki i pomocy ze strony właściwych czynników.

Ministerstwo prosi o zakomunikowanie o zajętych stanowisku.

16/7. 38

/W. Żyborski/
Dyrektor Departamentu
Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

AAN, MSW, 1080

Ministerstwo
Wyznań Religijnych i Oświecenia
Publicznego

Tajne

—
Warszawa, dn. 1 października, 1938 r.
Nr. V/tj-642/38

MINISTERSTWO
SPRAW WEWNĘTRZNYCH

W odpowiedzi należy powołać się na Nr powyższy
Administratura Apostolska
dla Łemkowszczyzny.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświe-
cenia Publicznego przesyła drugostronne
do poufnej wiadomości.—

Dyrektor Departamentu
/H. Dunin-Borkowski/

Warszawa, dn. październ. 1938 r.
Nr. V/tj-642i38

Odpis
Tajne

Pan Minister
Spraw Zagranicznych

Z wyjaśnień, udzielonych dnia 29. IX. b.r. przez ks. Medweckiego, Administratora Apostolskiego dla Łemkowszczyzny, wynikałoby, że Nuncjatura nosi się z zamiarem wystąpienia na drodze dyplomatycznej wobec Rządu Polskiego w sprawie rozszerzenia Administratury na powiat Leski i na parafie obrządku greckorusińskiego w Krakowie, oraz w sprawie przemianowania tej Administratury na normalną diecezję.

W związku z powyższym mam zaszczyt podać do wiadomości

Pana Ministra, iż — zdaniem moim — rozciągnięcie Administratury Apostolskiej dla Łemkowszczyzny na parafie obrządku grecko-rusińskiego w powiecie leskim byłoby rzeczą dla nas korzystną.

Natomiast odmienne znajduję stanowisko, o ile chodzi o włączenie parafii obrządku grecko-rusińskiego w Krakowie do tej Administratury. Uważam bowiem, iż należałoby doprowadzić, by parafie obrządku grecko-rusińskiego, znajdujące się poza obecną zachodnią granicą Administratury, a podlegające jeszcze dziś Biskupowi przemyskiemu obrządku grecko-rusińskiego, zostały poddane pod jurysdykcję miejscowego Ordynariusza obrządku łacińskiego. Sądzę, iż okazją do zrealizowania tego postulatu mogą stać się albo rokowania o rozszerzenie Administratury na powiat leski, albo też rok 1944, w którym kończy się pierwsze dziesięciolecie ważności tajnego Układu ze Stolicą Apostolską w sprawie utworzenia tej Administratury.

O ile chodzi o projekt przemianowania Administratury Apostolskiej dla Łemkowszczyzny na diecezję, to uważam, iż nie byłoby to dla nas rzeczą wskazaną. Do tego czasu bowiem odpowiedniego skryształowania się stosunków wyznaniowo-narodowościowych na tym terenie należałoby — zdaniem moim — unikać nadawania organizacji hierarchiczno-kościelnej form trwałych.—

Minister
W. Świątosławski

ISTORIJA MUKAČEVSKOJ JEPARCHII*

Že jak i koli prihali Christijanstvo naši predki-prad'idy žijuščii na podkarpatskoj zeml'i — ne vpolni izvistno. Istoriki tverd'at, čto na podkarpatskoj territoriji ješče pered prichodom mad'ar, t.j. pered r. 896 žili razny slavjanskii plemena, kotory uže tohda byli Christijanami i viru Christijansku perebrali ot drugih slavjanskich narodov, žijuščich na zapad'i, v Moraviji, hde apostoly slavjanstva, sv. Kirill i Meftodij, propovidyvali Christijanstvo. Sije virojatnym viditsja. Jesli podumajeme, čto sv. Meftodij jak archijepiskop imil pod svojim upravljeniem 7 panonijskich jepiskopstv, (daže po n'ikotorym tverždenijam on založil 10 jepiskopstv,) vozmožnym viditsja, čto i predanije hovorit, čto odno iz t'iich jepiskopstv bylo na podkarpatskoj zeml'i imenmo v Mukačevi.

Sv. Meftodij byl archijepiskopom vostočno-grečeskoho obrjada. Sl'idovatel'no sii jepiskopstva, meždu nimi i Mukačevskoje, mali byti seho obrjada. Nit somn'inija, čto religijnym centrom Podkarpatskoj Zemli byl uže v najdavnijšich časach horod Mukačevo, hde i jeden monastyr' suščestoval. O sem monastyrji možno čitati v starodavnych dokumentach vydannyh mad'arskimi korol'am. Obsčezvistno, čto, vo važnijšich vostočnogo obrjada monastyrych obyčajno perebyval i jepiskop. Nevirojatno, čto takij važnyj monastyr', jak Mukačevskij, byl by bez jepiskopa: naoborot, po vsej virojatnosti,

* Michael Roman, *Zoloto-Jubilejnyj Kalendar' Greko Kaf. Sojedinenija v S. S. A.*, Press of the Greek Catholic Union of the U.S.A., Munhall, Pennsylvania, 1942, 213—232.

Vid redakcii: Pomіщасмо цю статтю з огляду на історичність її змісту, і з огляду на мову, якою послуговувалися закарпатські емігранти в США в 1942 р.

v monastyrjij perebyval Jepiskop Podkarpatskoj Zeml'i, ili Mukačevskoj Diocezii uže ot najdavnijšich vremen, to jest', ot založenija Mukačevskoj Diocezii. Sija diocezija ot svojego načala bezsomnitel'no byla grecko-vostočnogo obrjada, jakim ona ostala až do dnes'. I jesli pravda to, čto i predanije hovorit, čto Mukačevskoje Jepiskopstvo bylo. (možno pod inym imenom) osnovanno svjatym Meftodijem, tohda sija diocezija jedinstvenna iz t'ich 7 ili 10 založennyh Svjatym Meftodijem, kotora zachranila svoj orginal'nyj grekovostočnyj charakter. Až do konca 12-ho stol'itija samy mad'ary byli pod silnišim vlijanijem Carehrada i načalo ich Christijanstva bezsomnitel'no omijet vostočnoobrdovjy charakter. No jak poli-
tičeskoje vlijanije postepenno ukripl'alosja i nakonec majže istrebilo greko-vostočnyj obrjad v Mad'arščini na zapad ot Tisy. No v sem processu religijnogo preobraženija Mad'arščiny vostočnogo obrjada Christijanstvo vsetaki sochranilosja na sivero-vostočnoj i vostočnoj oblast'ach kraja.

Đijstnoje obrazovanije, ili organizovanije Mukačevskoj Diocezii načinajetsja v seređini XIV-ho stol'itija, koli novhorodskij kňazj Fteodor Korjatovič, za časos vlad'inija Velikoho Ludovika, zase-
livšesja do Podkarpatija, polučil tut 300 sel s Makovickimi i Mukačevskimi dominijami. V r. 1360 pri Mukačevi na Hori Černekoj osnoval monastyr' dl'a čina Sv. Vasilija Velikaho. Predanije hovorit, čto staryj monastyr' uže suščestvoval za časov Korjatoviča, ale nachodilsja na zapad ot mista Mukačeva na toj hori, hde i do teper' nachoditsja starodavna kripost'. Koli Korjatovič zaosnoval sej monastyr' sd'ilal dl'a toho, čtoby vo spomjanutoj kriposti zarjaditi sebi kňažeskoje byvaře. Rovnočasno on postaralsja o druhom mist'i dl'a monastyrja i sije misto bylo: Hora Čerenecka. Sd'ilal toho, čtoby "grecko katoličeski virniki mohli mati duševnuju obsluhu," — jak o tom istyj dokument hovorit. Koli taže vo sich časach suščestvovali Gr. Kaftoličeski virniki, rozumijetsja, čto musilo suščestvovati i duhovenstvo so svojim jepiskopom.

Sut' svid'inija, po kotorym podkarpatskii rusiny v sem viku, ješče až do konca 15-ho stol'itija, prisluchali iz točki zrinija cerkovnoj jurisdikcii do Peremyšl'skoho jepiskopa. No po smerti Velikoho Ludovika, korol'a Mad'arščiny i Pol'sči, sii dva deržavy rozdilisja i potrebnym stalo dati otđil'nu, nadležašču jurisdikciju Mukačevskomu jepiskopu, kotoryj pervyj raz spominajetsja v dekret'i mad'arskoho korol'a v r. 1458. Sej korolevskij dekret spomnijaet n'ikoho presvitera

imenem **Luka**, ktorý byl potvrzdený korolem Maštejem vo parochiji Sv. Nikolaja vo Mukačevi i vo posidaniju dochodkov dvuch sel — Lavki i Bobovišče. Sija korolevska hramota nazývajú Luku liš presviterom, ale čo on mal jepiskopsku vlast', to možno zakl'účiti s toho, čo hramota hovorit o jeho upravľajuščoju cerkovnoj vlasti, dalše s toho, čo na jeho uderžanije potrebny byli dochodki dvuch sel. Čto Luka siju vlast' i siji dochodki uže pereže dostal, možno zakl'účiti iz slov hramoty. Pevnoje d'ilo, čo Luka polučil priznanije svojej vlasti i dochodki ješče ot poperednika Mašteja, ot korol'a Vladislava, pod kotorym malo byti z zaosnovanije Mukačevskoj Jeparchii. Korolevskej dekret Mašteja pochvalitel'no hovorit o "povedeniji i starannosti" Luki.

Posl'i Luki sl'idoval **Joann**, ktoroho jasno spominajet maď'arskej korol' Vasilij II v svojem dekret'i iz roka 1491, jak Jepiskopa Mukačevskoho.

Sej Joann byl velkim organizatorom: staralsja sojediniti-sovokupiti vsich ruskich l'udej pod svoju vlast' i zabespečiti okončatel'noje priznanije jeparchii. Čto sije jemu udalosija, o tom svid'itel'stvujet spomjanutyj dekret vsich svjaščennikov tak okolo Mukačeva, jak vo Maramoroši, čto by povinovalisja jemu, takže i ihumen Hruševskoho monastyrja obovžyazetsja v otd'il'nom dekret'i, iz r. 1494, povinovatisja Jepiskopu Joannu. Vidno takže, čo Joann pervyj raz staralsja sozdati disciplinu v Jeparchiji.

Prežde by my prodolzali opisanija istorii Mukačevskoj Jeparchii, nužno korotko razbirati o voprosi: ci naši predki-prad'idy uže tohda byli objedinenny s Rimskim Prestolom, ili ne byli?

Čot'a velika šizma nastala v r. 1045, koli Carehrad otorvalsja ot Rimskoho Prestola, no nit sl'ida ni dokumental'noho, ni vo predaniji dla' takoho fakta, kotoryj by dokazal nam, čo naši predki-prad'idy d'ijstno i faktično otorvalisja byli ot Rimskoho Prestola. Sv. Meftodij byl sojedinyj s Rimskim Prestolom; koli naši predki-prad'idy priňali Christijanstvo tohda ješče šizmy ne bylo. Oni byli otdalenny ot Carehrada, s kotorym neposredstvennoj, direktnoj svjazy ne mali. Najvirojatnijše to, čo naši predki-prad'idy ničeho o velikoj šizmi ni o Carehradskoj cerkovnoj peremiňi ne znali: oni prodolzali svoju cerkovnu-religijnu žizň spokojno, po svojim tradicijam i vostočnomu obrjadu, čot'a bez postojannyh svjazej s Rimskim Prestolom, no v duševnom sojedineniji s nim i nijak ne protiv ducha sv. Meftodija, kotoryj — jak obščezivistno — byl

archijepiskopom naznačennym Rimskoju Papoju, a ne s Carehradskim Patriarchom, kotoryj tohda ješče tože byl v sojedeniji s Rimskim Prestolom. I tak, jesli Mukačevska Diocezija d'ijstno byla založena Svjatym Meftodijem, ona byla — bezsornitel'no jepiskopstvom, stojaščim pod jurisdikcijeu, pod vlast'u Rimskoho Otca i takim ostal až do Florentijskoho Sobora, ibo na protivnoje žadnoho dokaza ni v predaniji, ni v dokumentach ne možno najti. Jesli-že prijmeme toje stanovišče, čto Mukačevskoje Jepiskopstvo, jak takoje bylo založeno, ili d'ijstvitel'no zorganizovano v XV-om stol'itiji (okolo 1440 — 1450 r.), v tom sličaji musime pered očami deržati to, čto sej Florentijskij Sobor byl v r. 1439, koli vostočny Christjane sojednilisja s Kaftoličeskoju Cerkvoju i priznali hlavenstvo Rimskoho Otca. Papa Evhenij vyimenoval Isidora, Kijevskoho metropoita poslom apostol'skim dl'a ciloj Rossij i vozzval jepiskopov, (imenno Hrihorija, moldavskoho jepiskopa latinskoho obrjada), čtoby šizmatikov, živuščich v ich jeparchijach rozrišili ot kl'atvy i priňali ich v Svjatu Apostl'skuju Kaftoličeskuju Cerkov. — Jesli Mukačevskoje Jepiskopstvo bylo zaosnovano v sem period'i v sem viku, tohda — jestestvenno — ono bylo zaosnovano pod vplyvom Florentijskoho Sobora, (1439) a ne pod vplyvom Carehrada, ibo Carehrad tohda uže byl pod igom tureckim i žadnoho vlijanija na Mad'arščinu, ili na Podkarpatsku Zeml'u ne imil. Sl'idovatel'no, Mukačevska Jeparhija i v odnom, i v druhom slučaji byla zaosnovana jako stoješča v soj'dineniji i pod vlast'u Rimskoho Prestola, slovom — Jako vostočnoho obrjada Kaftoličeska, no ne latinskoho. O sem svid'tel'stvujet i to, čto perši jepiskepy, kotorych my pereže spomnuli, Luka i Joann, byli izbranny svjaščennikami, posvjaščenny vo Haličini, ili vo Moldaviji. Oni žili v Mukačevskom Monastyrji, priznanno mad'arskim korolem, kotoryj obstaralsja o ich uderžaniji, o dochodkach i o ich oboroneniiji ot svitskich panov, velikomajetnikov i dal im pravo bezpečno upravl'ati virnikami ne liš v cerkovnom, no i v svitskom otnošeniji.

Jepiskop Joann umer v r. 1498. — Pro nedostatkov dokumental'nych ničoho ne mož znali o tom, že meždu rokami 1498 — 1551 kto upravl'al Jeparhijeju Mukačevskoju. Sije možno porozumiti, ibo v sem period'i Mad'arščina perežila duže tažki časy: vnutrennoje bezpokojsťvije zviripstvovalo v karaju, jak napríklad revolucija kripakov pod vedenijem Jurija Doža i t. d. — Turki uspišno napali na Mad'arščinu, pri Mohači rozbili armiju korol'a Ludvika II-ho,

kotoryj upal na pol'i sraženija i korolevstvo ostalos' bez hlavy. V takom bezholovnom kraju že porjadka ňit. V sich časach postojanny vojny velisja i meždu korolem Ferdinandom i kňazem Sedmohrodskim, Ivanom Zapolijem. Vo sich spustošennyj byl i monastyr' Mukačevskij. Virojatnoje d'ilo, što v sich časach, koli turki zaňali i stoličnyj horod Mad'arščiny i koli civil'na i cerkovna administracija byla zničena vojnami, prekratilisja svjazy Podkarpato-Russkoj, už to Mukačevskoj Jeparchii s vyššimi cerkovnymi vlast'ami i s Rimskim Perstolom. Vsl'ídstvije seho naši prad'idy prinuždenny byli v svojich cerkovnych potrebach vse čast'ijše i potom regul'arno obernutisja ko kijevskomu metropolitu. No v r. 1520 upala unija v Kijevskej Rusi pod mitropolitom Jonoju, s kotorym tohda i Mukačevska jeparchija imila svjazy. Ot seho času traktujetsja Mukačevska Diocezija, jak šizmatičeska. Ale nužno podčerknuti to, što na otkrytoje otstuplenije ot Rimskoho Prestola ňit nijakoho sl'ida. Vse to što slučilosja, slučilosja sl'ídstvijem situacii i nuždy, poneže **soobščenijsja s Rimskim Prestolom bylo prekraščenno vojnami i vnutrennymi bezporjadkami.**

Odna hramota korol'a Ferdinanda iz roka 1551-ho spominajet jepiskopa **Vasilija**. No takož ničeho ne jest' zaznačeno o jeho d'ijstvovaniji, jak razom ani to ne možno s pevnost'ju znati, že ot koli byl on jepiskopom Mukačevskim i koli umer. Posl'i neho v hramotach Heorhija Batorija, iz 1556 spominajetsja jepiskop **Ilarijon**, o ktorom ješče i v 1559-om roku vydannom dokument'i Joanna Sigismunda, sedmohordskoho kňazja, čitajeme. Takže hovorit o nim hramota mad'arskoho korol'a Mikši s dňa 13-ho Oktobra 1569 roku — že sej Ilarijon ješče vo svojem zivot'i dal vysvjatiti svojego nasl'ídnika, kotiroho i vysvjatil sam. Imja seho nasl'ídnika v spomjanutych dokumentach ne nachoditsja i proto on v rjad'i Mukačevskich jepiskopov nazyvajetsja **Anonymom (Bezimennyj)**. Istoričeski znaki sut' na to, što vlastivoje imja jeho bylo: **Amfilochij**. Otnositel'no Ilarijona treba spomnuti i to, što jemu udalosja okončatel'no podčiniti pod svoju vlast' monastyr' Hruševskij s kotorym Mukačevskii jepiskopy imili mnoho balamut. Posl'i Amfilochija (ili Bezimennoho) sl'idoval jepiskop **Vasilij II**. Neizvistno, že v ktorom roku začal on d'ijstvovati; tol'ko znajeme o nem, že pojedny stoličny urjadniki mnoho prepjatstvija robili dl'a nego i on naščivil v sej spravi samoho korol'a Rudolfa, v Prahi, i ot neho polučil v roku 1597 jeden dokument (iz Marta 29-ho) kotoryj dokument položil jeho pod opiku spomjanutoho korol'a.

Nasl'idnikom Vasilija II-ho byl **Sergij**, o jepiskopstvi ktoroho čitajeme v dekret'i Mašteja, korolevskoho princa iz roka 1601, jak takož v dekret'i Stefana Bočkaja, sedmohorodskoho kňazja iz roku 1606. O jeho zivot'i tolko jest znano, čo duže mnoho musil pereterpiti pro tohdošny vojenny časy i čo spomjanutyj sedmohrodskij kňazj vzjal jeho konečno pod svoju opiku. — Iz urjadnoho pis'ma Andreja Dorija, župana Satmarskoj stolici (1618, Sept. 18) doznajemesja o nasl'idniku Sergija — v sem roku jepiskopom Mukačevskim byl uže **Evitimij**. Koli Mukačevo dostalosja pod vlast' sedmohordskich kňazov, ot toho časa siji kňazj Havriil Bethlen s dňa 10-ho Feb., h. 1623-ho potverdil jepiskopa **Petronija** (1622 — 1627). Sej dekret pojavilsja v horodi Mukačevo. Vsi okoličnosti pokazujut, čo Petronij za 5 rokov upravl'al eparchijeju Mukačevskoju.

Mukačevska jeparchija v sem viku byla veličezna: territorija začavše ot Poprada na vostok i cilyj Sedmohrad prisluchali k sej jeparchiji. Jesli vozme v vnimanije tohdašny obstojatel'stva, sovsim poňatno zamičatel'nym nazyvati to, čo nasl'idnik jepiskopa Petronija, Joann II (Hrihorievič) sd'ilal, koli on potrimal kanoničesku vizitaciju v svojej velikoj dioceziji. Joanna II polučil svojej jepiskop-skoje potverždenije tože ot Havriila Bethlena vo Košicach iz dňa 12-ho Januara, roka 1627. V hramot'i Bethlena sej jepiskop spomnija-jetsja, jak čelovik učennosti i bohobojnoho života.

Posl'i šest' ročnoho upravljenja Joanna II-ho, to jest 1633 r., jepiskopom Mukačevskoj diocezii byl Vasilij III. (Tarasovič), až do 1648 r. On polučil potverždenije ot sedmohorodskoho kňazja Heorhija Rakovicija, dňa 5-ho Januara, 1634. Sej jepiskop takže byl revnym i staratel'nym čelovikom. Uspišno prodolžal svojim popered-nikom začatu kanoničesku vizitaciju. Perekonalsja o smutnom položeniji svjaščennikov voobšče že virnikov svojich. Odna, virojatno najbol'ša, pričina seho smutnoho položenija byla, čo v sije vremja po ciloj straňi panoval velikij i obščij bezporjadok. Svjaščenniki byli majže bez vsjakoho obrazovanja i tol'ko cerkovny otravy mohli otkončiti. Škol dl'a vospitanija svjaščennikovy ne bylo nijakich. Svjaščenniki jak zvyčajny kripaki robili panščinu i pany obchodilisja s nimi neraz hrubo.

Jepiskop vid'il, čo dl'a spasenija jeparchii neatminno nužna dajaka skora pomošč. Perekonalsja, čo jeparchija dolžna vozobnoviti svoji svjazy so zapadom, s Rimskim Prestolom, ibo iz vostoka ni material'noj, ni duševnoj-moral'noj pomošči ne mohla dostati. Sam

Tarasovič byl rodom iz-zahranici, iz Rosii. Svoji bohoslovski nauki končil virojatno v Kijevi, no dobri znal i po latinski i byl inteligentnym i energičnym čelovikom. Rukopoložen byl na jepiskopa v Moldaviji. Tak on dobri znal cerkovnoje v Rossiji suščestvujuščoje položenije. Posl'i osnovnoho obdumanija d'ila rišil on udovletvoriti svojemu želaniju: vernutisja nazad v Kaftoličesku cerkov', soveršiti uniju, cerkovnoje sojedenenijie. Koli (v 1640 r.) Tarasovič mal pojichati do Jasova na složenije viroispovidanija, o sem doznalsja Joann Balling, kapitan Mukačevskoho zamka, i dal arrestovati jepiskop. Tarasovič za dva roki sid'il v temnici, iz kotoroj byl vysvobožden tol'ko čisarejm. Po svojem vysvoboždeniju zaraz pojichal vo Vidnu, hde pered mađarskim primasom, Lippajom, složil viroispovidanije. No posl'i seho ne moh vernutisja do Mukačeva, ibo horod byl pod vlast'u vorohov jeho. Poselilsja v Vel. Kallovi i do smerti svojej dostal 200 zolotych podpory ježeročno ot čisarja, kotoryj vydal razporjaženije, čto vsi rusiny byvajušči na territoriji korol'a nadale ostanutsja pod cerkovnoju vlast'u Tarasoviča.

Druha čast Rusinov, kotora prinadležala do Sedmohrodskih kňazej, prideržovalasja do Mukačevskoho monastyrja, dl'a kotorych Balling postavil šizmatickoho jepiskopa Ivana Juskoa. Tarasovič protiv seho protestoval, ale daremno. Sim Mukačevska Jeparchija rozpalasja na dva časti; na vostočnoje časti uprav'lal šizmatickij jepiskop, doki zapadna čast' nachodilasja pod vlast'u Greko Kaftoličeskoho jepiskopa Tarasoviča. Sjak neuspisno skončilsja peršij krok Tarasoviča; on sam choťa složil viroispovidanije, ale ni svjaščenniki, ni narod ne mohli posl'idovati jeho primiru pro Sedmohorodskih kňazej.

Ale Tarasovič ne dalsja i ne opustil nad'iju. Koli najmejša byla nad'ija, on tohoda pracoval najenergičnijše i najbol'šoju ohl'adnostijeju. On vid'il, čto jeho osoba ne simpatična ni pered panami Mukačevskimi, ni pered narodom, bo byl ne "tutešnyj". Zato vo dal'šoj praci zavedenija unii on napered posylajet svojich dovirnikov, a imenno Petra Partena i Havriila Kossoviča.

O sl'idujuščich sobytijach Užhorodskij "Blahovistnik" pišet tak:

Sii dva monachi ostavivši Mukačevskij monastyr (koli tuda hoda 1643-ho zajšol šizmatickij jepiskop Jusko) pervyjraz obrobili zapadnu čast' Podkarpastskoj Rusi. (Na sej časti uže byli sl'idy unni, bo Krupeckij, jepiskop Peremyšl'skij, ot hoda 1614-ho osobisto chodil tut i pracoval dl'a zavedenija unii). Pod pokrovitel'stvom i

pomocíju grafa Drugeta sii monachi zachodili vsi sela dominii Užhorodskoj i nahovorili žitelej na priňatije unii. Udalosja im skl'ikati do Užhoroda 63 svjaščennikov, hde vo kapl'ici zamka 25-ho April'a, 1646-ho hoda, P. Parten deržal rič pro jedinstvo Cerkvi i svjaščenniki složili viroispovidanijie do ruk jepiskopa jagerskoho, Heorhija Jakušiča. Unija byla priňata pod sl'idujusčimi uslovijami:

- 1) Obrjad vostočnyj zaderžajetsja;
- 2) Svobodnyj vybor jepiskopa;
- 3) Privilegii dl'a svjaščennikov, jaki majet latinskoje duhovenstvo.

Po zakl'učeniju Užhorodskoj unii Parten i Kossovič dal'se prodolžali svoju d'ijatel'nost' i udalosja im vo korotkij čas pridbati 370 svjaščennikov i ich virnikov dl'a unii. Uslovija unii potverdil primas Lippaj hoda 1648. (14, V).

Pod sim časom Tarasoviču udalosja dostatisja vo monastyr' Mukačevskij; pravdopodobno obovjazalsja, čo zališit dal'su d'ijatel'nost' vo interesi unii i pod sim uslovijem bylo jemu dovolenno vernutisja do Mukačeva. I čtoby sije dokazati ne choťil priňati poslov užhorodskich, svjaščennikov, kotory prichodili do neho za poradu vo d'ijeli unii. Sije Tarasovič zrobit iz mundroj taktiki; on choťil na vsjakij slučaj obezpečiti, čtoby Mukačevskoje jepiskopstvo ne perejšlo vo ruki šizmatickich jepiskopov. On dobri znal, čo vo Užhorod'i možno by zaosnovati okremišnoje Gr. Kaftoličkoje jepiskopstvo, ale on choťil vsich rusinov perevesti na uniju i poneže rusiny vsi prinadležali do Mukačevskoho jepiskopstva, on prideržovalsja do jepiskopstva vo Mukačevi. Čto jeho povorot do Mukačeva byl d'ijlom taktiki, a ne virolomstvo, tomu dokazom jest' to, čo koli on umiral hoda 1648-ho, pod kl'atvoju obovjazal svoich svjaščennikov, čo po jeho smerti nikoho inšoho ne vyberut za jepiskopa, liš Petra Partena. Choťa on dobre zul čo Parten, uže pered dvoma rokami zavjazal Užhorodsku uniju i vo sem naprijami pracujet dal'se.

I tak i stalosja. Po smerti Tarasoviča vsi svjasčenniki, okrem 30-och, vybrali za jepiskopa Partena, kotoryj zaraz pojichal do D'ulafehejvara i tam tromi jepiskopami dal sebe rukopoložiti na jepiskopa. Parten zato tak duže spišil so posvjasčenijem, bo po smerti Tarasoviča i šizmaticeski svjasčenniki (30-ero) i 12 kalvinski pastory vybrali Ivana Zejkaňa za šizmaticeskoho jepiskopa (1650). Po posvjasčeniju, Parten pojichal do Ternavy, čtoby vychoditi u

Papy i u korol'a potverždenije svojego vyboru. Papa hoda 1655-ho potverdil Partena vo Mukačevskom jepiskopstvi (i udobril jeha posvjasčeniye), na čto h. 1659-ho prijšlo i korolevskeje potverždenije. Ale Parten jesče dolho ne moh dostatisja do monastyrja, bo Sedmohrodskaja kňahiňa Sofia Batory ne sohlasilasja na to, čtoby vo Mukačevi byl Gr. Kaftoličeskij jepiskop. Liš koli kňahiňa perejšla na Kaftoličesku viru hoda 1660-ho, sohlasilasja na osobu Partena i hoda 1664 peredala Partenu Mikačevskij Monastyr'. Sim i šizmatiki okolo Mukačeva lišili šizmu i priňali sojedenenje-uniju.

*

Jak vidno, cerkovnoje sojedenenje podkarpatskich rusinov ne otbylosja naraz. Peršij raz priňal uniju jepiskop Tarasovič 1640 i 1642; potom v hodach 1646 — 1648 svjaščenniki i narod Užhorodskoho okruha, hoda že 1664 Mukačevski svjaščenniki i narod. Maramorosčany i virniki Imstičeskoho jepiskopa priňali sojedenenje liš hoda 1716 i 1728.

Petro Parten umer hoda 1664 (narodilsja hoda 1592 vo sel'i Sakol' v župi Sabolč, posvjaščennyj jepiskopom vo Sedmohorod'i (hoda 1652). On soveršil Tarasovičom začatoje d'ilo, i privel do uspišneho dokončeniya. Ne byl takij intelligentnyj i učennyj, jak Tarasovič, ale dobri znal cerkovny obrjady, byl pobožnyj i dobrodušnyj. Narod i svjaščenniki duže l'ubili jeha. Na prestol'i jepiskopskom ot 1648-ho do 1664-ho hoda sid'il vseho 16 l'it.

Po smerti Partena nastal 25 l'itnyj zakolot vo istoriji Mukačevskoj jeparchii. — Ne bylo točno opred'ilenno do koho naležit pravo vyimenovanija jepiskopa; sije pravo dl'a sebe požadali — Rimskij Apostol'skij Prestol, Sedmohrodskij kňazj i Mad'arskij korol'. Okrem sich — čtoby ubol'sati zamišatel'stvo, — i duchovniki vybiral i jepiskopa, i primas postavil upravitel'a, navit' i šizmatiki vybrali sebi okremišnoho jepiskopa. Byli časy, koli vo Mukačevskoj jeparchiji odnočasno bylo 5 — 6 jepiskopov!

Nedorozuminija počalisja uže pri vyimenovaniju Partena. Jeha vyimenoval mad'arskij korol' hoda 1651-ho i apostolskij prestol potverdil hoda 1655-ho, ale Sofia Batory liš hoda 1664-ho dala svoje sohlasije na vyimenovanije.

Hoda 1667-ho korol' vyimenujet Josifa Vološinovskoho, kotoroho posvjatil šizmatickij jepiskop Lvovskij, proto Rim jeha suspendoval. Vološinovskij sčiro pracoval nad širenijem inii, tak čto

i Rim prišal jeho vo monasytr'. Vološinovskij perebyval na Verchoviři (Verecki, Sval'ava, Mal. Berezna) i ot hoda 1676-ho nijiakich vidomostej pro neho ne znajeme.

Roka 1671-ho Sedmorodskij dvor vyimenujet Joanna **Malachovskoho** iz Peremyšl'a i Sofia Batory assignujet jemu ročnych 1000 zol. Ale seho snova korol' Leopold ne primajet i on musil vertatisja do Pol'sči.

Po smerti Vološinovskoho korol' Leopold vyimenujet greka — Teofana **Mavrokordata**; ale joho Sofia Batory ne prijmet i sej po odnom roku vernetsja do Rimu. Vid'ivše sej zakolot, primas Ostrihomskij hoda 1681-ho, dl'a upravljenja jeparchii vyimenujet Joanna **Lipeckoho**, kotoryj perebyval na Makovici, ale suprotiv seho duchovenstvo nizšoj časti jeparchii vybralo za upravitel'a jeparchii Dimitrija **Monastellija**, archidiakona.

Po smeri Mavrokordata, apostol'skij perstol vyimenujet Rafaila **Anhela**, ale sej v korotkij čas otchodit do Vidňa.

Hoda 1686-ho kňazj Rakovcij, kotoryj choťil Mukačevskoje jepiskopstvo podčiniti Lvovskomu, vyimenujet haličanina **Kul'čickoho**.

Okrem sich Greko Kaftoličeskich jepiskopov postojanno byli i šizmatičeski jepiskopy. Koli Ivan Zejkaň umer hoda 1686-ho, šizmatiki vybrali jakohos' Meftodija, kotoryj perebyval vo Mukačevi. Tohdašny dokumenty nazyvajut jeho "nepotrebnym i čezvyčajno nehramotnym čelovikom, kotoryj tak hrubo povodilsja vo monastyri, čto ne bylo takoho, s kim by on balamutu ne mal." Sej jepiskop, kotoryj choťa složil virispovidanije, vo serdci ostal šizmatikom. Prichodom De Kamellisa, 29-ho Julija, 1690-ho hoda, ostavil monastyr' i vo korotkij čas vo Haličiři umer.

Ne divno zato, čto meždu takimi obstojatel'stvami d'ilo unii duže upalo. Koroli ne podali obicanny privilegii svjasčennikam, zemlevlad'il'cy-pany ne choťili uvol'niti svjasčennikov ot pansčiny i darovati im vol'ny grunty, a Mukačevski pany vse postaralisja, čtoby byl i šizmatickij jepiskop, kotoryj postojanno buntoval narod protiv unii. Čelovik, kotoryj vo sem zakolot'i i chaosi s'umil zrobit porjadok, byl jepisko De Kamellis.

Jepiskop **De Kamellis** byl rodom grek iz osrtova Chios. Školy svoji i bohoslovski studii končil vo Rimi, hde dostal i doktorat;

potomu pošol do Albanii, hde jak missonar d'ijstvoval, vernuvšesja do Rimu, stal bibliekarom Vatikanskej biblioteki i prokuratorom ruskich Vasilian Prijatel'ski snošenija mal so Kiprianom Zochovskim, pozdnijšim Kievskim mitropolitom. Mal 47 rokov, koli primas Kolonič počal s nim perehovory vo d'il'i Mukačevskoho jepiskopstva. Papa Aleksander VIII, roka 1689, 5-ho Novembra vyimenoval jeho apostol'skim administratorom i hoda 1690-ho posvjatil na titul Sevastianskoho jepiskopstva.

Vo sich časach — jak to doznajeme iz informacii Kolloniča — vo Mukačevskoj Jeparchii bylo 420 parochij i 300,000 virnikov. De Kamellis prišovši iz Rimu vo Vidni dostal vyimenovanie koroľevskoje i pravo uživanja dochodkov Mukačevskoho Monastyrja. Jak pribyl do Mukačeva, zaraz moh vid'iti, vo jakom velikom neporjadku nachoditsja Mukačevska Jeparchija. Na jeho privitanije vyjšol Meftodij jepiskop i paru svjasčennikov. Po točnych i obširnych informacijach, De Kamellis vyznačil sebi dvojaku cil':

1) Ukripiti uniju i podn'ati material'noje i duchovnoje položenije duhovenstva;

2) Obezpečiti dochodki jepiskopstva i sd'ilati jeho nezavisimym ot latinskich jepiskopov.

Čtoby osušesťviti priznačennu sebi cil', De Kamellis doraz po svojem prichod'i do Mukačeva sklikal sobor jeparchial'nyj, na ktorom pojavilosja 70 svjasčennikov. Kromi seho sobora deržal De Kamellis jesče 12 soborov i to vo različnych mistach jeparchii, jak: Satmar, Zborov, Stanči, Stropkov, Humennoje, Mukačevo i poroč. Na sich soborach napomnial jepiskop svjasčennikov, čtoby pobožno žili, poderžali posty, porjadočno končili Bohosluženija, holosili propovid'i i proč. T'ich svjasčennikov, kotory po posvjasčeniju nanovo oženilisja, sejčas suspendoval. Svjasčennikam predpisal reverendu nositi, obstriči volosja i borodu i zakazal im pansčinu robiti. Predpisal, čto nikto ne mozet byti svjasčennikom, jesli ne majet 24 l'it i ne jest' dostatočno prihotovlennyj do priňatija Tajny Posvjasčenija. Každyj svjasčennik majet mati matriku i majet zapisovati kresčennyh, vinčannyh i umeršich. Svjasčenniki majut virnikov napominati, čtoby ročno četyri raz pristupali do Svjatych Tajn, vo Ned'il'u i prazdniki Sv. Službu sluchali i domy svoji ukrašali svjatymi obrazami.

Kromi sich soborov De Kamellis zachodil cilu jeparchiju nasčivl'ajusči parochii i virnikov ot Maramoroša do Prjaševa; lično

poznakomilisja so svjasčennikami i narodom i tak doraz na mist'j moh popraviti nedostatki pastorizacii i poslušati skarhi virnikov. Ale sija neutomima praca uslabila i jeho zdorovl'a jak proischod'asčij iz teplych krajov, ne moh privyknuti do surovoj klimaty Karpat. Hoda 1691-ho pišet do Kolloniča: "Sej vozduch duže cholodnyj i malo tuj starych l'udej i seho roku velika čast' l'udej chvorabyla".

De Kamellis mal starannost' i na vychovanije svjasčennikov. Hoda 1692-ho dal wypečatati vo Ternavi knihu, "Kazuistika" i na ruskom jazyku napisannyj Katechizm, čto iz latinskoho pereklal Ivan Kornickij, halickij svjasčennik. Vo Mukačevi byla uže škola za časov Partena (ot 1655), hde učilisja svjasčenniki i d'aki, ale ne byla na otpvidno-vysokom stepeňi. De Kamellis vychodil (1704), čto vo Ternavi založili stipendiju, iz kotoroj 3 ruski kleriki mohli učitisja. Iz Ternavy prichodili obrazovanny, pobožny svjasčenniki i vo velikoj miri podňali duchovnoje žit'e Jeparchii. Taki byli jepiskopy: Ol'šavskij Sim. i Michail, Blažovskij, Bradač, Bačinskij i proč. Pozdňijše (1754), vo jaherskoj seminarii takož založili fundaciju, na kotoroj (1200 zol.) šest' klerikov učilosja.

De Kamellis okrem uporjadkovanija duchovnoho žit'a, postaralsja takže o zabezpečeniji dochodkov Mukačevskoj Jeparchii. Vychodil, čto hramotu Korjatoviča potverdil (1693) Leopold korol' i on stal zakonnym vlastitelem dochodkov i majetkov Mukačevskoho Monastyrja.

Za jeho časov jesče ne byla zavedenna do života tota točka unii, čtosvjasčenniki dostanut t'j privilegii, jak majut latinskoho obrjada duchovniki. Čot'a primas Lippaj vozzval veliko-majetnikov, čtoby uvol'nili svjasčennikov ot pansčiny, ale sije ne malo velikoho uspicha. De Kamellis, koli vid'il, čto s pis'mami ne dovedet d'ilo do konca, lično pošol do Vidňa i privel korol'a Leopolda do toho, čto toho h. 1692-ho (23-ho Augusta) vydal razporjaženije, vo ktorom podajet Greko Kaftoličeskim svjasčennikam vsi t'j prava, jaki majet latinskoje duchovenstvo. — Jakoju radostiju primimali sije razporjaženija Leopolda svjasčenniki, tak ne radovalisja im veliko-majetnimi i pany, s odnoj časti iz pričiny material'noj s druhoj že iz nenavisti protiv čisaria Leopolda. Tak čto d'ilo dokonačilosja liš hoda 1720 pod jepiskopom Bizancijem.

De Kamellis mal t'ažkosti takže i s šizmatičeskimi jepiskopami. Maramoroški šizmatiki po otchod'j Methoda vybrali sebi za jepiskopa Josifa Stojku, protiv kotoroho De Kamellis protestoval, ale

bez uspicha, bo za nim stoyal Sedmohrodskij kňazij dvor. Sej Stojka deržalsja jak jepiskop do 1711-ho roka. S nim odnovenno jepiskopstvoval i jakis Ivan Cirka. Za nimi hramoty spominajut jakohos' Serafima (Stefana Popa) do 1716, koli Hodermarskij perevel jeho virnikov i svjasčennikov (iz bol'soj časti rumunov) na uniju. Za Serafimom d'ijstvoval vo Maramorši Teodorovič Dosithej, ale s jeho svjasčennikov udalosja perevesti 1721-ho hoda jepiskopu Bizancievi 144 duhovnikov na uniju. Dosithej jesče deržalsja za jakis' čas meždu rumunami, ale hoda 1726-ho na energičnyj vystup svjasčennika (Patakij) administracija zapretila jemu vsjaki jepiskopski funkcii. Jesče raz hoda 1735-ho poprobovali hde-kotory šizmatičeski svjasčenniki prinesti iz Moldavii šizmatičeskoho jepiskopa, ale županskij urjad seho ne dovolil. **I tak rokom 1721-ym cerkovnoje sojedinenije vsich Rusinov doveršilosja.**

Roka 1703-ho vybuchla bor'ba Franca Rakovcija za svobodu. Kaminskij, monach vo monastyrji i osobistyj voroh De Kamellisa, vyhnal jeho iz monastyrja i 60 l'itnyj starik musil uteči do Prjaševa. Hoda 1706-ho (22-ho Augusta) umer vo Prjaševi, i pochovali jeho vo kript'i cerkvi OO. Minoritov (nyšišna Kaftedal'na Cerkov).

De Kamellis dostojno sčitajetsja pravdivym spasitelem unii. Jeho vysoká bohoslowska učennost' i hluboka pobožnost' sd'ilali jeho odanym iz najslavnijšich jepiskopov drevnoj Mukačeskoj Jeparhii. Škoda, čto nespokoyny vojenny časy ne dovol'ali jemu dosjahnuti jesče bol'si uspichi. Smert' jeho byla velikoju utratoju dl'a jeparhii.

Po smert'i De Kamellisa snova povtorjajutsja neporjadki v dioceziji. Pričina byla sama ta, a imenno: ne bylo točno opred'ilenno, kto majet pravo vyimenovati Mukačevskoho Jepiskopa — Rimskij Otec, maďarskij korol', ci Sedmihrodskij kňazj. Vo sej bor'bi mnoho poterpilo d'ilo unii i na konci jeparchia utratila svoju nezavisimost' i upala pod vlast' jaherskich jepiskopov.

Sečas po smerti De Kamellisa, Josif Hodermarskij, jak De Kamellisom naznačennyj vikarij, skalikal svjasčennikov do Mukačeva i vo imeni duhovenstva zvertalsja do Rimu, čtoby čim skorše vyimenovali jepiskopa. Hodermarskij sim choťil zvertati uvahu Rima na svoju osobu. Udalosja jemu na svoju storonu skloniti i korol'a, kotoryj hoda 1717 vyimenoval jeho za jepiskopa za to, čto suprotiv Rakovcija deržal storonu korol'a.

Jesče samoho toho roka iz L'vova (O. Trombetij) takož zajavili

smert De Kamellisa i otklikujusčisja na opasnost' so storony šizmatikov, prosili čim skoše vyimenovati Heorhija **Vinnickoho**, jepiskopa Peremušl'skoho, za upravitel'a jeparchii, Rim rišil vo pol'zu Vinnickoho.

Kromi korol'a i papy takož i Rakovcij postavil svojego episkopa, vo osobi Petra **Kaminskoho**, čelovika mudroho i učennoho, ale nadmirno često-l'ubivoho. Kňazj Rakovcij vo interessi Kaminskoho pisal do halickoho mitropolita Zaleskoho, čtoby posvjatil Kaminskoho i Mukačevskoje Jepiskopstvo podčinił pod svoju vlast'. Ale Zaleskij doznavšisja pro naznačenije Vinnickoho, vyimenoval Kaminskoho liš vikarijem Vinnickoho. Kaminskij, pro sije povidomlenije, zařal Monastyř' Mukačevskij.

No, Apostol'skij Prestol ne sohlasilsja na vyimenovanije Kaminskoho a vikarijem Vinnickoho vyimenoval pridvornoho svjasčennika Peremyšl'skoho jepiskopa — **Filippoviča**. Toho roku (1710) Kaminskij umer. Kňazj Rakovcij nasl'idnikom Kaminskoho vyimenoval Heorhija **Bizancija**, namistnika Vel. Kallova, koho potom jeherskij jepiskop naznačil svojim vikarijem hoda 1715. I tak troje borolisja za jepiskopstvo: Hodermarskij, (duhovenstvo i korol') Filippovič (Rimskij Prestol) i Bizancij (jaherskij jepiskop i kňazj sdmohorodskij).

Borjba sich trech pretendentov skončilasja tym, čto Hodermarskij otkazalsja jepiskopskoho prestola i dostal dochodki Monastyřja Mukačevskoho, Filippovič vernulsja vo Pol'sču i stal archimandritom odnogo monastyřja (vo Pinsku), a Heorhij Bizancij ostal Apostol'skim Administratorom jeparchii, ale mal pod prisjahuju poobisčati, čto tak on, jak i ciloje duhovenstvo povinovatisja budet **jaherskomu** latinskemu jepiskopu. Sije potverdil i korol' i papa, tak čto hoda 1716-ho Bizancij byl posvjasčennyj na titul Sevastopol'skoho jepiskopstva.

Sim skončilsja 10-l'itnyj spor okolo vyimenovanija jepiskopa. No, naši jepiskopy stalisja liš vikarjami jaherskoho rimokaftoličeskoho jepiskopa, choťa primas jesče hoda 1654 protestoval protiv seho — pišusči do Kongr. de Prop. Fide: "ne znaju, jak možet potverždenna byti jeparchija Mukačevska jaherskomu jepiskopu, koli odin jepiskop ne možet druhomu podčinennoj byti."

Jaherskoje VIťjanije

Heorhij Bizancij, jak vo Haličiňi posvjatilsja, pervuju jeho zadačoju bylo uporjadkovati svoje d'iol so Hodermarskim. Primas polahoditi d'ila mežd'u nimi poviril jaherskomu jepiskopu, pered kotorym sohlasilsja na to, čto Hodermarskij budet vikarijem Bizancija, kotoryj pod'ilit'sja s nim na dochodkach jepiskopskich. Sim Bizancij stal zavisimym ot Hodermarskoho tak material'no, jak iz točki zrinija upravljenja jeparchii.

Ot seho jesče horša bida byla, čto položenije duhovenstva bylo duže nizkoje. Seminarij ne bylo i jepiskop prinužden byl i takich posvjatiti, kotory ne mali nijakoho bohoslovskoho obrazaovanija; — duže rozmnožil'sja bigamisty-svjasčenniki, t. j. taki, jaki po posvjasčeniju jesče raz oženilisja. Jaherskij jepiskop Erdödyj, čto by sije zastanoviti, otňal pravo posvjasčenija svjasčennikov ot Bizancija i rozkazal, čto bez dozvoljenja ne možet nikoho posvjatiti. Bizancij darmo zvertalsja do Rimskoho Prestola, bo tam Erdödyj tak predstavil d'ilo, čto vo jeparchii jest' velikij neporjadok i Bizancij slabyj čelovik do uderžanija porjadka.

Posemu Bizancij dostal strohij rozkaz iz Rimu, čto by prideržoval'sja ko prikazam jaherskoho jepiskopa, i ne smil nikoho posvjatiti bez jeho pozvoljenja, stroho postupoval protiv hrišnych svjasčennikov, ne smil postaviti novy cerkvi i proč. V posľidstvije Mukačevskaja jeparchija byla cilkovito porabosčenna jaherskomu jepiskopu i sije ponižennoje položenije mali terpiti i sl'itudjusčij jepiskopy: **Simeon Ol'šavskij**, **Heorhij Blažovskij** i **Michail Ol'šavskij**.

Heorhij Bizancij mimo seho nesčastnoho položenija sčiro zanimalsja sud'boju duhovenstva. Za jeho časov jesče ne bylo ispolneno razporjaženija korol'a Leopolda, čto by svjasčennikov uvol'nili ot pansčiny i vyd'ilili im vol'ny grunty. Bizancij hoda 1720-ho zvertalsja dolhoju pros'boju do korol'a Karla, čto by iz konfiskovannyh majetkov Rakovcija i Berčeňija vyd'ilili teleki dl'a svjasčennikov. Korol Karl dijsno vydal tokaje vozporjaženije i svjasčenniki dostalisja po dolhom čekaniu do svojich prav. Na žal', komissii iz bol'šoj čast'i cilkom neplodovity zemľi vyd'ilili svjasčennikam, tak čto svjasčennik ledva mohli vyžiti. — Odnčasno duhovniki stali i ich cila familija ravnopravnymi so sl'achtoju (šamešami). Takož na jeho iniciativu počali spisovati dochodki parochii i perehovory o dopolneniju (kongrua) dochodkov duhovenstva. On počal budovati

Maria Povčanskij Monastyr' Septembra, 1731 hoda, čto potom prodolžal Balžovskij i dokončil M. Olšavskij hoda 1749.

Protiv jepiskopovanja Bizancija najostrije protestovali monachi, bo sej byl pervyj svjascennik na prestol'i Mukačevskoj Jeparchii. Koli Hodermarskij umer, monachi vybrali Bizancija za archimandrita Čina Sv. Vasilija, i požadali ot neho, čto by složil monašeskij obit i užival dobra monastyrja ne jak jepiskop, ale jak archimandrit. Umer hoda 1733 i pochovannyj vo Mukačevskom Monastyrji.

Jeho nasl'ednikom byl Simeon Olšavskij iz sela Olšavicia (Spiš) ot kuda i imja svoje bral (pereže nazyvalsja Židikom). Bohoslovije končil vo Ternavi, hd'i dostal doktorat filosofii. — Tohdašny dokumenty opisujut jeha jak čelovika mirol'ubivoho i lahodnoho. Umer 1737-ho hoda vo Mukačevi.

Za Olšavskim sl'idoval hoda 1738-ho Heorhij Blažovskij (pereže: Mankovič), rodom iz sela Blažov (župa Šariš). On byl pervyj iz jepiskopov, kotoryj vychodil dl'a duhovenstva ročnyh 2000 stribernyh podpory, jaka summa mala byti rozd'elenna meždu svjascennikami. Umer 1742 hoda vo Vel. Berezni.

Zavisimost' ot jaherskoho jepiskopa stala neterpimoju. Muž, kotoryj počal bor'bu vyzvolenija jeparchii, byl Michail Olšavskij, kotoryj hoda 1743-ho stal jepiskopom Mukačevskim.

Olšavskij byl bratom jepiskopa Simeona Olšavskoho i upravl'al eparchijeju za 24 roki. Istorik Žatkovič kažet pro neho, čto: "On jest' majže najbolšim jepiskopom našoj jeparchii, kotoryj pod svojeju 24 ročnoju upravoju mimo postojannoju bor'by protiv jaherskoho vplyvu, stol'ko zrobit dl'a blaha duhovenstva, skol'ko liš možno bylo čekati ot sovistnoho muža."

Olšavskij staralsja peredovsim zaprovaditi porjadok vo svojej jeparchii; iz sej cili idusči i vsjahdy vyl'ičil eventual'ny nedostatki pastorizacii. Svojim energičnym vystupom zadusil šizmu, čto podňalasja na kraju jeparchii, na oblasti zaselenoju rumunami. Takož on razpočal nanovo sbudovati Mukačevskij Monastyr' s podporoju deržavnoju, i velikoju pomosčiju Dimitrija Raga (1776), čto po tom prodolžal i dokončil sl'edujusčij episkop, Bradač.

Pod nim počalosja spisovanie dochodkove farskich, čo zarjadil korol' Karl i to tak, čto hde svjascennik ne majet 100 zol., nedostavajusču summu dopolnit deržava. Sija konskripcija duže dolho deržala i skončilasja liš 1806-ho roka. Ale potrebnuju summu

država ne vyassignovala liš pod Ludvigom Košutom, hoda 1848-ho. Takož Olšavskij postanovil, čto majut svjasčenniki brati za službu, pohreb i inši cerkovny otravy.

Olšavskij postaralsja i pro vychovanije svjasčennikov. Hoda 17744-ho postavil bohoslovsku školu vo Mukačevi, vychodil, čto tu stipendiju, čto država dala jaherskomu jepiskopu za uderžanije 6 klerikov Greko Kaftolikov — Maria Terezia perezpuštila dl'a jeha školy; navit' Olšavskij zadumal budovati porjadočnu duchovnu seminariju vo Mukalčevi. Ale seho uže ne dožil. Olšavskij mnoho zanimalsja s dumkoju zaosmotriti vsi cerkvi otpovidnymi cerkovnymi knihami. Iz sej cili projektovail knihi zakupiti vo Haličini, čto pečatali takož i ruski knihi. Mnoho žertovoval na ubolšeniye svojej bohatoj Ungvarskoj jepiskopskoj biblioteki. Za jeho časov latinskij jazyk stal panujusčim, navit' vo kruhach familij svjasčennikov. Mnogi iz svjasčennikov stali doktorami bohoslovija i filosofii. Syny svjasčennikov chodili do gimnazii, monachi (noviki) učilisja vo Košicach, tak, čto naše duhovenstvo za časov Olšavskoho stojalo uže na dovol'no vysokoj stepeni kul'tury i obrazovannosti. Vsi sii zmahaniya dokončilisja uspichom i sut' dokazami toho, čto Olšavskij byl pracovitij, mnohostronij čelovik i sčiro l'ubil svoju jeparchiju i svoj narod. — Umer hoda 1767-ho i pohrebennyj vo Maria-Povči.

Jaherski jepiskopy vse bol'she i bol'she prav otnimali ot Mukačevskih jepiskopov i duže ohraničili ich cerkovnu vlast'. Hoda 1749-ho samoje duhovenstvo protestovalo protiv seho i zvertalosja prjamo do Rimskoho Prestola. Ale jaherski jepiskopy vse otzyvalisja na veliki neporjadki vo jeparchiji i vse znali na svoju storonu skloniti Rimskoho Otca. Ale Olšavskij i duhovenstvo ne ustupali i postojanno nespokojili Apostol'skij Prestol so pros'bami. Sija bor'ba perejšla i na narod. Ne raz javno pobilisja, povstali postojanny spory, tak čto mohlo bojatisja, čto Greko Kaftoliki s velikoho ohorčeniya ostavl'at uniju i perejdu na šizmu.

Vid'asce sije, korolevna Maria Terezia postanovila sebi razlučiti Mukačevskoje jepiskopstvo ot jaherskoho i zrobiti samostojnym. Ale Papa XIII. Kilment jesče vse ne rišilsja spravno. Na sije Maria Terezia vozzvala nasl'idnika Olšavskoho, Ivana Bradača (ot 1768), čtoby lično porozumilsja so jaherskim jepiskopom, Esterhazijom. Bradač pošol do Jahera, ale Esterhazy tak hrubo i obidljivo postupoval s nim, čto on priniždennyj byl spravu snova predložiti carici. Maria Terezia teper' energično prosila XIV. Klikmenta, čtoby

sohlasilsja na kanonizaciju Mukačevskoho jepiskopstva, na čto Papa Rimskij hoda 1771-ho (19-ho Septembra) vydal hramotu kanonizaciji i pervym jepiskopom naznačil Ivana **Bradača**.

Ivan Bradač, rodom iz Toriski, (ž. Spiš) svoji bohoslovski studii končil takož v Ternavi. Byl professorom bohoslovija, potom vikarijem jepiskopstva Olšavskoho. Jak takij neutomimo pracoval, čtoby vyboroti nezavisimost' jeparchii ot jeherskich jepiskopov, dl'a kotoroj cili tri roki postojanno perebyval vo Vidni. Jesče za žit'a Olšavskoho byl naznačennyj jeho koadjutorom so pravom nasl'idstva. v **Jeho najbol'šuju zaslugu jest' kanonizacija Mukačevskoj Jeparchii**, čto dostih hoda 1771-ho na veliku radost' duhovenstva i vseho narodu. On založil takož osnovy jepiskopskoj kapituly, dl'a kotoroj vychodil 300 sribernych ročnoj podpory. Ivan Bradač ne vdovolisja tym, čto duhovenstvo bylo obrazovannoje, ale jak dobryj patriot choťil podn'ati kul'turnoje položenije i u svojego l'ubimoho narodu. Iz sej cili hoda 1770-ho dal vydrukovati Azbuku i Zbornik dl'a naroda (vo Vidni u pečatni Kurcbeka, deržavnym nakladom).

Na žal' sej revnyj jepiskop ne dolho moh radovatisja svojim krasnym uspicam, bo 5-ho Julija, 1772 hoda, umer po korotkoj chvorot'i vo 38-om roku svojego žit'a. Pohrebennyj vo Mukačevskom Monastyrji.

Jepiskopy vo Užhorod'i ne majusči uže borjby ni so šizmatikami, ni okolo kanonizaciji nezavisimoj jeparchii, vseju energijeju mohli bratisja do podnesenija religijnoho žit'a svojich virnikov. Iz sej cili jepiskopy Užhorodski sčiro zaňalisja zaosnovanijami jeparchial'nych institucij (seminarij, preparandij, internatov i pr.) budovanijem cerkvej, cerkovnych škol i porč., čtoby podn'ati obrazovannost' svjaščennikov, kul'turnoje položenije naroda i vychovati pobožnu svitsku intelligenciju. Sija kul'turna robota jepiskopov byla podporovanna s mađarskoju vladoju i prodolžalasja postojanno do pervoj svitovoj vojny; kotora potom i holovno za neju sl'idujusčij perevrot i peremina deržavnogo režimu, postavili našich jepiskopov pred novymi zadačami i staranijami.

Nasl'idniko, Bradača byl **Andrej Bačinskij** (1772 — 1809). Rodilsja vo Veňatiňi (župa Užhorodska) hoda 1732-ho. Bohoslovije končil vo Ternavi. Dijstvoval vo Hajdu-Dorozi, jak sotrudnik, paroch i archidiakon i po smerti Bradača duhovenstvo odnoholsno vybralo

jeho za jepiskopa, čto potverdil potom i korol' i Rimskij Papa. Posvjasčeniye jeho odbylosja vo Vidňi vo prisutnosti korolevskej familii, Vasilijem Božičkovičom, jepiskopom Križevackim, hoda 1773-ho. On prodolžal d'ijatel'nost svojego poperednika, jepiskopa Bradača, komu i vo žit'u byl virnym prijatelem i pomosčnikom. Jeho d'ijatel'nost' oblehšala holovno toje obstojatel'stvo, čto vo vsich svojich blahodatnych stremenijach korystovalsja podporoju i osobljivoju laskoju korolevny Marii Terezii.

Pod upravljenijem Andrejem Bačinskoho odbylasja ta, dl'a Mukačevskoj jeparchii prevelikoj važnosti pod'ija, čto on hoda 1780 (15-ho Oktobra) iz Mukačeva pereselilisja v Užhorod i ot toho časa naši jepiskopy postojanno tam byvajut. (kapitula i seminarija uže 1777-ho roka perešli.) Stalosja sije po toj pričini, čto korolevna Maria Terezia bohato obdarovala Mukačevsku jeparchiju velikimi nedvižimymi majetkami i budinkami, kotory ležali v Užhorod'i i na jeho okolici.

Tak hoda 1775-ho darovala Maria Terezia Mukačevskim jepiskopam **abbatstvo Tapolčanskoje** vo župi Gemer (Mad'arsčina), čto obnimajet vo sebi okolo 3000 uhrov zemli. Takož ta blahod'ijna korolevna zaosnovala kapitulu i postaralasja pro jej uderžaniye. Peredala cerkov i monastyr' skasovannoho čina Jezuitov i majetok, prikl'učennyj do cerkvi, ležasčij vo sel'i Konchaza. Peredala takož jeparchii zamok Drugetov dl'a cili seminarii i postaralasja pro stipendii klerikov i platňu nastavnikov i professorov seminarii; takož založila stipendii dl'a t'ich klerikov, kotory vo Ternavi, Pešt'i i Vidňi choťat končiti svoji bohoslovski studii. Dl'a uderžanija parochij na mnogich mistach založila patronaty na košty deržavy. Podporu duhovenstva na osnovi novoho spisu podňala na ročnych 30,000 zolotych i vsjakimi inšimi blahod'ijanijami staralasja na to, čtoby Mukačevska jeparchija podňalasja s perežňoho položenija i dostalasja na stepeň **latinskich jeparchij**. Jej imja majet byti zapisanno zolotymi bukvami vo istorii Mukačevskoj jeparchii i pamjat' jej majet byti vična u duhovenstva i virnikov Mukačevskoj jeparchii.

Kromi svitloj pamjati Marii Terezii i sam jepiskop Bačinskij mnoho blaha zrobit dl'a podnesenija blahobytija jeparchii i naroda. Postaralsja, čtoby vydali katechizm (ot Kutki, 1803) dl'a narodu i dla vypečatati Sv. Pisanije na staro-slavjanskom jazyki (1804). Ubol'šal biblioteku jepiskopsku, vychod'asči u Marii Terezii, čtoby jeparchija dostala biblioteku Jezuitov i tak jepiskopska biblioteka

čislila 9,000 tomov. Jepiskop Bačinskij premnoho rabotal, čtoby narod podňalsja kul'turno. Pod jeho upravljenijem počali rozvivatisja sel'ski cerkovny školy. Učitel'i obrazovalisja vo Mukačevi, vo Vel. Karol'i i vo Povči ne odin iz nich mal 6 — 8 gimnazial'nych klass.

Vo sich časach i literaturna d'ijatel'nost' našich svjaščennikov široko rozvinulasja. Vyznačnijši pisatel'i: Bazilovič, M. Sčavnickij, Ivan Visjanik, Ivan Pastelij, Andrella, Babalij i proč. Na žal', tvory sich pisatelej s bol'soj časti ostali vo rukopisi.

Bačinskij vychodil i to, čto jepiskopy stali členami senatu korolevskeho, čim vysoko podňal avtoritet jepiskopa pred svitom.

Jak privatnoho čelovika charakterizovali jeho hluboka učenost' bystrost' rozuma, lahodnost, prijatnyj sposob konverzacii, kotory svojstva priobrili dl'a neho l'ubov tak vo vysšich kruhach, jak vo nižsich. Ale holovno charakterizovala jeho l'ubov ko narodu, ktoroho l'ubil jak krov z svojej krovi. Byl on velikim l'ubitelem vostočného obrjada i razom virnym synom Kaftoličeskoj Cerkvi. Jepiskop Andrej Bačinskij tak meždu jeho poperednikami, a jak i nasl'idnikami jest' i ostanet najbol'sim jepiskopom, ktoroho d'ijstno možeme nazyvati druhim osnovatelem Jeparchii Mukačevskoj. Umer 19-ho Decembra, 1809-ho hoda, vo Užhorod'i i pochovannyj vo kript'i kaftedral'noj cerkvi.

Po smerti jepiskopa Bačinskoho sl'idoval na jepiskopskom prestol'i **Michail Bradač** posvjaščennyj jepiskop, kotoryj ot hoda 1808-ho byl koadjutorom staroho jepiskopa. Po korotkom upravljeniju jeparchii, jak vikarij, hoda 1812-ho, umer.

(Hoda 1816-ho otbylsja kanonizacija jepiskopstva Prjaševskoho i pervym jeho jepiskopom stalsja **Hrihorij Tarkovič**, kotoryj polučil monastyr' Minoritov i hoda 1810-ho vychodil dl'a jepiskopstva majetku čina Kamaldulov. Za nim sl'idovali: **Josif Gaganec**, **Nikolaj Tovt** i **Joann Valij**, kotory holovno svojimi blahod'ijnymi fundacijami bohato dobra zrobili dl'a svojej jeparchii).

Na Mukačevskom jepiskopskom prestol'i posl'i 8-ročnom uporoženiju sl'idoval **Aleksij Povčij**, kanonik Veliko-Varadinskij — on zarjadil, čto vo seminarii predmet pastyrskoho bohoslovija prepodavalsja russkim jazykom (druhi predmety učilisja po latynski). Pod jeho upravljenijem otlučili ot Mukačevskoj jeparchii (h. 1824) 72 parochij rumunskich. On založil dnešnyj internat dl'a sirot svjasčennikov t. zv. Konvikt. Za časov jepiskopa Povčija žil i d'ijstvoval (1843) pisatel' Michail Lučkaj, kotoryj hoda 1830-ho vydal svoj tvor,

Grammatika Slavo-Ruthenika, i svoji propovidi. Na žal' jeho najbolšij tvor. "Istorija Karpato-Ruthenorum", ne pojavilasja vo druku.

Po smerti Povčija za 7 rokov porožnyj byl jepiskopskij prestol, a jeparchijeju upravlj'al vikarij general'nyj, Dr. Joann Čurgovič, pereže professor i direktor Užhorodskoj gimnazii, kotoryj bohato istoričnych i bohoslovskich tvorov napisal. (Na žal' ne vypečatany.)

Hoda 1837-ho stupil na jepiskopskij prestol **Vasilij Popovič**. Rodilsja vo Komjatach 1796-ho hoda; jak svjaščennik d'ijstvoval vo Prjaševi, hde byl kanonikom. Imenovannyj za jepiskopa Mukačevskoho hoda 1837-ho.

Pod jeho upravljenijem perebyla Mukačevska jeparchija t'ažki časy maďarskoj revol'ucii (1848). Jepiskop Popovič znal meždu dvojimi krajnost'ami mudro i bez vsjakoho potrjasenija perevesti svoju jeparchiju i vychoditi tak dl'a duhovenstva, jak i dl'a narodu vsjaki polehšenija. Jepiskop Popovič premnoho i velikuju otdanostiju služil svojej jeparchii. Dal sbudovati dnešnyj budinok učitel'skoj seminarii, dl'a profesorov bohoslovija kvartiry, obnovil chram kaftedral'nyj zaosmotrivši jeho dvoma prekrasnymi vežami, ale holovno otičilsja budovanijem parochial'nych murovannyh cerkvej, čislo kotorych iz 30 pod jeho upravljenijem vyroslo na 230. Vo Mukačevi dal sbudovati novu cerkov, čo posvjatil hoda 1859-ho. Takož pod jeho upravljenijem majetok fundacial'noj kassy iz 40,000 zol. vyros na 200,000.

Dl'a naroda, kanonikom Kutkoju, zhotovlennyj Bolšij Katechizm, sam ispravil i ubolšal i dal vypečatati. Vo jepiskopskom urjadvovaniji zaprovadil misto latinskoho jazyka, jazyk ruskij. Vzjal pod strohu reviziju jesče pod jepiskopom Olšavskim ustanovlenny cerkovny potreby i zrobit konec vsjakim nadužit'am na sem pol'u.

Pod jeho upravljenijem otbylosja dalšoje umeňšenije parochij Mukačevskoj Jeparchii, bo 94 parochii byli prikl'učenny do jepiskopa Samošujvarskoho. Jak osobu karakterizovala hluboka učenost' bohoslovskaja. Byl pracovityj, revnyj pro slavu jeparchii i dobrobytije naroda, strohij ko svjaščennikam, ale peredovsim suprotiv svojej osoby (stroho poderžal predpisanny posty vostočnij svojej Cerkvi); sčiro l'ubil svoj vostočnyj obrjad, zvyčaji cerkovny. Umer v r. 1864. Jeho mošči položeny vo kript'i Kaftedral'noho chrama.

(Za časov Popoviča bylo nacional'noje vozroždenije Podkarpatskich Rusinov zmahanjami našoho najbolšoho poeta Aleksandra

Duchnoviča.)

Za V. Popovičem sl'idoval **Stefan Pankovič** (1886— 1874), kotoryj hoda 1870 prisutnyj byl na Vatikanskom Sobori. On vychodil u pravitel'stva dnešnyj budinok d'ivočoho internata i dl'a alumnej daroval bol'šu summu. Byl on stronnikom maďarskoj polityki. Pod jeho naslednikom, **Joannom Pastelij-em** (1874 — 1891) sbudovali budinok dnešnoj učitel'skoj seminarii i internat svjasčenničeskich synov (alumneum); Kaftedral'na Cerkov byla obnovlenna i popravleny nyřišny dva veži. Po jeho smerti sl'idoval **Julij Fircak**, (1891 — 1912), kotoryj holovno trudilsja nad podporovanijem duchovenstva, rozvivaniem cerkovnych škol i osoblivo nad podnesenijem material'noho blahobytija zalíšenocho, bidnocho naroda. Na jeho iniciativu započalasja na Podkarpatskoj Rusi tak zvanaja **verchovinska akcija**, jaka pod vedenijem Egana dosjahla krasnyj uspichi i vo velikoj miri pomohla ruskomu naseleniju. Podčas jeho upravljenja hoda 1912-ho otlučenna ot našoj jeparchii **Hajdudorogska maďarska Jeparchija**, jepiskopom kotoroj stal **Stefan Miklošij**.

Po smerti Julija Fircaka sl'idoval na jepiskopskom prestoli **Antonij Papp**, pod kotorym vybuchla svitova vojna 1914 hoda, i za neju sl'idujusčij mirovyj dohovor prikl'učil bol'šuju čast' Mukačevskoj Jeparchii do novo-sozdannoj Čechoslovenskoj Republiky. Sejčas — s bezsornitel'nym podporovanijem pravitel'stva — začalasja bor'ba protiv Greko Kaftoličeskoj cerkvi. Sija bor'ba dovela do toho, čto 1-4 čast' virnikov otstupila ot Greko Kaft. Cerkvi pod vlijanijem dikoj agitacii. Čtoby čim bol'še uslabiti Gr. Kaftoličesku cerkov i razd'iliti Podkarpatskij Russkij narod, Čechoslovenska vlada vyhnala jepiskopa Pappa, hoda 1923-ho. On pereselilsja vo Maďarsčinu i stal Apostol'skim Administratorom t'ich parochij, kotoryj ostalisja v Maďarsčini. Jeho naslednikom stal **Petr Gebej**, kotoryj ot počatka svjego jepiskopovanja neutomimo rabotal nad zahašenijem šizmy na Podkarpatskoj Rusi i podnesenijem kul'turnocho i material'noho blahobytija narodu. Pod jeho jepiskopstvom vyimenoval Rimskij Prestol **Vasilija Takača**, za Jepiskopa Amerikanskich Greko Kaf. Rusinov. Jepiskop Petr Gebej prodolžal bor'bu protiv šizmy i hl'adal dorohu vedusču k primireniju s deržavnoju vlast'u. Smert' ale zaprepjatstvovala jemu dokončiti veliku robotu reorganizovanija diocezii. Umer v r. 1928 i jeho naslednikom stal **Aleksander Stojka**.

Jepiskop Aleksander Stojka rodilsja v Ugočanskoj župi, (Karačfalva), jest' synom sel'skoho naroda. Jeho roditeli za dolhi roki

žili v Ameriki životom obyčajnych immigrantov. Poňatno, čo jepiskop Stojka jest' velikim narodovcem, ľubitelem i chránitelem svojeho naroda. Jemu udalosja zastanoviti rozšírenije šizmatičeskoho dviženija i dovesti do porjadka s perevrotom potrjasennu dioceziju. Ves' narod duže ľubit jeho i v osobi vid'it istinnaho vožd'a svojeho. V roku 1938 — rišenijem Anglii, Francii, Germanii i Italii — Užhorod i važnijši mesta Podkarpatskoj Rusi vernulisja k Mad'arščini. Političesku mudrost' jepiskopa Stojka pokazujet to, čo on ne lišil svoj stoličnyj horod i ne prikl'učilsja k ukraïnskemu dviženiju, ibo predvid'il, čo cila Mukačevska diocezal'na territorija v korotkom vremeni snova budet v ramkach Korolevstva Svjatoho Stefana, hde sija diocezija susčestovovala i razvivalasja pod tečenijem 1000 l'it. Tak i stalosja: v roku 1939 i ostal'na čast' Podkarpatskoj Rusi byla prikl'učenna k Mad'arščini.

Jepiskop Stojka, nepokolebimo stojavše na čel'i naroda, prodolžajet svoju robotu za progress, za ukripljenje Greko Kaftoličeskoj cerkvi i za prava svojeho ľubimaho naroda, kotoryj bez rozličija smotrit na neho, jak na svojeho predvoditel'a v teperišnych t'aželych vremenach.

(Sostavlenno na osnovaniji Hodinki i drugih istorikov.)

Євген Місило

ЛЕМКІВСЬКА ХРОНОЛОГІЯ *

— 1945 —

Січень

Уся Лемківщина визволена з-під гітлерівської окупації. На зламі січня-лютого виник Селянсько-робітничий комітет Лемківщини. Його очолили: інженер Максим Собин — голова, Михайло Донський — заступник голови, Дмитро Перун — секретар.

Лютий

Селянсько-робітничий комітет Лемківщини отримав згоду відділу освіти ПКНВ на організацію шкіл з українською мовою навчання. До кінця квітня створено 38 таких шкіл, спираючися здебільшого на приміщення, підручники й вчительські кадри українського шкільництва, що існувало на Лемківщині під час окупації. Зроблено перші заходи з метою відновити Вчительську семінарію в Криниці.

1 березня

У Пряшеві відбулися засновницькі збори Української народної ради Пряшівщини. Учасники з'їзду звернулися до голови Ради народних комісарів УРСР М. Хрущова і голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи з телеграмою такого змісту: "Звертаємось до вас з проханням — коли буде вирішуватися проблема Закарпатської України — на'мятати, що на Пряшівщині також живуть українці, які своїм національним укладом

* Богдан Гух (Ред.), *Зустрічі*, Рада Культури Студентів Національних Меншин, ч. 19, Варшава, 138 — 155.

життя й культурою є єдинокровними братами закарпатських українців. Тільки нині нам була дана можливість вільно визначити свою національну приналежність. Сердечно просимо вашого покровительства". У з'їзді брали участь делегати Селянсько-робітничого комітету Лемківщини. Сподіванням на приєднання Пряшівщини разом з Закарпатською Україною до УРСР поклав край договір між урядом СРСР й ЧСР про Закарпатську Україну, підписаний 29 VI 1945 року в Москві.

Березень

Маючи на меті оборону перед дедалі частішими нападами польських грабіжницьких банд, влада погодилася дати дозвіл на організацію самооборони в лемківських селах Горлицького й Новосанчівського повітів.

3 березня

Відділ ВІН (Воля й Незалежність) вирізував у селі Павлокома 365 осіб включно з греко-католицьким священником Володимиром Лемцьом.

27 березня

Селянсько-робітничий комітет Лемківщини виступив з відозвою "Русские патриоти", яка закликала лемків добровольцями вступати в лави Червоної Армії. За неповними даними з території Лемківщини до Червоної Армії вступило добровольцями або змобілізовано (Польське військо лемків не приймало) біля 3 тисячі осіб.

1 квітня

У Горлицькому повіті почалася переселенча акція до УРСР.

4 квітня

У Новосанчівському й Новотарзькому повітах почалася конференція, у якій брали участь представники української людності. Репрезентанти Лемківщини: Михайло Донський з Горлиць, Петро Дудка й Іван Андраш з Лося висунули такі вимоги;

— дотримувати принципу добровільності при переселюванні з Польщі до УРСР;

— відновити існуючі досі й дати дозвіл організувати нові кооперативи;

— поширити земельну реформу на українських селян;

— дати дозвіл на організування політичної партії демократичного спрямування;

— залучати українців до праці в державній адміністрації на рівних правах з поляками і т. п.

Серпень

У звіті за місяць серпень 1945 року Воевідський уряд у Ряшові ствердив, що "у Короснянському повіті досі перебуває біля 2000 українців, які заявили, що скоріше тут же загинуть, ніж поїдуть до УРСР."

1 серпня

На залізничній станції в Новому Санчі невідомі особи вкинули гранату у вогнище, біля якого збиралася українська людність, очікуючи від'їзду поїзду з переселенцями.

3 березня

Три дивізії Польського війська почали насильне переселювання української людності з Польщі до УРСР.

7 вересня

Отець Омелян Венгринович, парох у селі Нижня Мохначка, звернувся до краківського воєводи з проханням "уберегти його разом з сім'єю від насильного виселення". Він був одним з 12 греко-католицьких священників Апостольської адміністрації Лемківщини, яких арештувало й тримало у в'язниці гестапо, потім їх до кінця війни тримали в Кельцях як інтернованих. Утікаючи перед переселенням, він знайшов пристановище в латинській парафії Вільчинська Новосанчівського повіту.

25 вересня

Начальник повіту Новий Санч, посилаючися на розпорядження міністра внутрішніх справ від 22.I.1937 року про державні кордони, видав розпорядження, силою якого особам "української та руської" національності необхідно протягом 14 днів покинути територію прикордонної зони.

29 жовтня

Римо-католицька митрополіча Курія в Перемишлі видала розпорядження, яке наказувало деканам переймати для потреб костьола покинуті церкви.

Листопад

Щоб уникнути арешту виїхав з Польщі о. мітраг Олександр Малиновський, від 3.II.1941 р. апостольський адміністратор Лемківщини (він помер 18.XI.1957 р. в Братфорді в Англії). На конференції в повітовому старості в Новому Санчі вирішено насильно переселити мешканців сіл: Поворозник, Нижня Мохначка й Берест. Учасники конференції мали надію, що "Przemarsz ewakuowanej przymusowo pod eskortą ludności ukraińskiej do stacji w Nowym Sączu, względnie Grybowie przez cały szereg miejscowości zamieszkałych przez ludność Ukrainką wywarły by wpływ na szybsze zdecydowanie się tej ludności do dobrowolnego zgłoszenia się na wyjazd do USRR".

6 листопада

До Горлиць приїхав поїзд з переселенцями з УРСР. Слідство з'ясувало, що були це лемки з села Радоцина виселені з Польщі в травні 1945 року. Після кількох днів перебування на залізничній станції під сторожою органів безпеки їх вдруге відправлено до УРСР.

26 листопада

Головний представник уряду Речі Посполитої з питань евакуації української людності до УРСР поінформував районні відділи, що лемки-громадяни США не підлягають виселенню.

29 грудня

Головний представник уряду Речі Посполитої з питань евакуації української людності з Польщі, офіційно спростовуючи повідомлення Польської пресової агенції "Польпрес" про нібито висловлений намір закінчити переселенську акцію на Лемківщині, заявив: "Ewakuacja pozostałej ludności będzie prowadzona do końca. Musi być planowana w zależności od wielu warunków i okoliczności. Pozostawienie na pewien czas ma też swoje znaczenie: ludność ukraińska chcąc się okazać lojalną zdała ponad 120% kontyngentów, ponadto przygotowała zasiewy i przygotowuje do robót wiosennych duże obszary pola, które leżały odłogiem".

31 грудня

Міністерство публічної адміністрації видало розпорядження, силою якого всіх українців — польських громадян здемобілізованих з Червоної Армії й перебуваючих на території Польщі слід в порозумінні з органами безпеки арештувати й вивести

поза межі Речі Посполитої.

— 1946 —

25 січня

Трагедія села Завадка Марохівська. Убито 56 осіб.

19 лютого

Сповідання горлицького старости, яке зобов'язує лемків покинути територію повіту під загрозою адміністративних заходів.

15 березня

Цей день був остаточним терміном покинення дотеперішнього місця проживання й виїзду до УРСР членів ордену оо. Студитів з Флоринки. Термін визначив новосанчівський староста Й. Лабуз.

7 квітня

Солдати 33 полку піхоти вбили пароха Команчі о. Ореста Венгриновича перед його домом.

19 квітня

Владислав Гомулка (тоді І секретар ЦК ПРП й віцепрем'єр) звернувся до віцеміністра публічної адміністрації з проханням не вживати примусових заходів супроти лемків, що не бажають виїжджати до УРСР.

7 травня

На конференції у воєвідському уряді в Кракові прийнято рішення провести з допомогою війська насильне виселення з Новаторського та Новосанчівського повіту лемків, які відмовляються виїжджати до УРСР.

15 травня

У Горлицькому повіті закінчено переселювання до УРСР. Виїхало 3548 сімей, 14891 осіб.

17 травня

Військо почало переселювати лемків з Новосанчівського повіту.

18 травня

Консистер Польської автокефальної православної Церкви послав на Лемківщину о. В. Вежанського й В. Лопуховича з

метою забезпечити майно покинутих православних парафій.

25 травня

Підписано протокол з закінчення переселенської акції української людності Новосанчівського повіту до УРСР. За даними протоколу переселено: 3868 сімей, 17740 осіб; залишилося біля 5 тисяч осіб, у цьому числі 130 осіб американського походження, 450 з мішаних сімей, 180 втекло до лісу.

29 травня

Комендант міліції в Новому Санчі, Леон Крупович, втручаючися у акцію насильного переселення лемків військовими відділами, сповістив прокурора Військової округи в Кракові, що "Zaistniały również wypadki brutalnego obchodzenia się z ludnością łemkowską, jak bicie kolbami itp., co ze względu na wysiedlenie ludności do sąsiedniego państwa nie powinno mieć miejsca".

31 травня

Підписано протокол з закінчення переселенської акції української людності Новотарзького повіту до УРСР. За даними протоколу переселено 479 сімей, 1857 осіб. Залишитися мало тільки 329 осіб, у цьому: 5 американського походження, 59 виїхало на Західні землі або не знати куди, 39 втекло до лісу, 30 визнано поляками, 40 не змогли визначити своєї національної приналежності, 156 попри українське походження відмовило виїхати до УРСР.

31 травня

Закінчено переселювання до УРСР з Короснянського. Усього переселено 3142 сім'ї, 11815 осіб.

24 червня

З Лемківщини виїхав останній переселенський поїзд до УРСР: 10 осіб. з Нового Санча, 20 осіб з Ясла.

27 червня

Вхід УПА до села Лабова. Підпалено міліційний пост та кільканадцять бувших лемківських будинків, які зайняли польські поселенці.

20 липня

Закінчено переселювання з Ясельського повіту. Усього переселенно 1763 сім'ї, 7246 осіб.

31 грудня

Собор єпископів ПАПЦ позбавив єпископського титулу й виключив з свого грона ординарія Краківсько-лемківської єпархії архієпископа Палладія (Видибіда-Руденко). Прийнято теж рішення зліквідувати цю єпархію.

— 1947 —

28 березня

Від куль УПА згинув під Яблонками віцеміністер національної оборони генерал Кароль Сверчевський.

29 березня

Політичне б'юро ЦК ПРП прийняло рішення провести акцію "Вісла", яка мала на меті виселити українську людність на західні й північні землі Польщі та зліквідувати УПА.

1 квітня

Примас Польщі кардинал Глемб силою надзвичайних уповноважень наданих від папи Пія XII, призначив о. Андрія Злупко, пароха Гладішова й горлицького декана, генеральним вікарієм для Апостольської адміністрації Лемківщини.

1 квітня

Кардинал А. Глемб відрядив о. Євгена Хиляка (криницького пароха від 1935 р.) до Криниці, з метою відновлення релігійних послуг для місцевих греко-католиків. Проти приїзду о. Є. Хиляка рішуче виступило староство та краківський воєвода. Воєвода вдався в цій справі до міністерства публічної адміністрації, заявляючи, що "Nie należy dopuszczać do reaktywowania parafii greckokatolickich na terenie tzw. Łemkowszczyzny z uwagi na będącą w toku akcję spolszczenia terenów dotychczas przez tę ludność zamieszkałych". Невдовзі о. Є. Хиляка арештовано й вислано до табору в Явожні.

27 квітня

Прийнято рішення створити табір у Явожні біля Щакової на Верхньому Шлезку. З-поміж 3936 в'язнів принаймні третина походила з Лемківщини.

28 квітня

О четвертій годині ранку почалася акція "Вісла"

26 травня

Почалося переселювання української людності з повітів: Коросно, Ясло.

28 травня

Зі станцій в Коросні та Яслі виїхали перші поїзди з переселенцями.

24 червня

Уконституювався Комітет зі Справ Лемківщини з осідком у Новому Санчі. Головним завданням Комітету було підготування і справне проведення виселення лемків та шляхом поселювання на терені Лемківщини польської людності, досягти її повної реполонізації. До складу Комітету ввійшли: повітовий староста Вацлав Войтушак (голова) та представники Польської робітничої партії, Польської соціалістичної партії, Народної партії, війська і органів безпеки.

27 червня

Початок акції "Вісла" в Новосанчівському повіті. О шостій годині ранку почалося виселювання села Флоринка. Акція закінчилася 16 липня виселенням села Верхомля.

11 липня

Початок акції "Вісла" в Новотарзькому повіті. О четвертій годині ранку почалося виселення сіл Явірки й Біла Вода.

червень

З Криниці виселено в Щецінське воєвідство Никифора Дровняка, якого звали Криницьким, під цю пору відомого вже маляря (вистави у Львові, Парижі). У зв'язку з намаганням повернутися на Лемківщину його виселювали ще два рази.

28 червня

Американська Ліга русинів і карпаторусинів з осідком у Філядельфії склала послу Польщі в США Й. Віневичеві меморандум у справі припиння веселювання лемків на Відвойовані землі.

липень

З ситуаційного звіту краківського воєводи, у якому поміщено погляд на результати акції "Вісла" на Лемківщині: "Repolonizacja Kresów Południowych została osiągnięta w związku z przesiedleniem

ludności łemkowskiej z powiatu nowosądeckiego i nowotarskiego na tereny zachodnie. Przesiedlenie to wpłynęło na rozwiązanie kwestii tej mniejszości narodowej”.

7 липня

Тарновський римо-католицький єпископ Степан звернувся до краківського воєводи з пропозицією передати майно Греко-католицької Церкви у користування Римо-католицької Церкви.

12 липня

Закінчено акцію “Вісла” на терені Новосанчівського повіту. З села Шляхтова виселено 31 сім’я (92 особи), Явірки — 35 (119), Біла Вода — 43 (148), Чорна Вода — 16 (30). Трьома роками пізніше, висунувши фіктивне звинувачення в контрабанді, силою спеціального розпорядження міністерства публічної адміністрації повторно виселено 32 сім’ї, які нелегально повернулися на власні господарства з Вроцлавського воєвідства. Село Біла Вода і Чорна Вода призначено під заліснення.

19 липня

Опечатано православні церкви в Бінчаровій, Богуші, Флоринці, Королевій Руській та Ваврці. Ключі передано римо-католицьким священикам.

11 серпня

Міністерство публічної адміністрації погодилося передати римо-католицькій Церкві майно (у цьому літургичні шати й посуд), сакральні й господарські будинки греко-католиків.

На наступних сторінках друкуємо добірку документів до питання акції “Вісла”. Підготував Євген Місило.

1944. maj 27. — Ulotka polskiej organizacji konspiracyjnej Związek Samoobrony Kraju kolportowana na terytorium Łemkowszczyzny

Wojna toczy się szybkim tempem ku końcowi. Rozwół Niemiec jest nieunikniony. Wrogowie Polski muszą zginąć. Zmartwychwstanie Polski jest pewne i w granicach większych niż była kiedyś. Naszym zadaniem jest skupić wszystkie nasze siły dla przeprowadzenia wielkiej sprawy. Nie jesteśmy na razie w stanie walczyć z odwiecznym wrogiem, ale ten ulegnie przeważającej sile wschodu.

Zadaniem naszej walki jest zwrócić uwagę na drugiego wroga

Polski, którym są Ukraińcy i na wschód od Sanu wysunięci Łemkowie nazywający się Rusinami.

Każdy Ukrainiec jest naszym wrogiem jawnym. Lecz stokroć gorszym, gdyż i ukrytym, jest każdy, który się nazywa Rusinem. Jest wiadomym jak haniebną rolę odegrali Łemkowie w wojnie przeciw Niemcom, a są oni i dalej na usługach germańskich jak donosiciele na Polaków i solidnie wykonujący ich zarządzenia.

Każdy Polak niech pamięta, że mając przed sobą Rusina ma on do czynienia z tajemnym wrogiem i odpowiednio go traktuje.

Przy wszelkich sprawowaniach urzędu należy odmawiać mu załatwienia i każdy niech dąży do ich zniszczenia środkami jakie tylko stoją do dyspozycji.

Polska ziemia jest tylko dla Polaków, a element obcy musi być zniszczony. Tych zdrajców należy wytępić, by po nich nie było śladu. Powiaty: Nowy Sącz, Jasło, Krosno były nasze, a nie ruskich kabanów.

Bijąc Rusina robisz patriotyczną robotę. Różnice religijne prawosławnych i gr(eko)-katolików niech nie grają tutaj roli, gdyż obaj wyznawcy są wrogami naszego kościoła i naszej Ojczyzny.

Zanim zrobimy z nim ostateczną rozprawę, która jest bliska, niech każdy ze swej strony dołoży starań by Rusinów zniszczyć, pamiętając dawne przysłowie: JAK ŚWIATEM NIE BYŁ RUSIN POLAKOWI BRATEM.

Urzędy niemieckie i żandarmeria nie dadzą im żadnej ochrony, gdyż są do tego niezdolni, a ukraińska policja nieliczna.

Zatem w roku 1944 element łemkowski powinien poznać, że jest zajdą na naszych ziemiach i dalej przez nas tolerowanym być nie może.

NIECH ŻYJE POLSKA

Niech zginą Ukraińcy i ich bracia Łemkowie

Związek Samoobrony Kraju

CA KC PZPR, 203/ XV-49, k.4.

1945 września 25. Nowy Sącz — Zarządzenie starosty powiatowego nowosądeckiego o obowiązku opuszczenia obszaru granicznego przez ludność ukraińską

Zarządzenie

Na zasadzie § 7 punktu 5 ustęp 2 rozporządzenia min(istra) spraw

wewnętrznych z dnia 22 I 1937 r. (Dz. U.R.P. Nr 12, poz. 84)¹ zarządzam co następuje:

Wszyscy mieszkańcy powiatu nowosądeckiego, narodowości ukraińskiej i ruskiej (Łemkowie) obowiązani są opuścić teren obszaru granicznego w terminie dni 14, licząc od dnia następnego po ogłoszeniu — ze względu na bezpieczeństwo i ochronę granicy. Jeśli obywatele ci nie opuszczą obszaru granicznego (powiatu)² w wyżej wskazanym terminie, będą usunięci w trybie przymusowym.

Starosta powiatu
Józef Labuz

Oryginał, afisz, format 32×47

Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Ukraińskiej z Polski (dalej: GPR), 179.

1) Zastosowanie tego rozporządzenia wobec ludności ukraińskiej było bezpodstawne, gdyż dotyczyło wyłącznie osób przebywających w strefie nadgranicznej czasowo na podstawie zezwolenia władz administracji ogólnej, co wyraźnie precyzował § B, ustęp 1, punkt 1-3. Wykluczał on zastosowania przepisów § 7 wobec obywateli polskich, zamieszkałych przynajmniej od 6 miesięcy przed dniem wejścia w życie rozporządzenia w miejscowościach leżących w strefie nadgranicznej: obywateli polskich, posiadających w strefie nadgranicznej majątek nieruchomy, a nie zamieszkałych w nim; członków rodzin osób wyżej wymienionych.

Ponadto § 36 punkt 2 rozporządzenia wyraźnie stwierdzał, że: "Przepisy § 5-9, oraz wydania na ich podstawie rozporządzenia, tracą moc z dniem 31 grudnia 1940 roku".

2) Kolejnym jaskrawym nadużyciem było zastosowanie rozporządzenia wobec mieszkańców całego powiatu przylegającego do granicy państwa. W myśl § 7, punkt 5, ustęp 2 dotyczyło ono wyłącznie osób zamieszkałych w strefie nadgranicznej, a więc na obszarze leżącym wzdłuż linii granicznej szerokości 2 kilometrów, który w wyjątkowych wypadkach, np. z uwagi na ukształtowanie terenu, mógł być poszerzony do 6 km.

1949 luty 19, — Obwieszczenie starosty powiatowego w Gorlicach w

sprawie przesiedlenia osób narodowości białoruskiej, rosyjskiej, rusińskiej i ukraińskiej do USRR.

Obiewszczenie

starosty powiatowego w Gorlicach

Umowa z dnia 9 IX 1944 pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukraińskiej Republiki Rad przewiduje, że wszyscy Polacy zamieszkujący na terenie USRR mają przesiedlić się do Polski, a wszyscy Ukraińcy, Łemkowie, Rusiny, Białorusini, Rosjanie mają przesiedlić się do USRR.

Życzeniem Rządu RP jest, aby wszyscy Polacy zamieszkali na terenie ZSRR powrócili do Polski, a wszyscy obywatele narodowości niepolskiej, wymienieni w umowie, przesiłili się do USRR.

Stosownie do powyższego zarządzam:

Wszyscy obywatele narodowości rosyjskiej, ukraińskiej łemkowskiej, białoruskiej, rusińskiej zamieszkali na terenie powiatu gorlickiego winni przesiedlić się do USRR w czasie następującym:

Gmina Uście Ruskie od dnia 1 III 1946

Gładyszów	10 III 1946
Sękowa	20 III 1946
Ropa	30 III 1946
Śnietnica	5 IV 1946
Lipniki	10 IV 1946

Każdy obywatel przysiedlający się do USRR ma prawo zabrać ze sobą inwentarz żywy oraz produkty i inne rzeczy domowe o łącznej wadze nie wyżej 2 ton.

W terenie urzędują mieszane komisje polsko-ukraińskie, które przeprowadzają dokumentację.

Oporni zostaną przesiedlini w drodze administracyjnej.

Starosta powiatowy
mgr Fr. Rześniowiecki

Orginał, afisz, format 24×37 cm

ANN, Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Ukraińskiej z Polski w Lublinie, 164, k. 309.

- a) W oryginale z małej litery.
- b) Wyraz zamazany tuszem.

1946 luty 22, Gorlice — Pismo przedstawiciela rejonowego rządu RP do spraw ewakuacji ludności ukraińskiej z Polski w Gorlicach do głównego przedstawiciela w Lublinie w sprawie dokonania poprawek w treści obwieszczenia o przesiedleniu do USRR ludności lemkowej z pow. gorlickiego.

W ślad za radiogramem wysyłanym przez pełnomocnika rejonowego rządu USRR do Lublina, że w porozumieniu z pełnomocnikiem rejonowym oraz dowództwem KOP opracowane zostało obwieszczenie o dalszej ewakuacji ludności lemkowej z powiatu Gorlickiego. Projekt wspomnianego obwieszczenia na konferencji w Starostwie w dniu 5 lutego br. został przez starostę powiatowego ob. Fr. Rześniowieckiego bez zastrzeżeń aprobowany, podpisany i przekazany referentowi Starostwa celem oddania do druku.

W międzyczasie z powodu otrzymania od dyrekcji kolejowej w Krakowie wiadomości, że komunikacja ze stacją graniczną w Chyrowie do dnia 1 marca jest wstrzymana, starosta na obwieszczeniu polecił przesunąć pierwszy termin na dzień 1 marca br.

Starostwo po otrzymaniu obwieszczenia z druku, 10 egzemplarzy przekazało do tutejszego Przedstawicielstwa Rejonowego, resztę przesłać do zainteresowanych gmin celem rozplakatowania.

W dniu 26 lutego br. zgłosiła się pracowniczka Starostwa do biura tut. Przedstawicielstwa z żądaniem okazania jej obwieszczeń o ewakuacji Łemków, na których ona musi dokonać pewnych poprawek. Jak się okazało poprawki polegały na skreśleniu w obwieszczeniu w pierwszym i trzecim zdaniu wyrazów "Łemkowie" i "lemkowskiej" (dwa egzemplarze obwieszczenia załączam).

W umowie pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej, a Rządem USRR narodowość lemkowa nie jest wymieniona. Południową część powiatu gorlickiego, przylegającą bezpośrednio do granicy czechosłowackiej, zamieszkuje w zwartej masie wyłącznie ludność lemkowa. Nazwa Łemków, Lemkowszczyzny dla odrębnej grupy górali ruskich, zamieszkujących Beskid Niski, została wprowadzona do literatury stosunkowo niedawno, bo dopiero w drugiej połowie XIX wieku.

Łemkowie, którzy nie chcą wyjechać do nowej Ojczyzny dowodzą, że Łemkowie pochodzą od Szwedów, inni znowu wyprawdzają pochodzenie swoje od Tatarów, byle tylko nie traktować ich jak górali ruskich.

Dlatego też w obwieszczeniu starosty o ewakuacji ludności rusińskiej z powiatu gorlickiego został użyty wyraz "Lemkowie", aby wyraźnie zaakceptować, że rozporządzenie dotyczy ludności łemkowskiej. Skreślenie z obwieszczenia wyrazów "Lemkowie" i "łemkowskiej" może wprowadzić ludność łemkowską, na podstawie wyżej przytoczonych wywodów na drogę błędnego interesowania intencji rozporządzenia starosty — co bezwarunkowo wpłynie na dalszy bieg ewakuacji.

Po porozumieniu udaliśmy się obaj z pełnomocnikiem rejonowym rządu USRR do starosty dla przedstawienia mu niecelowości dokonywania skreśleń na obwieszczeniach z zamiarem zaproponowania mu raczej wydrukowania nowych obwieszczeń z pominięciem skreślenia "Lemkowie", niż rozplakatowanie obwieszczeń z tak niefortunnymi poprawkami.

W Starostwie zwróciliśmy się najpierw do referenta polityczno-społecznego, oznajmiając mu cel naszego przybycia i prosząc go o zgłoszenie naszego przybycia staroście. Starosta przez wspomnianego referenta polecił nam oświadczyć, iż przyjąć nas nie może z powodu licznych interesów.

W tym momencie w Starostwie toczyła się odprawa wójtów, podczas której miały być rozdane obwieszczenia wójtom celem rozplaktowania. Zwróciłem się zatem do referenta z prośbą, aby zanim starosta nie poweźmie ostatecznej decyzji, obwieszczeń z poprawkami wójtom nie rozdawał.

Mimo to obwieszczenia z wykreślonymi wyrazami "Lemkowie" zostały w terenie rozplakatowane.

Orginał, maszynopis

ANN, GPR, 164, k. 306-307

a) Winno być: WOP (Wojskowa Ochrona Pogranicza).

1946 kwietnia 16. Kraków — Pismo sekretarza generalnego Polskiej Akademii Umiejętności T. Kowalskiego do głównego przedstawiciela rządu RP do spraw przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski do USRR J. Bednarza wyjaśniającego kwestie przynależności narodowej Łemków.

W odpowiedzi na pismo z dnia 1. 4. br. nr dz 940/46/Be/K

trudno jest odpowiedzieć dokładnie wobec nieokreśloności wyrażenia o "istocie" Łemków, zamieszkałych w powiatach sanockim, gorlickim i sądeckim. Rozumiejąc, że idzie o ich pochodzenie i dzisiejszą przynależność narodową, podaję co następuje:

Co do pochodzenia Łemków są taką samą ludnością ruską, jak ludność b. Wschodniej Galicji, jeszcze dawniejszych województw ruskich; przyszli tu jednak później, w XV wieku i to zmieszani po trochu z Rumunami, a osiedli w kraju słabo zaludnionym przez Polaków; przymieszki te były widoocznie dość słabe, skoro zwyciężył język małoruski, co prawda z silnymi wpływami polskimi. Wobec tego Łemkowie mówią dialektem nieco odrębnym od literackiego języka ukraińskiego, ale znacznie bliższym jemu niż polskiemu. Narodowo zawsze uważali się za "Rusinów, a kiedy przed półwieczem cała ludność ruska b. Wschodniej Galicji uświadomiła się i zadeklarowała jako naród "ukraiński", konserwatywni Łemkowie pozostali przy swojej starej nazwie Rusinów czy Rusnaków i okazywali przychyłność partii staroruskiej, wdychając do połączenia się z jednym wielkim nierozdzielny narodem rosyjskim, stąd też poszła pewna podatność na agitację prawosławną, o wiele silniejszą niż u "Ukraińców". Z tego wynikało, że choć w stosunku do Polaków mniej szowinistyczni od nacjonalistycznych Ukraińców, mimo to wcale a wcale nie uważali się za Polaków, ale za część nierozdzielnego narodu ruskiego; w ostatnich czasach jednak wpływy "ukraińskie" rosły. Nigdy też przy wyborach Łemkowie nie głosowali na kandydatów polskich, nawet chłopskich, a w czasie okupacji hitlerowskiej nigdy się jej nie narażali. Jeżeli więc teraz "uważają się za Polaków", to wyłącznie dlatego, że chyba u nielicznych tam rzymskich katolików.

Literatura o Łemkach jest obfita.

Sekretarz generalny
Tadeusz Kowalski

Oryginał, maszynopis
AAN, GPR, 164, k. 245.

1946 czerwiec 13, Kraków. — Pismo wojewody krakowskiego do ministra administracji publicznej wyjaśniające okoliczności przebiegu

ostatniej fazy akcji przesiedleńczej do USRR na terenie Łemkowszczyzny.

W odpowiedzi na zawarte w piśmie dowódcy Okręgu Wojskowego w Krakowie, a skierowane do marszałka Polski Michała Żymierskiego, odnośnie niedociągnięć i przekupstwa władz administracyjnych w czasie ewakuacji ludności łemkowskiej i powiatu nowosądeckiego, donoszę co następuje:

W dniu 7 V br. z inicjatywy płk. Chilińskiego z D(owództwa) O(kręgu) W(ojskowego) została zwołana konferencja w Urzędzie Wojewódzkim w sprawie ewakuacji pozostałych łemków z powiatu nowotarskiego i nowosądeckiego. Protokół z tej konferencji przesłałem Ministerstwu pismem z dnia 8 V 46 r. L. przedmiot jw.

Jak z treści wspomnianego protokołu wynika naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego stojąc na gruncie umowy z dnia 9 IX 1944 r. oświadczył wyraźnie, że Urząd Wojewódzki nie może wydać żadnych zarządzeń w kierunku zastosowania przymusu do ludności przeznaczonej do ewakuacji, gdyż umowa tego przymusu nie przywiduje. Pułk. Chyliński powołując się na dyrektywy swych władz przełożonych oświadczył, że ewakuacja do dnia 20 V 1946 r. musi być przeprowadzona, a celem jej usprawnienia zostanie użyte wojsko. Następnie okazał mi telegram ze Sztabu z Warszawy w języku rosyjskim który brzmiał: "Wysiedlenie wszystkich Łemków (Ukraińców) do dnia 20 maja; zostać mogą nieliczne rodziny". Wobec takiego stanu rzeczy zdecydowałem się na przeprowadzenie ewakuacji przy użyciu wojsk asystencyjnych w dniach od 13-25 maja 1946 r.

Obecni na tej konferencji starostowie nowotarski i nowosądecki otrzymali dyrektywy i instrukcje w przedmiotowej sprawie. W dniu 17 maja 1946 r. otrzymałem telefoniczną wiadomość od starosty nowotarskiego, że 40 Łemków dostarczonych do przedstawiciela USRR w Nowym Sączu, zostało przez niego przyjętych do ewakuacji tylko 7 osób. Interwencję moją u płk Chilińskiego w kierunku skłonienia przedstawiciela USRR przyjęcia wymienionych Łemków do transportu ewakuacyjnego nie odniosła skutku z powodu jego nieobecności w DOW. Łemkowie ci znajdujący się pod strażą władz bezpieczeństwa zostali po kilku dniach puszczeni do swych domostw. Jak z pisemnego sprawozdania starosty nowotarskiego wynika do ewakuacji było przeznaczonych 370 osób, jednakowo większa część osób dowiedziawszy się o mającej nastąpić ewakuacji,

wyjechała na Zachód, względnie uciekła w lasy. Z jakiego powodu przedstawiciel USRR z 40-u osób dostarczonych przyjął tylko 7 osób nie zostało dotychczas wyjaśnione. Z przebiegu akcji ewakuacyjnej z terenu nowosądeckiego do dnia 25 V 1946 brak było sprawozdań.

W dniu 25 V 1946 r. zostałem wezwany telefonicznie do DOW na konferencję, w której w moim imieniu wziął udział wicewojewoda ob. mgr Rubiński Marian. W czasie tej konferencji generał Więckowski opierając się na raporcie kpt. Sokołowskiego d-cy baonu asystencyjnego, przydzielonego do akcji ewakuacyjnej, zarzucił władzom administracyjnym sabotowanie tej akcji, a nawet przekupstwo. Konkretnie dane w sprawie przekupstwa nie zostały przez kpt. Sokołowskiego podane. W związku z tym generał Więckowski zażądał wysłanie na miejsce specjalnej komisji celem przeprowadzenia szczegółowych dochodzeń w kierunku ustalenia kto ponosi winę w chybieniu tej akcji. W tym samym dniu delegowałem do Nowego Sącza dwu urzędników celem ustalenia na miejscu stanu faktycznego. W dniu 26 V 1946 r. odbyła się konferencja w Starostwie w Nowym Sączu przy udziale delegata DOW kpt. Czekalskiego, kpt. Sokołowskiego, starosty Łobuza, pełnomocnika rządu RP, pełnomocnika rządu USRR do spraw ewakuacji. W czasie tej konferencji kpt. Sokołowski zaproszony do skonkretyzowania zarzutów i wskazań faktów niewłaściwego ustosunkowania się miejscowych czynników do akcji przesiedleńczej oświadczył, że na konferencji w Starostwie w dniu 14 maja br. omówiono zasady przeprowadzenia akcji przesiedleńczej, przy czym ustalono, że listy imienne Łemków przeznaczonych do ewakuacji mieli mu wręczyć, jako dowódcy grupy asystencyjnej w dniu rozpoczęcia akcji, wójtowie gmin. Listy te otrzymali wójtowie zainteresowanych gmin już w dniu 14 maja 1946 r. ze Starostwa wraz z odpowiednimi wskazówkami.

Kpt. Sokołowski podkreślił, że akcja wojskowa rozpoczęła się w dniu 17 V 1946 r. o godz. 4-tej rano i objęła miejscowości 4-ch gmin, po otrzymaniu od wójtów listy osób przeznaczonych do ewakuacji. W czasie akcji jednak rozpoczęło się przeciwdziałanie, polegające na interwencji starosty, wójtów gmin, członków PPR i rad gminnych. Konkretnie biorąc interwencje te pochodziły, o ile chodzi np. o Krynicę i wieś Sołotwiny, od przewodniczącego gminnej rady narodowej ob. Pluty, który powołał się na starostę Łabuza oraz ob. Małkusa członka Powiatowej Rady Narodowej. W gminie Muszyna

wójt gminy powoływał się także na zarządzenie starosty o wstrzymaniu akcji, co doprowadziło jedynie do częściowej ewakuacji Łemków z tej gminy. W gminie Tylicz wójt tej gminy z przedstawicielami PRP prosił o zwrot 15 rodzin łemkowskich ze wsi Berest i Muszynka. Skierowanych do stacji kolejowej, twierdząc że rodziny te tylko przez pomyłkę zostały umieszczone na wykazie. Jakiś milicjant wypuścił po drodze do stacji 15 rodzin, a ponadto były wypadki interwencji na stacji co do osób, które deklaracji na wyjazd podpisać nie chciały. Kpt. Sokołowski zaznaczył, że listy osób przeznaczonych do wysiedlenia obejmowały 2500 osób, z czego do stacji do Nowego Sącza zostało odstawionych 1040 osób. Kpt. Sokołowski podkreślił dalej, że wedle informacji otrzymanych od Łemków dostawionych do stacji, bogatsza część Łemków przekupiła sołtysa i czynniki interweniujące i uchylili się od wyjazdu, wedle otrzymanych wiadomości, nadużycia przy tym były niewątpliwe lecz konkretnych danych podać nie mogą oświadczył kpt. Sokołowski.

Starosta Łabuz ze swej strony wyjaśnił, że stosowanie do postanowień Konferencji w Urzędzie Wojewódzkim z dnia 7 V br.. Starostwo przygotowało spisy osób przeznaczonych do wysiedlenia. Zaprzeczył jakoby zwalniał osobiście osoby objęte wykazami, a wójtowie gmin w dniu 14 V na konferencji w Starostwie otrzymali wskazówki, że ponowne drobne zmiany mogą robić w listach przeznaczonych do wysiedlenia byle cyfra ogólna nie uległa redukcji.

Pełnomocnik rządu USRR, ob. Koziura wysunął zarzut że wójtowie gmin nie kontrolowani przez nikogo robili z listami i ludźmi co chcieli. Kilkuset ludzi obozuje na stacjach i deklaracji na wyjazd podpisać nie chce, bo ze strony władz polskich żadnej propagandy nie było, a jemu jako przedstawicielowi obcego państwa propagandy takiej rozwijać nie wolno — ludzi do wyjazdu zmuszać nie jest uprawionym tym więcej, że wyjazd jest dobrowolny. Wreszcie ob. Koziura wysunął oskarżenie, że wójtowie, sołtysi oraz żołnierze zrobili sobie handel z ludźmi i brali pieniądze za to. Przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej ob. Antoniszczak oświadczył, iż jest w trakcie zbierania danych co do nadużyć ze strony wójtów, sołtysów oraz żołnierzy biorących udział w akcji. Pełnomocnik rządu RP. ob. Wec oświadczył, że dotychczas ewakuowano 80% ludności łemkowskiej oraz podkreślił, że ludność łemkowska lojalnie ustosunkowana do państwa polskiego ostatnio niechętnie wyjeżdża do USRR. Wreszcie oświadczył, że na polecenie władz przełożonych z

dnia 25 maja 1946 r. biuro swoje zamyka i dalszej akcji nie będzie prowadził.

Resumując należy stwierdzić:

1) Władze administracyjne działające w granicach swych kompetencji zgodnie z treścią umowy repatriacyjnej, wykonały wszystkie czynności należące do ich zakresu działania.

2) Zarzut przekupstwa nie jest bezpodstawny i zachodzi prawdopodobieństwo, że tak wójtowie, sołtysi jak i wojsko biorące udział w tej akcji pobierało łapówki za zwolnienie. W sprawie tej prowadzone są dochodzenia, a w wypadku pozytywnym sprawy te zostaną skierowane do prokuratora.

3) Akcja ewakuacyjna chybiła, a doprowadzenie Łemków w 100% nie zapewniłoby jej również powodzenia z uwagi na stanowisko przedstawiciela USRR, który będąc obecny na konferencji w Urzędzie Wojewódzkim w dniu 7 V 1946 r. stojąc zorientowany co do dobrowolnego przymusu tej akcji, w Nowym Sączu stojąc ściśle na gruncie umowy nie przyjął Łemków, którzy nie chcieli podpisać deklaracji. Wobec takiego stanu rzeczy, stało się jasnym i zrozumiałym, że Łemkowie nie podpiszą deklaracji i skwapliwie skorzystają z klauzuli dobrowolności.

Wobec oświadczenia przedstawiciela Polski do spraw ewakuacji o zamknięciu biura z dniem 25 V br. całą akcję należy uważać za zakończoną. Pozostali Łemkowie są lojalnie ustosunkowani do państwa polskiego, elementy wrogo ustosunkowane i szowinistyczne zostaną usunięte w drodze administracyjnej. Również zostaną wysiedlone bezwzględnie osoby, które będą ewakuowane, powróciły z powrotem na terytorium państwa polskiego. Zarządzenia w tym kierunku zostaną wydane.

Wreszcie w załączeniu zwracam pismo z DOW Kraków do marszałka Polski z dnia 27 maja 1946 t. nr 00144/op/46, z którego zarządziłem sporządzenie opisu w egzemplarzu i dołączenie do tut. akt łemkowskich.

Wojewoda

Oryginały, maszynopis

AAN, PRM, 2a/3, k. 170-174

a) w oryginale z małej litery

1946 lipiec 23, Kraków. — Ze sprawozdania Dowództwa Okręgu Wojskowego — Kraków do szefa Sztabu Generalnego Wojska

— a4. Stan terenu po wysiedleniu

Pozostał ludność ukraińska (łemkowska) stara się jak najbardziej wykazać lojalność wobec państwa ze strony władz polskich. Teren opuszczony jest przez ewakuowaną ludność i stan gospodarstw pozostawionych jest mocno zdewastowany. Ponieważ zaś tereny te posiadają nieurodzajną glebę, nie można liczyć na dobrowolne osiedlanie się na tych glebach ludności polskiej, która woli objąć na Zachodzie gospodarstwa znajdujące się w lepszym stanie i o lepszej glebie. Gospodarstwa pozostawione zostały zdemolowane, gdyż tak organ Milicji Obywatelskiej, jak i władze cywilne nie były w stanie dać należytego zabezpieczenia.

Tereny opuszczone nadają się najlepiej na zasiedlenie i na urządzenie pastwisk celem hodowli owiec.

5. Wnioski

Ludność bezwzględnie lojalna, co do której władze polski nie mają żadnych zastrzeżeń (małżeństwa mieszane), odnośnie ich zachowania się tak obecnie, jak i w przyszłości, można by pozostawić na miejscu w ilościach nieznacznych, natomiast ludność ukraińska (łemkowska), co do której istnieją jakiegokolwiek zastrzeżenia dotychczas ich lojalność i możliwość zagrożenia bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego należy bezwzględnie wysiedlić pojedynczymi rodzinami, a nie w grupach, na tereny zachodnie, gdzie z biegiem czasu ludność ta uległaby asymilacji.

Ze względu na specjalne warunki jakie na tych terenach istnieją w związku z wpływami wywieranymi przez agitację płynącą z zagranicy i specyficzną konfigurację narodowościową — należałoby administrację tego terenu powierzyć ludziom energicznym, mającym zrozumienie sytuacji, tak pod względem politycznym jak i gospodarczym, zdającym sobie sprawę z doniosłości zadań jakie na nich ciążyą.

**Szef Wydz(iału) Operacyjnego Sztabu
wz mjr Bunda**

**Szef Sztabu OW-5
wz ppłk Chiliński**

*Oryginał, maszynopis
CAW, IV, III, t. 464, k. 181-184*

a) Opuszczono fragment dotyczący organizacji, przebiegu oraz rezultatów akcji przesiedleńczej.

1947 luty 14. Nowy Targ. — Pismo starosty powiatowego nowotarskiego L. Leja do Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie przesiedleń Łemków w głąb Polski.

Poufne

W roku 1945 większa część Łemków została bądź wcielona do Armii Czeronej bądź wysiedlona do ZSRR.

Na polecenie władz Urząd Ziemiński wprowadził na opuszczone majątki osadników polskich, którzy do tego czasu tam przebywają.

Wysiedleni do ZSRR oraz zdemobilizowani z A(rmii) CZ(erwonej) częściowo powrócili do swoich miejsc zamieszkania i upominają się o zwrot zajętych już gospodarstw. Ludzie ci chcą odzyskać prawo pobytu w Polsce, starają się o uzyskanie poświadczenia obywatelstwa polskiego.

Tut. Starostwo podanie tych ludzi załatwiło decyzją odmowną opierając się na przepisach mówiących, że obywatele polski przez służbę wojskową w obcym państwie tracą obywatelstwo polskie oraz na zarządzeniu Urzędu Wojewódzkiego, że wysiedleni do ZSRR nabyli obywatelstwo sowieckie — ponadto w tendencji obecnej stworzenia *państwa jednolitego pod względem narodowościowym*.

Ponieważ Wydział Społ.-Polit. stał na odmiennym stanowisku od Wydziału Administracyjnego, tut. Starostwo spowodowało przesłanie Urzędowi Wojewódzkiemu odwołania od decyzji tut. Starostwa a celem uzyskania prejudykatu do załatwienia tych spraw na przyszłość.

Okazało się, że Urząd Wojewódzki przyznał Łemkom obywatelstwo polskie — wobec czego tak zdemobilizowane, jak również ci którzy uzyskali już obywatelstwo sowieckie, a powrócili do Polski, są obywatelami polskimi wbrew obowiązującym przepisom i wydanym w tym kierunku zarządzeniom.

Ponieważ na skutek powstał taki stan prawny, że wszyscy Łemkowie są pełnoprawnymi obywatelami polskimi i jako tacy mają pełne prawo do swoich opuszczonych gospodarstw, zaś stan faktyczny taki, że gospodarstwa ich zajęte są przez osadników polskich — proszę o zajęcie ostatecznego stanowiska w tej sprawie, ponadto czy

i w jaki sposób pozbawić osadników polskich nabytych gospodarstw połemkowskich oraz jak traktować Łemków czy jak mniejszość narodową, a wobec tego jakie oni mają prawa, czy jak autochtonów uznać ich narodowo przynależnych do państwa polskiego.

Kwestia ta nie jest tylko kwestią tut. powiatu, a dwóch województw, więc jako taka winna być rozpatrzona i rozstrzygnięta centralnie — ustawowo.

Aby stworzyć graniczne powiaty czysto polskimi, co leży zresztą w interesie państwa i aby usunąć kwestię Łemków z zagadnień polityki polskiej, wskazanym by było przesiedlenie Łemków w głąb Polski. Takie załatwienie tej kwestii pozbawiłoby równocześnie nacjonalistyczne bandy ukraińskie baz wypadkowych i moralnego oparcia przyjaznych im elementów.

Wobec braku jasnego stanowiska Urzędu Wojewódzkiego w powyższej sprawie tut. Starostwo nie może zająć zdecydowanego stanowiska, a ciągłym przesuwaniem ostatecznej decyzji podważa swój autorytet.

Starosta powiatowy
Lech Leja

Oryginał, maszynopis

AP Kraków, Urząd Wojewódzki, 1081, k. 129-130

a) W oryginale z małej litery

1947 lipiec, Kraków. — Ze sprawozdania Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Krakowie za lipiec 1947 roku. Ocena nastrojów społeczeństwa polskiego w związku z akcją "Wisła" na terenie Łemkowszczyzny.

—a Na polepszenie nastrojów złożyli się i inne okoliczności, często lokalne. W sprawie Nowy Sącz wysiedlenie Łemków spotkało się z zycziwą aprobatą społeczeństwa, które upatruje w tym rozwiązaniu ostateczne narodowego antagonizmu.

Od dawnych czasów między ludnością polską a łemkowską w powiecie nowosądeckim istniał antagonizm. Ostatnio bandy UPA miały moralne i materialne oparcie wśród Łemków. Społeczeństwo nowosądeckie było za wysiedleniem wszystkich Łemków. Nasza

partia dołożyła wysiłków, aby ten problem był należycie rozwiązany. Wszyscy Łemkowie w liczbie 8000 zostali przesiedleni. Pozostało ich zaledwie 10-ciu, którzy są ormowcami i potrzebni są toczącej się akcji przeciwko bandyckiej. Do przesiedlenia pozostali jeszcze Łemkowie w mieście Krynica. Są wypadki, że Łemkowie, którzy zostali przesiedleni wracają, a wtedy zostają natychmiast przytrzymani i oddani do dyspozycji PUBP. Ta akcja przesiedleńcza spodobała się społeczeństwu nie tylko nowosądeckiemu, ale i w innych powiatach i rząd pozyskał wiele sympatii.

Kopia, maszynopis

CA KC PZPR, PPR, 295/IX-173, k. 94

a) Opuszczono fragment sprawozdania dotyczące wymiany legitymacji partyjnych, kolportażu prasy partyjnej, walki z drożdżną, współpracy PPR z PPS i SL.

b) W oryginale z małej litery.

1946 marzec 29, Krosno. — List zbiorowy mieszkańców Krosna do I-szego sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i wicepremiera Władysława Gomułki z prośbą o zaprzestanie przymusowego wysiedlania Łemków.

Dot.: Cmentarzysko w uroczyskach naszych górach, wskutek brutalnego wyrzucenia Łemków.

Kochany Towarzyszu Wiesławie!

W twórczej Twej pracy nad budową Polski robotniczo-chłopskiej może czasem wspomnisz rodzinne Twe strony, ten malowniczo położony, podkarpacki, stary gród: Krosno. Z Białobrzeskich pól, jakże piękny roztacza się widok na błękitny łańcuch gór Odrzykonian z ruinami zamczyska, na wyniosły szczyt góry Cergowej na przełęczy Dukielskiej. Tam gdzie te silne góry tam jest siedlisko polskich Łemków, krain wzgórz, lasów, lichej skąpej ziemi. W drewnianych chatkach krytych gontem mieszkał tam lud zdrowy i piękny, dobry i spokojny, lojalny i bogobożny, gościnnie i przywykły do ciężkich warunków bytowania: Łemki, nie dający posłuchu nadsyłanym od lat za niemieckie pieniądze agitatorom, starającym się wszczepić nienawiść między braci Słowian.

Dziś w targowe dni na ulicach Krosna, daremnie szukamy sylwetki Lemka, który ubrany samodziałową wełnę, z dalekich gór przyprowadzał do miasta bydło, woził drzewo, domowe płótno zgrzebne, a zgrabna Lemkini w bajecznie kolorowym stroju ofiarowała do sprzedaży grzyby i wszelakie jagody leśne. Ale nie tylko Krosno, ale wszystkie miasta na Podkarpaciu oparte o ten wartościowy element lemkowski, choćby wymienić: Jasło, Biecz, Gorlice, Nowy Sącz odczuwają dotkliwy ubytek tych miłych górskich ludzi. Mieszczuch zauważa, zmniejsza się ruch, ubywa ludzi "jakby kto rękę odjął". Na opuszczonych bowiem ziemiach górskich nie ostaje się polski osadnik nieprzywykły do stromych dróg i ciężkiej uprawy lichej kamienistej gleby. Toteż ogromny smutek ciągnie od tych opustoszałych na pół rozwalonych sadby patrzących oczodołami wybitych okien i wyważonych drzwi. Lemkowszczyzna robi przynębiające wrażenie ogromnego cmentarzyska. Tu gdzie przez tyle lat w najlepszej zgodzie z braćmi Lemkami pracowaliśmy czy to w lasach czy w kamieniołomach, w szkołach czy przy przebudowie ustroju rolnego.

Na skutek umowy między Związkiem Sowieckim ZSRR a rządem polskim wyjechało dobrowolnie ponad 3/4 ludności lemkowej a pozostała nieliczna część Lemków po bratersku, jak dawniej, z Polakami. Wyrośli na tej glebie, zżyci z krajobrazem, prócz tego związani z naszą polską ludnością związkami małżeńskimi, z których to jak zwykle z mieszanych małżeństw, wyrastało dzielne zdolne pokolenie. (Np. marszałek Tito jugosłowiański). Potomstwo związków pokrewnych szybko denegeruje się i marnieje. Gatunek zboża zasiewany w jedną glebę, wyradza się i nie plonuje. Naturalny dobór jest kardynalnym prawem natury. Sztuczne oddzielenie ludzi dokonywane przemocą i brutalnością do niczego dobrego nie prowadzi. Las mieszany, jak wytrzebimy i zasadzimy jednym gatunkiem drzewa, zmarnieje stoczony bakteriami i aby otrzymać zdrowy drzewostan musimy z powrotem sadzić takie drzewa jakie tam przedtem rosły. "Polska jest jak obwążanek", mawiał, twórca znienawodzonej nami sanacji, Piłsudski, na kresach jest tężyzna (tam gdzie mieszła się obca krew) a w środku dziura.

W imię hasła: "Proletariusze wszystkich krajów łączcie się", jakże dziwnym wydaje się postępowanie naszych władz lokalnych, gdy w bratnim robotniku i chłopie słowiańskim widzą wroga i wypędzą go z odwiecznych siedzib resztki Lemków. Wrogiem naszym

jest, jak nieraz w Waszych świetnych mowach podkreślacie, polska reakcja, ale z tą damy sobie radę, nie ona tak liczną i groźną.

Z szerego niżej sarmackiego zjeżdżały do Karpat masy letników ludzi pracy, na odpoczynek, by odetchnąć świeżym powietrzem górskim i podziwiać piękno przyrody i ludzi, barwny folklor łemkowski, posłuchać melodyjnej gwary bez trudności rozumianego języka słowiańskiego i tęsknych dumek. Gdyż nic nie działa bardziej przygnębiająco na człowieka jak plaga jednostajności i monotonii. Tak jak w przyrodzie kwiaty nie mają jednego koloru, np. białego, ale czarują nas cudownym bogactwem kolorów, tak ludzie nie są i nie mogą być jednego typu jednej wiary, jednego języka. Że tak jest, a nie inaczej życie wydaje się nam piękne i obce nieraz nas pociąga i zaciekawia.

Cenimy i popieramy Waszą twórczą pracę i nadal możecie liczyć Towarzyszu Ministrze na nasze poparcie i współpracę, prosimy jednak, by położyć kres znęcaniu się band uzbrojonych w żołnierskie uniformy na pozostałą nieliczną już ludność łemkowską, która dobrowolnie pozostała na opustoszałych wsiach, z zamiarem lojalnej współpracy nad budową Polski Ludowej. Teror i barbarzyństwo z jakim wyrzuca się naszych braci z odwiecznych i nędznych, lecz przez nich umiłowanych siedzib, za to, że się nie pisali na wyjazd, pozostanie w historii czarna plama na naszej młodej robotniczo-chłopskiej republice. Nie na nienawiści, lecz na miłości bliźniego chłopca i robotnika winniśmy budować naszą Ojczyznę. Wszak u naszych potężnych rosyjskich przyjaciół jest 16 republik i tyleż narodowości, a jednak wszyscy widać zgodnie i harmonijnie, mają warunki do rozwoju swych cech narodowościowych.

Ewangeliją nienawiści i wyższości rasowej głosił Hitler, jak szybko i sromotnie upadł, nie powinniśmy naśladować jego wzorów. Nie mamy zamiaru nikomu przeszkadzać, gdy kto chce wyjechać z naszego kraju na zasadzie międzypaństwowego porozumienia i dobrowolnej wymiany (choć Benes podobno miał nie dotrzymać umowy repatriacyjnej i nikogo z kraju nie wypuszcza), gdyż uważamy bez różnicy, czy kto żyje u nas, czy też w bratnim Związku Sowieckim. Stanowimy wszakże jedną wielką rodzinę słowiańską. Jednak pastwić się na kimś, napadać go w nocy, rabować, więzić, za to, że on tu zaklimatyzowany od pokoleń na tej jałowej glebie chce tu nadal pozostać, za to, że był i jest lojalnym naszym bratem, dawał nieraz ostatnie ubranie cywilne, żołnierzowi polskiemu, gdy przed

Niemcami uciekał, a w kresie partyzantki, chata jego stała otworem dla polskich bojowców, z którymi dzielił się ostatnim kęsem chleba, narażając się za to na wysokie kary, byłoby niesłychanym bezprawiem. Łemko inaczej nie potrafiłby, on nie umie nic odmówić bliźniemu, jest nadzwyczaj gościnny, dobroduszny, nie zna kradzieży, pijaństwa ani oszustwa. Ma zwykle liczną rodzinę dużo dzieci, dorodnych, dobrze wychowanych, od małego przyzwyczajonych do ciężkiej pracy. Można śmiało zastosować do nich słowa naszego premiera ob. Osóbki-Morawskiego, "straciliśmy przez czas wojny tylu ludzi, że każdy człowiek jest na wagę złota".

Pewna część Łemków przyjęła obrządek rzym-kat. i zdeklarowała swą przynależność do ludności polskiej, a mimo to ludzie ci byli zmuszeni rafinowanymi szykanami zapisywać się i wyjechać.

Obecnie nie ma mowy o mniejszości narodowej na Łemkow-szczyźnie. Niedobitki względnie pozostałości dawnej zwartej masy łemkowskiej są tak nieliczne, tak rozprószone, tak psychicznie złamane, że nawet w tym czasie, gdy stanowili zwartą masę byli zawsze lojalni w stosunku do narodu i państwa polskiego.

Streszczając nasze myśli o humanitarne ludzkie traktowanie pozostałych Łemków, zaprzestanie rafinowanych szykan, napadów i rabunków ze strony uzbrojonych band, a danie im zapewnienia spokojnej pracy, by teraz na wiosnę pola ich nie leżały odłogiem, i wskutek tego nie powstał w naszych stronach głód.—

L. Zajdel
Jan Przybyła
inż. Henryk Wojtkowicz

Oryginał, maszynopis
AAN, PRM, 2a/3, k. 165-168.

a) Tu i dalej podpisy oryginalne.

II. ДОКУМЕНТИ

ДОКУМЕНТИ З АРХІВУ МУЗЕЮ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБОРОНИ ЛЕМКІВЩИНИ

MEMORANDUM TO THE ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL OF THE UNITED NATIONS

From the
Organization for the Defense of Lemkivschyna

October 1961, Brooklyn, New York

I. The Ukrainian Minority in Poland

Upon the close of World War II, the Soviet Union and its satellite, Poland, agreed upon certain national boundary lines, which in no sense are in accordance with basic principles of ethnography. The boundary line, well known as the Curzon Line, which separates Poland from the Ukrainian Soviet Socialist Republic, was drawn up in a fashion whereby a part of Ukrainian ethnographic territory, namely Lemkivschyna, Kholmschyna and Pidlasya, found themselves as part of the Polish state. According to pre-World War II statistics, these three areas are inhabited by some one million and five hundred thousand Ukrainians. As a result of agreements reached concerning the exchange of population, that is between the Soviet Union and Germany in 1939, and between the Soviet Union and Poland in 1945, and, in accordance with Soviet census statistics, some 490,000 Ukrainians were resettled in Soviet Ukraine. Thus, some one million Ukrainians were left under Polish domination.

II. Forced Resettlement of Ukrainians in Poland

All of the Ukrainian populace in these Ukrainian areas, the one million of them or so, were *forced by the Polish Government to leave their native territories* and settle in Polish ruled regions. This definitely savage act on the part of the Polish authorities in forcibly resettling the Ukrainians was done purposely by these authorities on account of the fact that during World War II the Ukrainians created the Ukrainian Insurgent Army (Ukrainska

Povstancha Armiya) the well-known UPA, which fought for the establishment of an independent Ukrainian state. That army was organized by Ukrainian patriots in 1941. During the time when the Hitler-led German armies occupied Ukraine, the Ukrainian Insurgent Army fought these forces; later, when the Soviet forces occupied Ukraine, this heroic army conducted military operations against them. And when finally the Soviet Union assigned the above mentioned territories to its satellite Poland, the UPA fought also against the Polish occupants of native Ukrainian land.

The Polish Communist authorities, being unable to cope with the Ukrainian Insurgent Army forces, and in order to revenge themselves upon the Ukrainian populace in Poland, during the years 1946 - 1947 took measure to evacuate out of the Ukrainian areas all of their Ukrainian inhabitants and settle them in Polish areas.

By punishing all of the Ukrainian populace for the military activities of the Ukrainian Insurgent Army, the Polish Government became *prima facie* responsible for the infringement of rights and liberties of the Ukrainian people, which rights and liberties are presumed to be controlled and safeguarded by the international law. What the Polish Government should have done was to fight the Ukrainian armed forces, the Ukrainian Insurgent Army, with Polish armed forces on fields of battle, and not take it out on innocent civilians. The Polish Government certainly did not have even the slightest moral right to take punitive actions against all of the Ukrainian populace because of the military actions of the Ukrainian Insurgent Army.

We know from history that when the Polish nation was destroyed during the 18th century and partitioned among Russia, Prussia and Austria, Polish patriots arose in rebellion on several occasions to resurrect Polish national independence. After the suppression of these abortive rebellions, the occupant powers of Poland did not take any punitive action against the Polish populace as a whole by resettling this or that portion of it. Why then, in this case, did the Polish authorities act in such an atrocious fashion against the Ukrainians?

As it became clear later on, the Polish Government by forcing out Ukrainian people from their native territories to the Polish regions, did not act according to military dictates but out of imperialistic ambitions and desires. What the Polish Government actually had as its purpose in this resettlement was to have the Ukrainians mix in with the Poles in the territory of the latter, become intermingled with them, gradually absorbed, assimilated, denationalized, so that in time they would be regarded as Poles. This is an old and well-known process in such matters, well-known in history. Actually, this business of resettlement is a form of genocide.

III. Discrimination Against Resettled Ukrainians

The fact that the Polish Government deliberately planned to destroy the Ukrainian minority in Poland as a national entity can be easily shown by the way Poles treated the forcibly resettled Ukrainians. After having resettled the Ukrainians, the Polish authorities did not allow them to live together in one or more compact groups, that is Ukrainian, in the Polish territories, but scattered them about, two or three families, or so, in one Polish village, and dispersed all over the nine Polish administrative districts.

This was obviously for the purpose of preventing the resettled Ukrainians from living together as a national group. All that the Polish authorities had in mind was to denationalize these unfortunate people and to exterminate their national identity. It is a well-known fact that people of a certain race or nationality who live together and commune with one another, cannot become assimilated or denationalized, and cannot lose their identity. If that right is denied to them, however, gradually they will become denationalized.

IV. Ukrainians in Poland Cannot Worship According to Their Rite and Liturgy.

According to their faith, Ukrainians within Polish borders are of two different categories: Greek Catholic and Orthodox. The Catholics and the Orthodox among them differ very much from the Poles who are of the Roman Catholic faith. That is why the Ukrainian Greek Catholics and the Ukrainian Orthodox always had their own churches and church organizations in their native land.

After having evacuated the Ukrainian populace out of its native habitat and resettled it in Polish ethnographic territories, the Polish authorities purposely deprived the Ukrainians, of their right to worship in the manner of their faiths. Ukrainians do not attend the Polish Roman Catholic churches since there are not their churches and the services are not comprehensible to them. They are unable to establish their own Ukrainian Catholic or Orthodox churches and church organizations, because the Polish Government decree they are widely scattered about, two or three families in this village or town and two or three families elsewhere. It has to be born in mind, too that even ten families cannot, by any means whatsoever, set up a parish and church of their own; financially this is impossible.

That is why about a million Ukrainians in Poland (outside of the few churches which have been permitted to remain in the Ukrainian ethnographic territories) have been deprived of their right to worship in accordance to their faith and liturgy. The Ukrainian people are a very religious people

and to forbid them to pray is the harshest punishment which can be imposed upon them.

V. Ukrainian in Poland Are Not Allowed to Teach Ukrainian to their Children

Now, Ukrainian in Poland are so scattered about because of the Government decree, that they are unable to have their children taught Ukrainian in schools. In all of the Polish schools which the children of the forcibly resettled Ukrainians attend, there is schooling and education only in the Polish language. The Polish authorities are not in the least concerned that the children of the new settlers want to learn to speak, read and write in their native tongue.

To be sure, the Polish Government passed a parliamentary measure to the effect that all non-Polish minorities in Poland do have the right to have their children taught in the Polish schools their own native tongue. This law is admirable, but it cannot be effective in cases of the children whose parents have been resettled. How, as recounted previously, is it possible for two or three Ukrainian families in a Polish community to accomplish this? How can anyone have a Ukrainian school system with proper facilities and Ukrainian teachers where there are four or five children? Before us is a situation wherein children of these forcibly resettled people are deprived of their inalienable right to learn their native tongue, and also, in tht tongue, to learn about their Ukrainian background, history, culture, and national aspirations for a free and independent Ukraine. These children are being deprived of that right, and, naturally, denationalized; learning nothing of their Ukrainian heritage they become Polonized. That is the aim and purpose of the Polish Government and of its forced resettlement policy.

VI. Ukrainian in Poland Are Being Deprived of their National Life ----

Being scattered about, to the extent that they are, Ukrainians in Poland are deprived of all right of normal life, of a national entity. They have no means of organizing their religious groups, they cannot gather in various civil societies of their own making, they are unable to establish their own cultural associations, and, at the same time arrange for Ukrainian theatrical enterprises: concerts, plays, dramas, and exhibits.

VII. Ukrainians Under Polish Domination Have No Rights in Law-Making Bodies

On account of this dispersal and resettlement of Ukrainians, numbering some one million persons, they do not have any voice at all in the Polish

Government, that is the Parliament (Sejm) and the Senate. It is the duty of these supposedly august bodies to protect the interests of the Ukrainians: — that duty they have failed to perform.

VIII. They Do Not Want Ukrainians to Return to their Native Habitat

In resettling the Ukrainian people from their native land the Polish authorities used as their excuse an alleged statement that they were doing it to stop the activities of the Ukrainian Insurgent Army, the purpose of which was the establishing of an independent Ukraine. They told Ukrainians that if they were resettled and evacuated out of these mountainous areas the Ukrainian Insurgent Army would be deprived of any help in form of food and materials, and thereby these insurgents would bring to a stop their military action against Poland. Therefore, it would appear that once action on the part of the Ukrainian Insurgent Army ceased, all of these Ukrainians resettled by the Polish regime would be able to return home again.

In the meantime, since the end of the last war, 16 years ago, the Ukrainian Insurgent Army is no longer in operation, yet the Polish Government still does not allow the resettled Ukrainians to return home.

IX. Ukrainian Areas Are Being Settled by Poles

That the Polish Government ordered the resettlement of Ukrainians from their native habitat purposely in order to kill their national consciousness and unity is well testified by the fact that it does not allow these resettled persons to get back home. What is even worse is that the Polish Government is settling these areas from which it evacuated Ukrainians — with Poles!

Thus, what the Polish Government has planned for the Ukrainian minority in Poland is quite clear:

1. By having resettled the Ukrainians and transferring them to non-Ukrainian areas in the Polish ethnographic territories it seeks to denationalize and Polishize them.

2. By settling Polish colonists in Ukrainian areas left barren after the evacuation, the Polish Government very cleverly wants to make these areas Polish.

X. A Plea to Investigate the Ukrainian Situation Under Poland

All of the above-cited facts definitely prove that the Ukrainian minority under Polish domination is being faced with extermination as a national group. We, Ukrainians of the United States of America and Canada, organized in the ranks of the Organization for the Defense of

Lemkivschyna, and who by birth or descent are from that particular Ukrainian area which is now under Polish misrule, appeal to you to make the proper intercessions with the Polish Government to have it halt its genocidal practices and policies aimed against our kinsmen in Poland.

We demand of the Polish Government that it:

1. Allow the Ukrainian people in Poland to return to their native terrain out of which they were forcibly and unlawfully removed.

2. Give back to them their inalienable right to worship God according to their rite and liturgy.

3. Allow them a similar right to have their children taught in Ukrainian in the schools they have to attend.

4. Grant all of the rights and privileges in order to which the Ukrainian people under Polish rule, as citizens, are entitled, so that they may be able to live their national life as Ukrainians, and as part of the whole Ukrainian nation.

Organization for the Defense of Lemkivschyna

_____, President _____, Secretary
Iwan Skwirtniansky Wasyl Skomsky

October 8, 1970

Ambassador Glenn A. Olds
United States Mission to the United Nations
799 United Nations Plaza
New York, New York 10017

Dear Ambassador Olds:

I am the President of the Organization for the Defense of LEMKIVSHCHYMA. This organization represents some two million people throughout the Western World. The bulk of them, however, live in the United States and Canada. The purpose of this organization is mainly to give aid to the people of the western-most Ukrainian territories, which since the Second World War have remained under the control of Poland. Immediately at the end of the war all the people (LEMKOS) of the territory were deported by the Polish Government to the newly acquired regions of the defeated Germany.

For twenty-five years, the LEMKOS, as well as the Ukrainian from other Ukrainian territories, have lived in Poland as the second-class citizens,

without right to organize effectively as a national minority, and without right to return to their native land.

On this twenty-fifth Anniversary of the United Nations, this organization feels that it behoves the United Nations to be informed about the misfortune of the LEMKOS, as well as other Ukrainians under Poland. Furthermore, we hope that the Economic and Social Council of the United Nations will make an effort to appraise itself of the unfortunate situation in which these people have lived already too long, and take an appropriate action.

In order to bring this problem to the attention of the United Nation at this time, this organization has collected over 8,000 signatures on a petition to the United Nation which, I as the President, would like to submit to you as well as to the President of the General Assembly, Ambassador Edvard Hambro, and the Secretary General U Thant. I would like to bring them to the United Nations as soon as possible. Therefore, I would appreciate it very much if you could give me any advise or assistance to realize this.

Incidentally, similar petitions will be submitted to the Department of State of the United States and the Secretary of the External Affairs of Canada.

In order to make ourselves available for any advise or for further information, this organization would like to be included on the list of the Non-Governmental Organization, of the United Nations.

Thank you very much in advance for your help.

Sincerely yours,

Dr. John Hvosda, President
Organization for Defense
of LEMKISHCHYNA

JH:ag

24 October, 1970

Ambassador Edvard Hambro, President
General Assembly of the United Nations
United Nations Plaza
New York, N. Y.

Dear Ambassador Hambro:

AS you remember, I have sponsored your address to the students of the Central and Northern part of New York State who participated in our Auburn Community College Model United Nations, May 2, 3 and 4, 1969. It was our honor to have you here, and my personal honor to be acquainted with you at that time. I personally, and the whole college community, as well as some 800 students throughout this region, are very proud of the fact that you have been elected the President of the General Assembly of the United Nations. Please accept our sincerest congratulations.

I am the President of the Organization for the Defense of Lemkivshchyna. This organization represents some two million people throughout the Western World. The bulk of them, however, live in the United States and Canada. The purpose of this organization is mainly to give aid to the people of the westernmost Ukrainian territories, which since the Second World War have remained under the control of Poland. Immediately at the end of the war all of the people of the territory (Lemkos) were deported by the Polish Government to the newly acquired regions of the defeated Germany.

For twenty-five years, the Lemkos, as well as the Ukrainians from other Ukrainian territories, have lived in Poland as a second-class citizens, without right to organize effectively as a national minority, and without right to return to their native land.

On this 25th anniversary of the United Nations, the Organization for Defense of Lemkivshchyna feels that it behoves the United Nations to be informed about the misfortune of the Lemkos, as well as other Ukrainians under Poland. Furthermore, we hope that the Economic and Social Council of the United Nations will make an effort to appraise itself of the unfortunate situation in which these people have lived already too long, and take an appropriate action.

In order to bring this problem to the attention of the United Nation at this time, this Organization has collected over 8,000 signatures on a petition to the United Nations which, I as the President, would like to submit them to you, as the President of the General Assembly, the Secretary General U

Thant and Ambassador Glenn A. Olds.

I would like to bring the signatures to the United Nations as soon as possible. Therefore, I would appreciate it very much if you could give me any advise or assistance to realize this.

In order to make ourselves available for any advise or for further information, the Organization for Defense of Lemkivshchyna would like to be included ont he list of the Non-Governmental Organizations, of the United Nations.

Thank you very much in advance for your help.

Sincerely yours,
Dr. John Hvosda, President
Organizaton for Defense
of Lemkivshchyna

Nov. 27 1970

Commission on Human Rights
Economic and Social Council
of the United Nations
New York, New York

Gentlemen:

Attached herewith are petitions with 8,000 signatures of the citizens of the United States of America, whose families have been in the Polish exile for almost twenty five years. These petitions have been prepared and hereby submitted to this Commission by the Organization for Defense of Lemkivshchyna in behalf of the petitioners. The main mission of this organization is to aid and assist the Lemkos (the population of Lemkivshchyna), as well as all other Ukrainians in the Polish People's Republic.

The Polish Academy of Sciences claims that the "... Action 'W' (the code name for the Polish military deportation campaign against the Ukrainian Lemkos and other Ukrainians, whom they deported from their native land in 1947-48) embraced persons suspected of collaboration with the Ukrainian nationalist bands.¹ Thus, on merely a suspicion the govern-

¹ Edward Strzelecki (Ed.), *Ludność Polski Współczesnej* (Population of the Contemporary Poland), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, p. 82.

ment of the Polish People's Republic out of war-political motives, by means of military force had forcefully² banished approximately one million Ukrainians and has for almost twenty five years deprived them of full citizenship rights, including the return to their native villages and cities.

The attitude of the Polish People's Republic toward the exiled Ukrainians in Poland is clearly contrary to the Universal Declaration of Human Rights, as well as it is in violation of the Polish Constitution, especially articles: 59 Sec. 3, 61 Sec. 1, 62 Sec. 1 & 2, 69, 70, 71 Sec. 1, 72 Sec. 1 and 74.

Article 74 of the Constitution of the Polish People's Republic emphasizes that "A citizen may be deprived of his freedom only in cases determined by law. A detained person must be set free unless, within forty eight hours from the moment of his detention a warrant for arrest has been served on him" (Sec. 1).

According to the statement of the Polish Academy of Sciences (above cited), the deportation — detention of the Ukrainian minority in Poland was effectuated in 1947-1948. Thus, this minority has been in detention for 25 years without proper court or Public Prosecutor authorization. Therefore, Ukrainian Lemkos and other Ukrainians should be freed, and their property-lands, schools, churches, etc., should be returned to them. Especially since the Polish Constitution specifies that "Property may be seized only in cases determined by law on the ground of final judgement (Art. 74, Sec. 3).

The detention of the Polish citizens of the Ukrainian nationality in the Polish People's Republic is also illegal because it prevents them from enjoying equal...rights in all spheres of public, political, economic, social and cultural life. Infringement of this...is punishable by law (Art. 69, Sec. 1). Moreover, the detention of the Ukrainian minority contributes to the spreading of "humiliation of man on account of national, racial or religious differences..." which is also forbidden by the Polish Constitution.

Finally, the detention of the Ukrainians by the government of the Polish People's Republic violates the pledge of "...The people...", who promised in their own Constitution that they "...shall be guided in order...to strengthen friendship and cooperation between nations, based on the alliance and brotherhood which links today the Polish nation with the

² Andrzej Kwilecki, "Sociological Problems of Lemkos at the Western Lands" (Problemy Socjologiczne Łemków na Ziemiach Zachodnich), *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. X, #3, July-September 1966. p. 91.

peace-loving nations of the world for the attainment of their common aim: to make aggression impossible and to consolidate world peace" (the Preamble of the Constitution).

The Ukrainian minority in the Polish People's Republic faces extermination as a national and religious group. Therefore, we, the citizens of the United States of America, who by birth or descent are from that particular Ukrainian area which is now under Poland, hereby petition you to make the proper intercessions with the Polish Government to have it halt its genocidal practices and policies aimed against our kinsmen in Poland.

We specifically demand of the Polish Government that it:

A. 1. *Allow* the Ukrainian people in Poland to return to their native cities, towns and villages, out of which they were forcibly and unlawfully removed.

2. *Allow* the Ukrainians to settle down in any part of the Polish People's Republic, according to their own choosing.

3. *Restore* to the Ukrainian Lemkos, as well as to all other Ukrainians, or as groups. Where this is impossible, they should be properly compensated for the sustained losses.

4. *Restore* to the Ukrainians in Poland the right to have their own church hierarchy, as well as to worship in their churches, according to their rite and liturgy.

5. *Allow* the Ukrainians the right to teach their children their own Ukrainian in the schools they have to attend, as well as to have their own schools and cultural centers.

6. *Grant* all of the rights and privileges the Polish Constitution bestows upon its citizens, so that Ukrainians in Poland may live life as full citizens of the Polish state, and as the Ukrainian minority may cultivate its long and beautiful cultural traditions.

We further petition the Economic and Social Council of the United Nations that it:

B. 1. *Includes* the Organization for Defense of Lemkivshchyna on its list of the Non-Governmental Organizations for consultations.

2. *Includes* the question of the Ukrainian Lemkos, and all other Ukrainians in Poland, on the earliest agenda of the Commission of Human Rights, and other appropriate agencies of the United Nations.

Dr. John Hvosda
President

Nicholas Duplak
Secretary

December 7, 1970

Dr. John Hvosda, President
Organization for Defense of Lemkivshchyna
P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Doctor Hvosda:

Please excuse my delay in responding to your recent letter regarding your interest in presenting Secretary of State Rogers with your petition in behalf of the Ukrainian people living in Poland.

I have written the enclosed letter to the Secretary. When I have his response I will contact you again. Please be assured of my interest and my desire to be of assistance.

With best wishes, I remain

Sincerely yours,

James M. Hanley
Member of Congress

JMH:asl
Enclosure

DECEMBER 29, 1970

Honorable James M. Hanley
House of Representatives
Washington, D. C. 20515

Dear Congressman Hanley:

The Secretary has asked me to reply to your letter of December 7 concerning the views of Dr. John Hvosda on the situation of the Ukrainian minority residing in Poland.

The United States Government was not a party to the Polish-Soviet treaty which established the eastern border of Poland or to the recent treaty between Poland and the Federal Republic of Germany concerning the western border of Poland. The United States Government did at Yalta and Potsdam agree to the placing of the Western Territories under Polish administration, to the transfer to the Soviet Union of the territory east of the present Polish-Soviet border, and to the transfer of the German population from the Western Territories. The United States Government did not, however, have any connection with internal transfers of population within the new borders of Poland.

We have every sympathy with persons who are victims of violations of human rights wherever such violations may occur. We are not in a position to undertake to corroborate the complaints of Dr. Hvosda. In these circumstances, it would not be appropriate for the United States to transmit these complaints to the United Nations through its representatives on the Economic and Social Council. It is open to Dr. Hvosda, of course, to transmit his views and his petition directly to that body.

The Secretary's schedule will not permit him to receive Dr. Hvosda personally. However, if Dr. Hvosda still wishes an appointment with an officer of the Department, the Director for Relations with Czechoslovakia, Hungary, and Poland will be glad to receive him at a mutually convenient time. Dr. Hvosda may arrange such an appointment by calling (202) 632-2673 in Washington.

I hope the foregoing comments will be helpful to you in replying to your constituent.

Sincerely yours,

David M. Abshire
Assistant Secretary for
Congressional Relations

Enclosure:
Correspondence Returned.

TO THE SECRETARY OF STATE OF THE UNITED STATES OF AMERICA:

As concerned citizens of this nation, we petition you to present our request to the General Assembly of the United Nations (in particular, its Commission on Human Rights) for consideration and implementation.

We stand together in our affirmation that the time is now to restore justice to some 1,000,000 Ukrainians of Lemkivshchyna, Nadsianina and Kholmshchyna (Westernmost Ukraine), against whom the Government of the Polish People's Republic has committed an act of genocide; between 1945 and 1948 burning their houses, churches, schools, etc., indiscriminately slaughtering them. The Ukrainians that survived were exiled to the Baltic regions (which Poland obtained from the Germans) and resettled largely among the Polish population where a climate of terror has been maintained for the purpose of further destroying these human beings, as a national, ethnical and religious group.

We wish to see the year 1970 — the 25th Anniversary of the United Nations — as the year of an end of genocide and the beginning of justice for the Ukrainian people who for 25 years have been in the Polish exile, contrary to the Universal Declaration of Human Rights (specifically, Arts. 5, 9, 13, 15, 17, 18), International Covenant on Civil and Political Rights (Arts. 12/1/, 16/1/ and 27). We request immediate establishment of an UN Special Committee to effect the release of the Ukrainian People from the Polish banishment, and to help them, with just compensation, to settle in their native lands, which up to this day have been laying vacant. This, we believe, would be, for mankind, the most meaningful way to commemorate the UN's 25th Anniversary.

NAME
SIGNATURE

CITY

COUNTRY

30 December 1970

Dear Sir,

I am directed to acknowledge the receipt of your communication of 27 November 1970, addressed to the Commission on Human Rights.

I wish to inform you that your communication will be dealt with under the relevant resolutions of the Economic and Social Council, copies of which are enclosed for your information.

Yours sincerely,

G. N. Ceccatto
Chief
Communications Unit
Division of Human Rights

Organization for Defense
of Lemkivshchyna
P. O. Box 202
Camillus, N. Y. 13031

January 9, 1971

Dr. John Hvosda, President
Organization for Defense of
Lemkivshchyna
P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Dr. Hvosda:

Reference is made to our recent correspondence regarding your interest in presenting a petition on Secretary of State Rogers.

I am enclosing for your consideration the Department's response to my inquiry in your behalf. I will be pleased to follow up on the matter in any way you wish.

If I can be of further assistance, please let me know.

With best wishes, I remain

Sincerely yours,
James M. Hanley
Member of Congress

Enclosure
JMH:jdc

March 18, 1971

Mr. John Hvosda
President, Organizations for
Defense of Lemkivshchyna

P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Mr. Hvosda:

I wish to refer to your visit with me on February 3 and to the letter and petitions you left with me for transmission on the Secretary of State.

I have pursued both with our United Nations experts and our Embassy in Warsaw the questions raised by you during your call on me February 3. At present, I can pass on the following advice.

In the near future, our Embassy will make an inquiry as to what the policy of the Polish Government is on the question you raised, stating that United States citizens with relatives affected by this policy have requested this information of us and we will like to inform them accurately. I will inform you regarding the results of this inquiry.

With regard to determining for yourselves the welfare of relatives in Poland, our Embassy believes that there should be no problem for individual American citizens who have no record of activity against the current government in Poland, making trips to Poland to visit their relatives. They advise, however, against an effort by such persons to make a wider survey.

The Embassy tends to support my advice to you that persons from your organization intending to make a wider survey of conditions with a view to instituting channels for some organized assistance, should make this intention clear at the time of application for a visa. We feel it would be unwise to attempt such a survey in another way. One must recognize that there is no guarantee the Polish Government will issue a visa to persons with this purpose, particularly if the eventual assistance is seen as an effort to facilitate resettlement.

I shall have to write you in April regarding the United Nations aspect of the matter. Our best expert on this type of problem is out of the country and will return at the end of the month. Hopefully I can give you, in my April letter, the results of our Embassy's inquiry in Warsaw.

Yours sincerely,
John A. Baker, Jr.
Country Director
for Czechoslovakia,
Hungary and Poland

April 19, 1971

Mr. John Hvosda
President, Organization for
Defense of Lekivshchyna
P. O. Box 202
Camillus, New York, 13031

Dear Mr. Hvosda:

I can now report further on the two matters mentioned in the penultimate paragraph of my letter to you of March 18.

Regarding the question of resettlement, a Polish official has indicated in a preliminary way that there are now no official barriers to resettlement of individual Lemkos in southeastern Poland. He did note that other Poles now hold properties formerly owned by Lemkos and they could not be moved away. His remarks, therefore, did not seem to preclude the possibility of repurchase by Lemkos of their original properties. Whether or not local authorities will facilitate such transactions is, of course, difficult to say.

It is possible that the problem may now be of reduced concern as a matter of official policy because of the fact that Polish government officials do not believe the number of Lemkos now residing in Poland to be very high. Official estimates as well as those of one unofficial source familiar with the problem are considerably lower than those you gave to us. These estimates, if accurate, would, of course, have a bearing on the amount of interest there might be in focussing international attention on the Lemkos as a minority.

With respect to that problem, we have now been able to consult the Department of State's most knowledgeable experts on the UN Commission for Human Rights. These note that the Human Rights Commission meets only once a year, in February, and that it would therefore not be possible to bring this matter to the attention of that Commission before 1972. Additionally, we would not now have proper grounds to raise the issue in the Commission, because it is not clear from the information we have that the Lemkos are unable to obtain redress of their grievances through normal Polish administrative and judicial channels.

The Polish official referred to earlier in this letter has undertaken to do what he could to find out more about the situation of the Lemkos in Poland. However, unless we receive more information which confirms the existence of arbitrary discrimination against the Lemkos for which they are unable to obtain redress, we would not be able to make a case on their behalf before the Commission.

Should members of your organization who travel to Poland wish to consult our Embassy in Warsaw on this matter, I would suggest they ask there for Mr. N. Andrews, First Secretary, or Mr. D. Boster, Counselor.

Sincerely yours,

John A. Baker, Jr.
Director for Relations
with Czechoslovakia,
Hungary and Poland

President Richard M. Nixon
The White House
Washington, D. C. 2000

Dear Mr. President:

Relative to your forthcoming trip to Moscow where you shall meet face to face with Communist rulers, we Lemkos in America representing several hundred thousand citizens, both native and naturalized, believe an opportunity may reveal itself to review the injustices perpetrated against our brother Lemkos in Communist Poland.

Our fatherland is Lemkovshchina, situated in Western Galicia, a territory formerly under Austro-Hungaria rule, but since World War II, it is within the boundaries of Poland. The peoples of Lemkovshchina are known as Lemkos.

During May 1947, the Polish Communist government forcibly expelled several hundred thousand Lemkos from their Lemkovshchina homeland inhabited by them for centuries. Threatened with bayonets of the Polish Communist militia, the Lemkos were expelled en masse on cattle trains from their ethnic homesteads to unfertile territories appropriated from Germany. Thusly, the Lemkos were stripped of their homes and possessions accumulated by them over the centuries without compensation therefor.

In order to better understanding the misery, injustice and grief of these Lemkos, we cite a verbatim excerpt from the work of I. F. Lemkin, a contemporary Lemko historian, translated from the original:

“The terrible night came upon Lekovshchina. With that night nothing could be compared in the history of mankind, neither the Night of St. Bartholomew, nor the Night of Huguenots. That night might be compared only with the Last Judgment. People fell into despair. Some showed signs of

insanity; some struck their heads against the walls; some fainted. This terrible scene that lasted until morning no pen could describe. For what do Poles punish us so bitterly when we were faithful to Poland like dogs? Thusly do they remunerate us that our sons fought and died for democratic Poland?"

As an answer to the cry of our European brothers, Lemkos in America have organized the "World Lemko Federation"; its President is Dr. John Hwozda of Camillus, New York. As one of the participating organizations in the Federation, the undersigned publish a Lemko newspaper, Lemkovina, Stephen Kitchura is its editor and Teodor Dokla is co-editor. The publication's motto is "God, America, Lemkos, Lemkovina." The aim the Lemkovina newspaper is to deter and offset attempts of Communist propaganda and influence from abroad or domestically among Lemkos residing in the United States. Its further aim is to build and strengthen Americanism based upon principles of freedom, justice and dignity of man.

We know, Mr. President, your difficulties in dealing with ruthless Communism in Vietnam and at the Paris Conference Table. We know the consequences of atheistic Communism throughout the world.

We do not seek vengeance for the injustices and atrocities committed against our brother Lemkos in Communist Poland. But we seek rectification of such injustices, that is, permission for the free return of all Lemkos to their homeland — those who desire — and indemnification by the Polish Government to all Lemkos for their sustained losses. Heretofore, we felt that such an international crime should have been heard and should have aroused indignity in all corners of the free world. Since seemingly such atrocities go unrectified, the Lemko organizations lodged a formal complaint with our State Department and the United Nations two years ago.

Therefore, the undersigned editors of **Lemkovina**, on behalf of hundreds of thousands of American citizens of Lemko extraction, both native and naturalized, beg you, Mr. President, as the Protector of freedom and justice in the world, to intervene in Lemko's behalf.

Respectfully yours,
Lemkovina
Rt. Rev. Mitrata Damian
Krehel
Correspondent
Stephen M Kitchura, Editor
Theodore Dokla, Co-editor.

August 3, 1971

Dr. John Hvosda, LL. D
President, ODL
P. O. Box 202
Camillius, New York 13031

Dear Dr. Hvosda:

I am pleased to inform you that your letter was submitted to the Honorable Albert Brunois of France, the Secretary of the World Peace Through law Conference, and same admitted. Also, I wish to say tht Hon. Edward Hambro, President of the General Assembly of the United Nations, suggested that this matter be presented to the United Nations. A few of the judges thought the matter should be submitted to the World Court at Hague.

My resolution pertaining to the issues was approved by the resolution committee and Section I, without a dissenting vote. Due to the large number of rsolutions from the three sections the resolution was incorporated within the final plenary session.

I am enclosing copy of the resolution, together, with paper I submitted on International Peace.

With every good wish.

Yours, truly,

JOHN S. GONAS

JSG:lh
enclosures (2)

CC: Mr. Zenon Snylyk, Editor
The Ukrainian Weekly
81-83 Grand Street
Jersey City, N. J. 07303

MEMORANDUM

World Federation of Lemkos
P. O. Box 202
Camillus, N. Y. 13031
U. S. A.

President
Conference on World Peace Through law
Belgrade, Yugoslavia

Dear Mr. President:

The Polish People's Republic out of the war-political motives, by means of military force, had forcefully¹ banished approximately half a million of Lemkos (and about as many of other Ukrainians), and has for almost twenty-five years deprived them of the full citizenship rights, including to return to their native land — Lemkivshchyna in the north-western Carpathian mountains. These people have been scattered throughout the north-western part of Poland (largely throughout the lands this country acquired as a result of the Second World War).

The Polish Academy of Sciences claims that the "...Action 'W' /the code-name for the Polish military deportation campaign aimed at the Lemkos, and other Ukrainians, 1947-1948/ embraced persons suspected of collaboration with the Ukrainian Nationalist bands."² Thus, on merely a suspicion the government of the Polish People's Republic has kept in exile a compact national minority, which is violating both the international law, and the law of Poland.

The attitude of the Polish People's Republic toward the Lemkos in exile (and other Ukrainians) is clearly contrary to the Universal Declaration of Human Rights, as well of the Polish Constitution, especially articles: 59 Sec. 3, 61 Sec. 1, 62 Sec. 1 & 2, 69, 70, 71 Sec. 1, 72 Sec. 1 and 74.

Article 74 of the Constitution of the Polish People's Republic emphasizes that "A citizen may be deprived of his freedom only in cases determined by law. A detained person must be set free unless, within forty-

¹ Andrzej Kwilecki, "Problemy Socjologiczne Łemków na Ziemiach Zachodnich" (Sociological Problems of Lemkos at the Western Territories), *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. X #3, July-September, 1966, p. 91.

² Edward Strzelecki (Ed.), *Ludność Polski Współczesnej / Population of the Contemporary Poland/*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, p. 82.

eight hours from the moment of his detention a warrant for arrest has been served on him" (Sec. 1).

According to the statement of the Polish Academy of Sciences (above cited), the deportation — detention of the Lemko minority in Poland was effectuated in 1947-1948. Thus, this minority has been in detention for 25 years without proper court or public prosecutor authorization. Therefore, the Lemkos, and other Ukrainians, should be freed, and their property — lands, schools, churches, etc., should be returned to them. Especially, since the Polish Constitution specifies that "Property may be seized only in cases determined by law on the ground of final judgement" (Art. 74, Sec. 3).

The detention of the Polish citizens of the non-Polish nationality in the Polish People's Republic is also illegal on the ground that it prevents them from enjoying equal "...rights in all spheres of public, political, economic, social and cultural life. Infringement of this...is punishable by law" (Art. 69, Sec. 1). Moreover, the detention of the Lemko minority contributes to the spreading of "humiliation of man on account of national, racial or religious differences..." which is forbidden by the Polish Constitution.

Finally, the detention of the Lemkos by the government of the Polish People's Republic violates the pledge of "...the Polish nation and all organs of Government of the Polish working people..." who promised in their own Constitution that they "...shall be guided in order: ... — to strengthen friendship and co-operation between nations, based on the alliance and brotherhood which links to-day the Polish nation with the peace-loving nations of the world for the attainment of their common aim: to make aggression impossible and to consolidate world peace" (the Preamble of the Constitution).

The Lemkos in the Polish People's Republic are facing an extermination, as a national and religious group. Therefore, we, the citizens of Canada and the United States of America, as well as fo the countries throughout the world, who by birth or descent are from that particular area (Lemkivshchyna), which at present time is under Poland, hereby petition you to make an appropriate intercessions with the Polish Government, to have it halt its genocidal practices and policies, aimed against our kinsmen in Poland.

Specifically, we demand tht the Polish Government:

1. *Allows* the Lemko people in Poland to return to their native cities, towns and villages, out of which they were forcibly and unlawfully removed.
2. *Allows* the Lemko to settle down in any part of the Polish People's Republic, according to their own choosing.
3. *Restores* to the Lemkos, as well as to all other Ukrainians in Poland,

their confiscated property (including their cultural and religious objects), as individuals, or as groups. (Where this is impossible, they should be properly compensated for the sustained losses.)

4. *Restores* to the Lemkos in Poland the right to have their own church hierarchy, as well as to worship in their churches, according to their rite and liturgy.

5. *Allows* the Lemkos the right to teach their children the native language in the schools they have to attend, as well as to have their own schools and cultural centers.

6. *Grants* all of the rights and privileges the Polish Constitution bestows upon its all citizens, so that Lemkos in Poland may live their life as full citizens of the Polish state, and as the minority, may cultivate their long and beautiful cultural traditions.

7. *Recognizes* the autonomous rights of the Ukrainian minority in Poland at least as much as these are recognized in the appropriate cases by the Soviet Union, as well as other socialist countries.

We further petition you that you do everything possible along the line of including the question of the Lemkos in Poland, and that of all other Ukrainians in Poland, on the earliest agenda of the Commission of Human Rights, and all other appropriate international agencies. Also, we would appreciate very much your helping the World Federation of Lemkos (of which the Organization for Defense of Lemkivshchyna is a constituent part) to be included on the list of the Non-Governmental Organizations of the United Nations for possible consultations.

For the World Federation of Lemkos:

Dr. John Hvozda
Stephen M. Kitchura
Nicholas Duplak
Teodor Dokla
Julian Kotlar
John Czerhoniak, Jr.

August 28, 1972

Rt. Rev. Damian Krehel
16 Skyline Drive
R. D. 2
Martinsville, New Jersey 08836

Dear Reverend Krehel:

Because Mr. Davies is absent from Washington for the next two weeks, I have been asked to reply to your letter of August 17 concerning the question of forcible expulsion of Lemkos from their traditional homes in Poland. Some time ago, a Polish official in Warsaw, in response to an inquiry on this matter, stated that, regarding the question of resettlement, there are no official barriers to resettlement of individual Lemkos in Southeastern Poland. The Polish official noted, however, that other Poles now hold properties formerly owned by Lemkos and they cannot, of course, be moved away. These remarks, although informal in nature, did not seem to preclude the possibility of re-purchase by Lemkos of their original properties. Whether or not the local authorities would cooperate by facilitating such transactions is impossible to say.

Polish Government officials apparently do not believe the number of Lemkos still residing in Poland is very significant. It may be therefore that the problem is one of reduced concern as a matter of official policy.

Our careful review of this matter in connection with your letter of April 5 to the President has led us to the conclusion that we have little leverage with regard to the opportunities of movement within Poland by Lemkos who reside in Poland and who are Polish citizens. However, we are quite prepared to offer advice to and make inquiries on behalf of American citizens of Lemko origin who are seeking means, within the existing possibilities, of contributing to the welfare of their relatives in Poland.

Sincerely,

John A Baker, Jr.
Director
Office of Eastern European Affairs

Hon. Witold Trampczynski
Ambassador of Polish People's Republic
Polish Embassy
2640 — 16th St. NW,
Washington, D. C. 20009

Dear Ambassador Trampczynski:

The main purpose of this organization is to provide a relief to all of the Ukrainians of Lemko origin, regardless of the country in which they live, and to furnish them with any assistance they may need in order to be able to cultivate their cultural, and, therefore, national identity. This should enable them to make an important contribution to the common culture of the country of which they are citizens, which, in turn, should make them proud of belonging to it.

Among other countries, Poland is one in which Ukrainian Lemkos, especially since World War II, have found themselves in a position which has been of our great concern, which adds even more frustration to the already precarious historical experiences of the two great nations, the Poles and the Ukrainians, in their mutual relationships.

According to our view, the geographical reality has made the two nations live side by side, but it is up to the people, especially to the modern generations, to make the relationship between these two nations mutually beneficial, happy and productive.

As it might be known to you, this organization has taken initial steps in behalf of our brothers and sisters in Poland, by contacting, among others, the proper authorities of the governments of the United States, Canada, the United Nations, and others, with the view of exploring the possibilities for initiating a proper action. We have also held a conference in regard to this subject with a representative of the Polish Mission to the United Nations (Mr. Maciej Lubik, II Secretary of the Polish People's Republic to the U. N.), who, as a matter of fact, encouraged us to write to you this communication.

Before this organization makes the next move, it thought it would be more beneficial to all concern to contact first the representation of the Polish People's Republic in this country, hoping that it shares with us the concern for the kind of relationships that have developed between our two nations, as the result of the situation in which the Ukrainian minority in Poland, but especially the Ukrainian Lemkos, has found itself, particularly since 1947. We are concerned about a possibility that, unless the both sides

take an immediate action, the historical chasm between our two nations may become wider. On the other hand, a dialogue between the representatives of this organization and the representatives of the Polish government could well prove to be an important starting point on the way of possible improved, therefore mutually beneficial, relationship between our two great peoples.

We would like to request, Mr. Ambassador, an appointment with you, or your representative, at the time most convenient to you. Our representatives would be glad to come to Washington.

We would like to suggest the following agenda items:

1. Establishing an on-going contact with the representative of the Polish government in regard to the situation of the Ukrainian minority in Poland, especially the Ukrainians of Lemko origin.

2. Aiding and assisting the Ukrainian Lemkos in Poland, in full harmony with the authorities of the Polish government.

3. Cultural, religious and educational relationship between the Lemkos abroad and those in Poland.

4. Making it possible for the Ukrainian Lemkos to return, if they so desire, from the areas of Poland to which they had been deported in 1947, back to their native land, the south-eastern part of Poland — Lemkivshchyna.

The above items are to be treated merely as suggestions, for mutual convenience.

Sincerely yours,

Dr. I Hvozda
President

J. Kotlar
Secretary

10 September, 1974

World Lemkos' Federation
P. O. Box 202
Camillus, N. Y. 13031, U. S. A.
and
Boykiwshchyna Association
2222 Brandywine St.
Philadelphia, Pa. 19130, U. S. A.
Honorable Kurt Waldheim
Secretary-General
United Nations, New York 10017

Dear Secretary-General:

The nations of the world will be commemorating the 30th anniversary of the United Nations, an organization of which an important part of its goals has been dedicated to the realization of human rights, proclaimed in the Charter (Preamble and Articles 1, 13, 55, 56, 62, 76) and some 34 International Instruments of the United Nations.

During the time of its existence, the United Nations has served as a forum where many-sided problems of human rights have been considered of many nations, or their groups or individuals, of the world. However, contrary to the above mentioned documents of the United Nations, no action has been taken in regard to the violations by the governments of the Union of Soviet Socialist Republics and the Polish People's Republic of the United Nations Charter, and its International Instruments, complained about, or reported to the United Nations and/or its organs concerned with human rights, by the Ukrainian organizations and/or the individuals, the members of the Ukrainian nation, one of the several largest nations of Europe.

We, the citizens of the United States of America, are extremely disturbed by the lack of concern on the part of the United Nations, but especially by the U. N. organs concerned with human rights, with the patent violations of human rights of the members of the Ukrainian nation in Ukraine by the government of the Soviet Union, and, indeed, with the genocidal policies designed by the USSR and Poland, and applied by the Polish government against the Ukrainian minority in Poland, — the peoples of the regions of Lekivshchyna and Boykiwshchyna, Nadsyannya, Kholmshchyna and Pidlyasha.

By the end of the Second World War, contrary to the international law,

including the Charter of the United Nations in which the right of "self-determination of people" is proclaimed (Article 1,2), a historical Ukrainian territory of 12,000 sq kms, with the population of over one million of Ukrainians, was arbitrarily, and illegally, severed from Ukraine and attached to the territory of the Polish state. At the same time, it was decided by the Soviet-Polish agreements (9 September, 1944, 21 April, 1945 and 16 August, 1945) that the Ukrainian population, living here from the time immemorial in some 700 communities, will be deported to the USSR, exchanging it for the Polish population which was to be sent from the Soviet Union to Poland. According to a Soviet source, some 482,880 Ukrainians were deported to the USSR from the Ukrainian territories in Poland. Most of the Ukrainians who survived the deportation, as a punishment for refusing to abandon their native land, were banished by means of Polish armed forces into exile in 1947-1948 to the territories in the northern and western parts of Poland, which were formerly owned by Germany. More than 400,000 Ukrainians have been forced to live for 27 years in exile, thinly spread (on average about 3 Ukrainian families per a Polish community) throughout the Polish compact settlements for the purpose of destroying them as a national, religious, cultural, and biological group.

The Ukrainians, as a compact group, are in fact deprived of the Polish full citizenship rights, because all of what they owned in their native lands have been confiscated by the state, they are not entitled legally to it, nor are the conditions in Poland created by the Polish authorities such that would encourage the Ukrainian to return to their native land.

In the process of deporting of the Ukrainians into the USSR, and subsequently exiling by the Polish authorities of those Ukrainians who were left behind, many Ukrainians were murdered. Some 200 Ukrainian villages which were close to the Polish-Soviet border, were destroyed, as were ruined some 250 Ukrainian churches, which are artistically irreplaceable. The rest of the wooden churches in that Carpathian mountain region have succumbed to the elements, since the Polish government refused to provide for their repair and maintenance. Some 500 of the former Ukrainian villages have been settled by the Polish settlers, encouraged and financially subsidized by the Polish governmental authorities.

Many monumental articles of the church and folk art of the Ukrainian people in Poland have been destroyed, carried away by the thieves and/or private collectors, and confiscated by the state and placed into the newly created museums in Sanok and Nowy Sącz, where they are being presented to the tourists as the samples of the Polish artistic creativity.

The position of the Polish People's Republic toward the Ukrainians in Poland is clearly in violation of the Universal Declaration of Human Rights, as it:

1. FAILED to "act towards" Ukrainians "in a spirit of brotherhood" (Art. 1),
2. DENIED the Ukrainian minority in Poland "all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property..." (Art. 2),
3. VIOLATED "the right to life, liberty and the security of person" of the Ukrainian minority in Poland (Art. 3),
4. SUBJECTED the Ukrainian minority to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment of punishment" (Art. 4),
5. HAS HELD the Ukrainians in Poland in servitude (Art. 4),
6. DENIED the Ukrainians in Poland "the right to recognition... as a person before the law" (Art. 6),
7. DENIED the Ukrainians in Poland the equality before the law and denied them the equal protection of the law. It has incited the Polish masses to such discrimination against the Ukrainian minority (Art. 7),
8. SUBJECTED the Ukrainians in Poland "to arbitrary arrest, detention or exile" (Art. 9),
9. DENIED the Ukrainian minority the "full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal," to determine their "rights and obligation and of any criminal charge against.../them/, which resulted in their exile (Art. 10),
10. DENIED the Ukrainian minority "the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which..." they should had had "all the guarantees necessary for.../their/ defence."
11. HELD guilty the Ukrainian minority of "penal offence on account of.../an/...act of omission which did not constitute a penal offence, under national or international law, at the time when it was committed" (Art. 11),
12. DENIED the Ukrainian minority "the right to freedom of movement and residence within the borders of..." the Polish State (Art. 13),
13. HAS BEEN DENYING the Ukrainian minority "the right to the Ukrainian nationality, as it has arbitrarily deprived the Ukrainians of their nationality or denied the right to change their nationality (Art. 15),
14. ARBITRARILY DEPRIVED the Ukrainian minority of its property (Art. 17),
15. DENIED the Ukrainian minority "the right to freedom of thought,

conscience and religion..." including "freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest.../its/...religion or belief in teaching, practice, worship and observance" (Art. 18),

16. DENIED the Ukrainians the right to take part in the government of Poland, directly or through freely chosen representatives as a compact national group (Art. 21),

17. HAS PREVENTED the Ukrainian minority from realization "of the economic, social and cultural rights indispensable for.../its/..." dignity and the free development (Art. 22),

18. HAS DENIED the Ukrainian minority "the right to education.../,/...directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms.../promoting/...understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups... Has been denying parents...a prior right to choose the kind of education that.../they wished to/...be given to their children" (Art. 26),

19. DENIED the Ukrainian minority the right freely to participate in the cultural life of the community "and the right to the protection of the moral and material interest resulting from...scientific, literary or artistic production of which..." the Ukrainians have been the creators (Art. 27),

20. DENIED the Ukrainian minority "a social... order in which the rights and freedoms set forth in this Declaration can be fully realized" (Art. 28).

The government of the Polish People's Republic having been committed for the past twenty-seven years to the destruction, in whole or in part, of the national, ethnical, racial or religious /Ukrainian/ group, has committed the following punishable acts: a. Genocide, b. Conspiracy to commit genocide, c. Direct and public incitement to commit genocide, d. Attempt to commit genocide, e. Complicity in genocide (Art. III, Genocide Convention).

As the citizens of the United States of America, a country which has been carrying the largest financial burden of the United Nations, we feel that we have legal rights, as well as a moral obligation, to demand an immediate action on the part of the proper authorities of the United Nations along the line of securing the compliance of the Polish government with the provisions of the U. N. Charter, and the International Instruments of the United Nations, allowing the Ukrainian minority in Poland to avail itself of the benefits of human rights to the fullest possible extent.

Specifically, we petition the United Nations organs concerned with

Human Rights to present the government of the Polish People's Republic with the following demands:

1. TO ALLOW all of the Ukrainians in Poland, according to their wishes, to return to their native land, from which they were forcibly and unlawfully removed.

2. TO ALLOW the Ukrainians in Poland to settle down in any part of the Republic, including in their native regions, according to their own choosing.

3. TO RESTORE to the Ukrainians in Poland their confiscated property, as individuals, or as groups. Where this is impossible, the government should adequately compensate the former owners of the property for the sustained losses.

4. TO RESTORE to the Ukrainians in Poland the right to their own church and the church hierarchy, as well as to worship in their churches according to their rite and liturgy.

5. TO ALLOW the Ukrainians the right to teach their children Ukrainian in the schools of all levels, and to freely participate in their national high cultural and social activities.

6. TO GRANT all of the rights and privileges the Polish Constitution bestows upon its citizens to the Ukrainian minority in Poland, so that it may freely participate in the political process of the country.

We request that a special commission be created by the proper U. N. organs concerned with human rights to deal with the question of the Ukrainian minority in Poland. The petitioners are ready to assist the U. N. authorities in regard to this petition in any way possible upon request.

John Hvosda, LL. D., President
World Lemkos' Federation

Myron Utrysko, President
Boykiwshchyna Association

Warsaw, Poland
March 10, 1975

The Honorable John S. Gonas
417-418 I. O. O. F. Bldg.
South Bend, Indiana 46601

Dear Judge Gonas:

Please accept my apology for the delay in responding to your most recent inquiry. Since my letter to you of September 9, 1974, I have raised the subject of your request on two occasions with officials of the Ministry of Foreign Affairs here in Warsaw. I have been told, in each instance, that your request is under consideration, but that they are not yet in position to provide a specific reply.

In view of the apparent Polish reluctance to respond on this matter, it would be helpful if you could let me have a few more details concerning the specific nature of the petition you intend to deliver and whether you or officers of the Lemko Federation would be coming to Warsaw for the purpose of presenting your case. In the meantime, I will continue to remind the Polish officials of their promise to give us an answer to your request.

Sincerely yours,
John R. Davis, Jr.
Minister-Counselor

cc:Mr. Brainard, State Department

Warsaw, Poland
March 27, 1975

The Honorable
Birch Bayh
United States Senate
Washington, D. C. 20510

Dear senator Bayh:

Assistant Secretary McCloskey has asked me to write you concerning the interest of your constituent, Judge John S. Gonas of South Bend, in petitioning the Government of Poland to arrange a meeting between the American Federation of Lemkos and Ukrainians and the Polish Minister of

Agriculture. I am enclosing a copy of the Embassy's most recent letter to Judge Gonas on the subject, in which we report on our effort to obtain a response from the Polish government to his request. As you will see, we have asked Judge Gonas to provide us with additional details concerning the proposed time and place of such a meeting. We shall continue to press the Polish Government for a response on this matter and will advise you promptly when one has been received.

If I can be of further service in this or any other matter, please do not hesitate to call on me.

**Sincerely,
R. T. Davies
Ambassador**

**Enclosure:
Copy of letter to Judge Gonas,
March 10, 1975**

April 7, 1975

**Dr. John Hvosda
111 Fireside Lane
Camillus, New York, 13031**

Dear Dr. Hvosda:

I hand you a copy of a letter which I received from the United States Embassy in Warsaw, Poland.

Will you kindly give me the necessary information.

With kindest regards,

Yours truly,

JOHN S. GONAS

JBG: ja

April 15, 1975

Dr. John Hvosda
111 Fireside Lane
Camillus, New York, 13031

Dear Dr. Hvosda:

I hand you a copy of the petition which is filed with the Polish Administration of Agriculture, and also a copy of the letter by the Ambassador to Senator Bayh.

I doubt if we can get permission to meet with the Poles in the latter part of May or near future.

I will try calling you on Saturday, April 19, at 10:00 your time.

Kindest regards.

Yours truly,
JOHN S. GONAS

JSG:bq

December 27, 1976

Dr. John Hvosda
111 Fireside Lane
Cammillus, New York 13031

Dear Dr. Hvosda:

Judge Gonas has just called from Florida, and he asked me to inform you that you have a meeting with the Polish Embassy on January 17 at 11 a.m.

Please arrange to have the conference there.

Judge Gonas will call you later by telephone.

Yours truly,

JOHN S. GONAS
Kathryn L. Hartley

JSG: klh

29 December, 1976

Hon. William F. Walsh, U. S. Congressman
206 Cannon House Office Bldg.
Washington, D. C. 20515

Dear Congressman Walsh:

I have been just informed that on 17 January, 1977 I have an appointment with the Polish Embassy in Washington. This appointment is made by Senator Birch Bayh through Mr. Kempton B. Jenkins, Acting Assitant Sec. for Congressional Relations, and Judge John S. Gonas, our Legal Counsellor, Indiana.

This Organization (World Lemkos Federation) has attempted for many years to obtain such an appointment with Polish authorities in order to develop a channel through which we could communicate with the Polish government concerning the long-standing violations of human rights of the Ukrainian minority in Poland.

I will be heading the delegation which will visit the Polish Embassy at 11:00 a. m. Either prior to this time, or after, we would like to have an appointment with the Head of Polish Desk at the Department of State (on 17 January, 1977), or a comparable official. I would appreciate it very much if you could arrange for us such an appointment.

Sincerely yours,

John Hvozda, LL. D.
President

January 4, 1977

Dr. John Hvozda, LL. D.
President-
World Lemkos Federation
P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Dr. Hvozda:

This will have reference to your letter of December 29 relative to your meeting in Washington on January 17 with the Polish Embassy.

I have been able to arrange the appointment you desire with the Polish Desk at the State Department. You are to go to the Diplomatic Entrance

(on C Street) of the State Department and ask to see Mr. Thompson in 5223. I advised him that you will be there between 1:00 and 2:00 in the afternoon of the 17th.

I was pleased to make this arrangement for you, and hope that the meetings will be fruitful. Please let me know if there is any other way that I can be helpful to your organization.

With kind regards, I am

Sincerely,
William F. Walsh
Member of Congress

WFW:th

17 January, 1977

World Lemkos Federation
P. O. Box 202
Camillus, N. Y. 13031
U. S. A.

Embassy of the Polish People's Republic
2640 — 16th St. NW
Washington, D. C. 20009

MEMORANDUM

The delegation of the World Lemkos Federation is pleased to have an opportunity to present its position to the representatives of the Government of Poland concerning the situation of the Ukrainian national minority in Poland.

This delegation is thankful to Senator Birch Bayh of Indiana and Mr. Kempton B. Jenkins, Acting Assistant Secretary of State for Congressional Relations, who have arranged this meeting with the Polish Embassy.

The main purpose of this organization is to provide a relief to all Ukrainians of the Lemko origin, regardless of the country in which they live, and to furnish them with any assistance they may need in order to be able to cultivate their cultural, and, therefore, national identity, in order to make an important contribution to the culture of the country of which they are citizens, and to the cultural treasury of the world.

According to the VII Plenary Session of the Central Committee of the United Workers' Party (KC PZPR), July, 1956, "the Party must with a

doubled effort defeat all kinds of manifestations of (Polish) nationalism and discrimination towards the citizens of the non-Polish nationality, to guarantee them a true equality in all aspects of life, it must ascertain the compensation for all wrongs which in this field can be redressed, in order that the national minorities can be convinced that the policy of the Party is just and correct, that it could regain the trust of the national minorities."

The VI Congress of the PZPR stressed that "Among all of the national minorities, the most neglected are the Ukrainians (in Poland), in so far as the possibilities for their cultivating of their culture are concerned. Especially, it is denied an opportunity to utilize its native language and the national traditions."

After the VIII Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Poland, Apr. 1957, the Central Committee issued a position in regard to the Ukrainian minority in Poland, which, among other matters, was supposed to regulate the individual and group re-emigration of the Ukrainians back to the regions of Lublin Rzeszow and Krakow, from which they were deported in 1947 to the territories formerly controlled by the Germans, the Northwest.

Twenty years ago the Polish Communist Party correctly identified at least four basic problems of the Polish national minority policy:

1. There are the national minorities in Poland, and among them the Ukrainian national minority.
2. The Ukrainian national minority in Poland has been discriminated against, mared.
3. There is the need to compensate the Ukrainian national minority in Poland for the injuries (physical, economic, socio-cultural, political) inflicted upon it by the Polish authorities.
4. There is a need to struggle with the Polish chauvinism and discrimination against the citizens of the non-Polish nationality, especially against the Ukrainian minority.

The Ukrainians in Poland are the autochthonous people, for centuries living on the eastern and southeastern territories of the country of the present Polish state. They have ethnically constituted an integral part of the Ukrainian nation. These facts cannot be changed by the contemptible decree of the Presidium of the Council of Ministers of the Polish People's Republic, 17 April, 1947, and the order of the Chief Commander of the Polish Armed Forces, concerning the execution of the special deportation action — "Wisla," ("W"), deporting over 300.000 of Ukrainians from their native Ukrainian territories.

Although that action deprived the Ukrainian minority in Poland of its human and civil rights, it did not deprive it of the Ukrainian nationality, or, for that matter, of the Polish citizenship. According to the Polish Constitution, Art. 69, citizens of the PRL regardless of their nationality, race and religion have equal rights in all aspects of life, state, political, economic, social, cultural. Violation of these rights directly or indirectly, or limiting them, by anyone on the basis of nationality, race or religion is violating the law (this Constitution).

The "W" deportation action embraced the whole Ukrainian population in Poland, including Lemkos, Boykos, Dolinians and Szlachtowski Rusyns. It included the communists, members of UB (Department of Security), veterans. The deportees were to be resettled within a specific distance from the borders (20 km. from land, sea and district city borders. Also, about as many kilometers from the borders of a district), not allowing them to constitute more than 10% of the total population of a locale. It was a barbaric ten-month pacification organized and executed by the chauvinistic elements, patterned according to the method used by the nazis.

Ukrainians have been always oppressed in Poland, humiliated, exploited and mared. The historical persecution and exploitation of the Ukrainians in Poland has contributed to a mass exodus of the Ukrainians to the American continent.

We, the Ukrainians in America, as the descendants of those millions of the persecuted Ukrainians in Poland, have a special feeling for, and the knowledge of, the meaning and the results of the Polish persecutions. We will never consent to the present discriminatory status quo of our brothers and sisters in Poland, and will do everything possible in our power to help them in their resistance to the genocidal policies, practiced against them by the Polish People's Republic.

The following is the list of the complaints which the leaders of the Ukrainian national minority in Poland have been attempting for the past thirty years to bring to the attention of the Polish Government, by writing it hundreds of petitions, and to which they have not received any meaningful response:

1. From 1930-1956 175 Ukrainian churches in Poland have been destroyed. In September, 1956, the Communist Party for the Rzeszow region published an order to stop the demolitions of the Ukrainian churches. Between 1947-1965 even more Ukrainian churches were destroyed. Many more churches were "remodeled" for a "new type of use."

2. There are c. 500.000 Ukrainians in Poland who need:

- a. Professional traveling theater

- b. Professional and representative group of songs and dances
- c. Professional Ukrainian music group
- d. Several professional groups which would represent the Ukrainian songs and dances, patterned on the "Zespół Piosni i Tanca Ziemi Cieszyńskiej"
- e. Cadres to teach the national songs and dances teams

3. There is a desperate need to increase the number of publications, especially for the needs of Ukrainian children and the youths.

4. To organize an Ukrainian Folklore Commission which would collect and preserve the national Ukrainian cultural objects, which would be studied, indexed, etc.

5. Organize an Ukrainian Institute in Poland, connected with either the Ministry of Sciences and Arts, or the Polish Academy of Science. It could help to save the regional cultures of: Podlaskia, Włodawskiego, Chełmszczyzny, Tomaszewskiego, Nadsania, Zachodniej Bojkowszczyzny, Lemkowszczyzny, etc.

6. Prepare and publish a catalogue of the objects of the Ukrainian culture, including the archival materials in Poland for the purpose of preserving them. Especially, there is a need to organize a Museum of Ukrainian Culture, employing Ukrainian professional personnel.

7. To organize a central Ukrainian radio and television station for developing and the daily showing Ukrainian programs.

8. To organize a "travelling" movie, showing original Ukrainian films.

9. To develop cultural relations between the Ukrainian Socio-Cultural Association and the Ukrainians abroad, — Ukrainian SSR, CSRS, Ukrainians in Yugoslavia, etc. (in 1971 when UTSK invited KUST from CSRS to help it commemorate the 15th Anniversary by its participation in the 4th Annual Festival of the Ukrainian Songs and Music, the Ministry of Internal Affairs prevented it from such a participation).

10. To allow a representative Lemko group from PRL to participate in the Annual Festival of Music and Songs in Swidnik, CSRS.

11. To allow the Ukrainian community in PRL to develop a close cultural relations with the cultural centers of the Ukraine. Also, to facilitate mass visits, excursions to the Ukraine, especially by the school youths. (Ukrainian youths in Poland is deprived of studying in its own language, of the books in Ukrainian which would be written on the level of the different youths groups; is denied the newspapers in Ukrainian which would help it to serve as a source of information about its spiritual mother country — Ukraine. Every year during the vacation period the children of the "Poland

Abroad" — "Polonija Zagraniczna" — have been coming to Poland).

12. To invite through the Ministry of Culture and Arts the various artistic groups from Ukraine. Also, to arrange for cultural TV programs from Ukraine for the Ukrainian public in Poland, which would also familiarize the Poles with the Ukrainian culture. (It is the fact that the radio and TV programs in Poland avoid all programs which would in any way contribute to the popularization of the Ukrainian culture).

13. Ukrainians in Poland have no material basis for creating and developing their creative cultural abilities, and the culture itself, and for satisfying their cultural needs. In 1970, c. 1.552,2 millions of zlotys were spent for cultural endeavors in Poland. Since the number of Ukrainians in Poland constitutes almost two per cent of the total Polish Population, the proportional amount to be appropriated for their cultural needs should be about 28 — 36 million zlotys.

14. In cooperation with state educational authorities, the Ukrainian courses should be introduced both in the elementary and secondary schools in Poland. Also, the Ukrainian courses should be organized for the Ukrainian young people, as well as for the adults.

15. Organize the publication and distribution of the Ukrainian literature throughout Poland, especially it should be introduced into the schools and libraries.

16. There should be a general-educational "Liceum" with Ukrainian studies in Legnica, and the Ukrainian Language Department at the Studium Nauczycielskie, Legnica.

17. Official investigation should be initiated of the harmful activities of some representatives of the Roman-Catholic clergy in the region of Rzeszow (Lemkivshchyna), who after the deportation of the Ukrainians in 1947 took over the Ukrainian Greek-Catholic and Orthodox churches and have been preventing the Ukrainian population from attending, or organizing, the church services (Polany, Komancza, Kulaszne, etc.), and have been spreading hate towards all that is Ukrainian (Polany). They have almost succeeded to bring about a religious war between the Ukrainians and Poles in the district of Gorlice — Zdynia, Konieczna, Gladyszow; Polany, Tylawa — the district of Krosno, etc.

18. It is wrong that the Ministry of Internal Affairs (MSW) has jurisdiction over the Ukrainian Socio-Cultural Association (USKT). This is further impeding the activities and the development of the USKT. It is ominous that the budget of the USKT constitutes a part of the MSW budget. The MSW officials who direct the USKT are not qualified to direct

such an organization; or to facilitate the realization of its goals. The MSW seems to be determined to compromise the Ukrainian language and culture in the eyes of the public in Poland by preventing it from achieving any degree of development. At the same time, the Polish government has been sponsoring various Polish regional cultural groups (Association of Kaszubo Pomorze, Warminsko-Mazurskie Socio-Cultural Organization, etc.

19. Ukrainian socio-cultural efforts in Poland are being sabotaged. Especially, are singled out Lemkos in Lemkivshchyna, who are constantly attacked for an alleged separation.

20. Folk festivals (when held) are centered in such localities where there is small number of Ukrainians, or far away from the Ukrainian rural population (Warsaw, Krakow, but not in Sanok, etc.).

The Ukrainians in Poland demand, and we join them, that:

21. A National Commission be organized to study, with a view of resolving, the following problems:

a. Compensation for moral injuries resulting from imposing upon the Ukrainian population to collective responsibility by the Polish government at the time of the execution of the "W" campaign in 1947.

b. Compensation of the material injuries.

c. According the Ukrainian national minority in Poland a real guarantee of the Constitutional rights.

22. The Ukrainian minority should have a proportional representation in the People's Councils and in the Sejm.

23. The decree of 12 March 1958 and that of 12 July, 1949 should be annulled.

24. Ukrainian minority in Poland must be assured of a full development along the line of the Ukrainian culture, and of its protection by allowing it to organize a scientific-research institutions, which would also include the Ukrainian Museum, with the professional Ukrainian personnel. It should be further assured that it will receive a necessary material base (it pays the taxes, too!) for the development of the amateur cultural and artistic endeavors, with a view of developing a professional and representative Ukrainian group of songs and dances.

25. The policy of the educational authorities should be reviewed with a view of security:

a. Teaching of the Ukrainian children in Poland the Ukrainian language as an obligatory subject in the elementary schools, utilizing the Ukrainian teachers.

b. Universalizing the education of the Ukrainian, including

offering courses for the adults, through organizing cultural rooms, libraries, clubs, publishing institutions.

Further, this delegation is hereby proposing that a joint American-Polish Committee be formed for the purpose of reviewing the outstanding problems of the Ukrainian national minority in Poland, and to develop practical means for helping solving them.

Members of the Delegation:

John Hvozda, President
Nicholas Duplak, Secretary
Catherine Mycio
John S. Gonas, (Ret.) Judge

Copies to: The state Department, U. S. A.; Minority Rights Group, Benjamin Franklin House, 36 Craven Street, London WC2N 5NG; Human Rights Commission, United Nations, New York, N. Y.

17 January, 1977

Secretary of State of the United States
Department of State
Washington, D. C. 20520

Dear Mr. Secretary:

This year is the 30th Anniversary of the Polish deportation of the Ukrainians from their native territory in 1947, and resettled throughout the northwestern part of Poland. The circumstances under which the Polish government exiled those people have become a matter of historical record. The conditions under which these people have been formed to live for thirty years are outlined in the Memorandum herewith enclosed, based on the Petitions which the leaders of the Ukrainian community in Poland have been submitting for many years to the Polish Communist Party and the Government. The persecutions to which the Ukrainians have been subjected in Poland are contrary to all of the international documents written on the subject, as well as to the Polish Constitution itself.

The Lemkos Organization has for some time attempted to develop through the Department of State a possibility of improving the living conditions of our brothers and sisters in Poland, at least as much as have the

Polish Americans through their Organization here in the United States. After all, we, too, had been once the Polish citizens.

We would like to proceed along the line of helping the Ukrainian minority in Poland along, if at all possible, three routes:

1. Through the Department of State
2. American-Polish Committee (which is to be organized)
3. Through the Polish Government

We would appreciate a support, and technical advise, the Department of State might give us in regard to our endeavor to assist the Ukrainian minority in Poland. We would like to develop the following lines of action:

1. A direct dialogue with the Polish authorities in order to cultivate their interest in the improvement of the situation of the Ukrainian minority in Poland.
2. A possible visit of our delegation to Poland sometimes in the spring of this year for the purpose of assesing the range of possibilities in our relationships with the Polish authorities.
3. A possibility of developing of some kind of understanding (at least a semi-formal one) concerning an improved status of the Ukrainian minority in Poland.

One of the most active Ukrainian immigration into the United States has been from Poland. Consequently, there are many families in this country who have hoped for some time to be re-united with their immediate relatives left behind in Poland. Many of them would like to extend a more active assistance to their family members (and their friends) in Poland. There are also those who have children born in Poland (or in the United States) who would like to go back to Poland for formal (or informal) studies. Many of them speak several languages of the East European countries. This kind of students should be entitled to the same type of financial arrangements as have been benefiting for some time the children of the Polish immigrants, scholarships, exchange programs, etc.

Other possible areas for negotiation with the Polish authorities could be some of the complaints points outlined in the Memorandum, or Appendix II.

John Hvozda, LL, D
President

Nicholas Duplak
Secretary

February 3, 1977

Honorable John S. Gonas
President, American Ethnic Foundation
417-418 I. O. O. F. Building
South Bend, Indiana 46601

Dear Judge Gonas:

The Department has received your letter of January 26, 1977, concerning your desire to assist the Lemko family obtain compensation for the taking of property by the Government of Poland several years prior to 1960.

All claims of nationals of the United States for the taking of property by the Government of Poland prior to July 16, 1960, have been settled by an agreement of July 6, 1960, between the Governments of the United States and Poland. Under the agreement, the Government of Poland agreed to pay \$40 million in 20 annual installments to the Government of the United States in settlement of all outstanding claims of nationals of the United States. The claims were adjudicated by the Foreign Claims Settlement Commission of the United States (1111 20th Street, N. W., Washington, D. C. 20579) under the provisions of Title I of the International Claims Settlement Act of 1949, and certified to the Department of the Treasury for payment. It is now too late to file a claim as the Commission completed its functions under the Act on March 31, 1966. The Commission considered principal amount of \$100.7 million. As each annual installment is received from the Government of Poland, it is paid in pro rata amounts to the award holders. Should you desire further information about the payment of claims under the agreement, it is suggested that you address an appropriate inquiry to:

Mrs. Teruko Arima
Manager, Claims Review and Settlement Branch
Division of Financial and Management Information
Bureau of Government Financial Operations
Department of the Treasury
Washington, D. C. 20226

Claims of persons who were not nationals of the United States on the date their claims arose were excluded by the Act and the agreement. Such exclusion was based upon the well established principle of international law that a state does not have any responsibility for claims presented by another state if the claim was not owned by a national of the presenting state from

the date it arose to the date of settlement.

The Department is not in a position to state whether the Lemko family may be entitled to compensation under the laws of Poland. Should you desire to pursue the matter further on their behalf, it is suggested that you consult with an attorney in Poland. In this connection, there is enclosed a list of attorneys and legal offices in Poland prepared by the American Embassy at Warsaw.

I regret that since the Lemkos did not file a claim with the Foreign Claims Settlement Commission of the United States within the time specified, the Department cannot assist you regarding the claim.

If I can furnish you with additional information about the matter, please do not hesitate to let me know.

Sincerely yours,

Fabian A. Kwiatek
Assistant Legal Adviser

Enclosure:
List of Attorneys
and Legal Offices

4 February, 1977

Hon. William F. Walsh, Congressman
206 Cannon House Office Bldg.
Washington, D. C. 20515

Dear Congressman Walsh:

Thank you very much for your help in arranging an appointment for the delegates of this Organization with the Director of the Polish Desk at the Department of State on 17 January, 1977. The meeting was quite meaningful. Mr. Thompson, the Desk Director, was willing to listen to us, as he was also generous with an advice for our future action along the line of helping the national Ukrainian minority in Poland.

As we had stated in our letter of transmittal of the Memorandum to the Department of State (see the attached copy), this year is the 30th anniversary of the wholesale deportation of the Ukrainian national minority in Poland from its native lands to the territories Poland received from Germany. The deportation was executed by the armed forces of the

People's Republic of Poland in 1947.

We are wondering if it would be possible for you, Mr. Congressman, to include the herewith attached material on the discrimination of the Ukrainian national minority in the Communist Poland in to the *Congressional Record*? Inclusion of such a material in this important publication would help those people to survive their persecutions by the Polish communist regime, and would demonstrate our concern for human rights in practical terms.

Should it be possible to arrange for including of this material in the Record. We would like to be advised about the procedure to be followed in order to obtain a number of abstracts.

Again, many thanks for a great assistance you have rendered us.

Sincerely yours,

John Hvozda, LL. D.
President

February 9, 1977

Dr. John Hvosda
111 Fireside Lane
Camillus, New York 13031

Dear Dr. Hvosda:

I am pleased to send you a copy of a letter, which I received from the Secretary of State's legal department.

I want you to know that I was pleased with your presentation, and appreciate your cooperation in behalf of the Lemkos.

If there is any further action which you would like for me to take, please advise.

Sincerely yours,

JOHN S. GONAS

JSG:klh
enclosure

14 February, 1977

Minority Right Group
Benjamin Franklin House
36 Craven Street
London WC2N 5NG

Gentlemen:

Herewith are transmitted certain documents which pertain the thirty-year exile, and persecutions, of the Ukrainian national minority in Poland by the government of the Polish People's Republic.

The original copies of these documents have been submitted to the Polish Embassy in Washington, the State Department, and other pertinent organizations.

We would like to hope that your Organization will become convinced that the rights of the Ukrainian national minority in Poland have been constantly violated because that government has been applying to it the genocidal methods and policies. Those People need help, and we hope that you are generous enough to give it to them.

We would be extremely happy to cooperate with you in this matter upon your request. Thank You.

Sincerely yours,

John Hvozda, LL. D.
President

LEMKOS AIDS POLAND'S UKRAINIAN MINORITY

**HON. WILLIAM F. WALSH
OF NEW YORK**

IN THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

Wednesday, February 16, 1977

Mr. WALSH. Mr. Speaker, this year marks the 30th anniversary of the deportation of the Ukrainian national minority in Poland from its native lands to the territories Poland received from Germany. The deportation was executed by the armed forces of the People's Republic of Poland in 1947. The following letter by John Hvozda of Camillus, N.Y., was sent to the Department of State regarding the plight of Poland's Ukrainian minority and the efforts of the World Lemkos Federation to aid it.

This year is the 30th anniversary of the Polish deportation of the Ukrainians from their native territories in 1947 and their resettlement in the northeastern areas of Poland. The circumstances under which the Polish Government have exiled these people is a matter of historical record. The conditions under which these people live and the persecutions they are subjected to are contrary even to the Polish Constitution itself.

The Lemkos Federation has for some time, through the Department of State, attempted to establish a program to improve the living conditions of our brothers and sisters living in Poland. We would like to help the Ukrainian minority through three possible routes:

One. The Department of State;

Two. The American-Polish Committee — which is to be organized; and

Three. The Polish Government.

We would appreciate the support and technical advice of the Department of State in regards to our endeavor to assist the Ukrainian minority in Poland. We would like to develop the following lines of action:

One. A direct dialog with the Polish authorities in order to cultivate their interest in the improvement of the situation of the Ukrainian minority;

Two. A possible visit by our delegation to Poland for the purpose of assessing the range of possibilities in our relationship with Polish authorities; and

Three. The possibility of developing some kind of understanding — at least an informal one — concerning an improved status of the Ukrainian minority.

Many Ukrainians have immigrated into the United States from Poland. Consequently, there are many families in this country who have hoped for some time to be reunited with their immediate relatives left behind in Poland. Many of them would like to extend a more active assistance to their family members and friends in Poland. There are also those who have children born in the United States — or in Poland — who would like to go to Poland for formal — or informal — studies. It is hoped that through the combined efforts of the Department of State and the World Lemkos Federation these goals can be obtained.

Congressional Record, 95th Congress, Vol. 123, No. 27

February 17, 1977

Dr. John Hvozda
World Lemkos Federation
P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Dr. Hvozda:

I would like to take this opportunity to thank you for your recent letter informing me of the plight of Poland's Ukrainian minority and of the efforts of the World Lemkos Federation to improve the living conditions of these people.

I was most pleased to be able to insert your material concerning the discrimination of the Ukrainian national minority in Poland in the Congressional Record of Wednesday, February 17, 1977. Although I was unable to have all of the information that you sent me printed because of space limitations, I'm sure that you will find that the article explains the purposes and goals of the Federation quite well. I am sending to you under separate cover 25 copies of the *Record* that I hope will be of use to you. If you desire any additional copies, you may obtain them through the Government Printing Office.

Again, thank you for your information concerning this subject and I am glad that I was able to be of help. Please feel free to contact me at any time regarding matters of Federal importance. With best regards, I am

Sincerely,
William F. Walsh
Member of Congress

WFW:sti

March 8, 1977

Dr. John Hvozda, President
Mr. Nicholas Duplak, Secretary
World Lemkos Federation
P. O. Box 202
Camillus, New York 13031

Dear Mr. Hvozda and Mr. Duplak:

I have been asked to respond to your letter of January 17 to the Secretary and the memorandum you enclosed concerning your organization's representation of the rights of the Ukrainian minority in Poland and of U.S. citizens and residents who are former members of that group.

It was useful for me to have had the meeting with you, Mrs. Mycio and Judge Gonas on January 17 in the State Department. I welcome opening up an exchange of views with you on your valid concerns for the Ukrainian minority in Poland. In connection with the action the Department can take relating to the claims of former Lemkos who are now U. S. citizens, there is enclosed a self-explanatory letter of February 3, 1977 from Mr. Fabian A. Kwiatek, Assistant Legal Adviser, to the Honorable John S. Gonas.

There is no reason why, with time and patience, you should not be able to develop a useful dialogue with representatives of the Polish Government on the wide range of your concerns. For our part, we will do what we can in working informally with officials of the Polish Embassy in Washington as well as with the Polish Government through our Embassy in Warsaw to support your request for meetings with the Polish authorities here in the United States and in Poland.

We have no Government-sponsored exchange program for children of Polish-Americans to study in Poland. I am sure that students who are members of the American Lemko community will be considered purely on their merits along with other applicants for exchange scholarships with Polish Universities such as those offered by the University of Florida, Lockhaven State College (Pa.), Yale University and Kent State University.

I am sending a copy of this exchange of correspondence to our Embassy in Warsaw.

Sincerely,

Alan R. Thompson
Country Officer for Poland

Enclosure:
Letter of 2/3/77 to
the Honorable John S. Gonas.

ГОЛОС УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ

В обороні національних і людських прав українців під Польщею*

(УЦІС Торонто). Ми отримали Звернення укр. патріотів з Польщі, в якому вони стають в обороні національних і людських прав українців під Польщею і в інших сателітних державах. Текст цього Звернення такий:

До Братів і Сестер у Вільному Світі!
До Всіх Людей Доброї Волі!

Минає другий рік від підписання Гельсінських угод, що в частині постанов про людські права дозволяли українцям надіятися на краще завтра нашого нескореного народу — нашої нескореної Батьківщини-України.

Про терпіння українського народу та про героїчну боротьбу його найкращих синів наші українські патріоти інформують народи Вільного світу просто з рідних земель, але майже ніхто не говорить про долю та обставини, в яких живуть сотки тисяч українців у підсоветських, сателітних державах, де вони є предметом національної дискримінації.

Так, наприклад, у Польщі, режим якої можна зарахувати до найбільш «гуманітарних» у підсоветських країнах, постанови Гельсінських угод відносно національних меншин та їх культур використовується виключно для комуністичної пропаганди.

В 1956 році зорганізовано в Польській Народній Республіці (ПНР) Українське Суспільно-Культурне Товариство (УСКТ), почалося регулярне видавання тижневика «Наше Слово», видано доручення організувати пункти навчання української мови та школи з українською мовою навчання, покликано до життя катедру української філології у Варшавському університеті, а Ягйлонський університет у Кракові відкрив лекторат української мови. Українське життя вийшло з підпілля та почало відроджуватися. Що осталося з цього відродження донині?

Започаткована в 1947 р. переселенням на західні землі Польщі політика асиміляції постійно посилюється. Не помогли протести лемків — ветеранів червоної армії, польського війська та польської партизанки, не помогли протести УСКТ — українці не можуть вертатися на рідні землі. Адміністративні урядовці поборюють діяльність повітових правлінь УСКТ та гуртків мистецької самодіяльності, що в багатьох випадках

* Шлях Перемоги, 10 липня 1977.

провадить до їх ліквідації, забороняють організувати фестивалі української пісні на українській території.

Впродовж останніх 20 літ зліквідовано понад 300 церков, часто за справою та при допомозі римокатолицької ієрархії. Всіма можливими дорогами викінчують також слабе ще українське шкільництво. Не можна також забувати про польський шовінізм, що його режим підтримує антиукраїнськими публікаціями в пресі та тенденційно друкованими книжками.

Треба також згадати про економічну базу для суспільно-культурної праці УСКТ. Вона майже цілковито залежна від державних дотацій. Організовану при УСКТ в шістдесятих роках українську кооперативу, що давала добрі заробітки своїм членам та відповідні прибутки на суспільно-художню діяльність УСКТ, давно зліквідовано. Нині УСКТ живе виключно на державній дотації, а що це означає, не треба й говорити. В дійсності історія повторюється. Настав час ще більшої дискримінації та ще більш консеквентної асиміляції української меншости, ніж це було на наших землях між останніми війнами.

Тому ми приєднуємося до створеної в Києві 6 листопада 1976 р. Української Групи сприяння виконанню Гельсінських угод та домагаємося, щоб декларація Прав Людини стала підставою взаємин між державою і громадянином не зважаючи на його національність та віроісповідування.

Звертаємося до всіх Вас, Брати та Сестри у Вільному світі, масовими акціями, маніфестаціями та демонстраціями мобілізуйте широкі кола громадськості всіх країн Вільного світу та використовуйте всі засоби інформації, щоб посилювати боротьбу за права нації й людини в підсоветських країнах, бо це нерозривно пов'язане з боротьбою за незалежність нашої нескореної Батьківщини.

Просимо наші Українські Церкви у Вільному Світі піддержувати всіма силами боротьбу за виконання Гельсінських угод, бо боротьба за права людини — це боротьба за свободу визнавати християнську віру.

Звертаємося до всіх політично-визвольних та суспільних організацій, щоб усіма засобами допомагали боротися з державною політикою денационалізації та національної дискримінації в підсоветських країнах.

Піддержуємо всі спроби консолідації свідомої української еміграції для повного об'єднання всіх визвольно-революційних сил до боротьби за Українську Соборну Самостійну Державу.

Братство Сприяння Гельсінським Угодам

Квітень 1977

UKRAINIANS IN POLAND PROTEST PERSECUTION BY COMMUNIST REGIME*

Warsaw, Poland — On February 11, 1980 Mr. Nicholas Siwicky, a Ukrainian journalist, submitted a memorandum to the UN Human Rights Commission in Geneva, accusing the government of the Polish People's Republic (PPR) of conducting a deliberate policy of genocide against the Ukrainian minority in present-day Poland.

It is estimated that some 350,000 to 500,000 Ukrainians live at present in Poland.

The complaint charged that in 1947 the Polish government forcibly deported hundreds of thousands of Ukrainians from their ancestral homes to the so-called "recovered territories" in the west after the expulsion of the Germans. The alleged reason for this drastic and inhuman action was the warfare of some 5,000 UPA (Ukrainian Insurgent Army) fighters, who were overwhelmingly supported by the local Ukrainian population.

The memorandum charged, however, that the real reason for uprooting the Ukrainian population was the intent of the Warsaw government to transplant the Ukrainians from the territory of the former Ukrainian Galician-Volhynian Principality, and thus to effect forcible denationalization of Ukrainians.

Ukrainian schools were the first target of the denationalization of Ukrainians. In 1958-59 there were in Poland nine Ukrainian high schools with 441 students, in 1979-80 there were only four left (no number of students given): of 152 points of teaching in the Ukrainian language in 1958-59, with 2,602 students, only 29 were left in the years 1979-80 with but 545 students.

Although there exists the Ukrainian Social-Cultural Association (USKT), established by the Warsaw government in 1956, its activities are hampered by the lack of funds, and the chicanery and persecution of its members by local police and party authorities. The only Ukrainian studies chair at the Warsaw University, to which only 10 candidates can be accepted annually, may be abolished soon.

The complaint list 10 outstanding examples of national persecution of the Ukrainian minority, including the art, music and choral art.

A copy of the memorandum was also sent by M. Siwicky to the Department of Internal Organizations of the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw.

* *America*, November 20, 1980.

The Minority Rights Group
Registered Charitable Trust T 31668 Z/1
Consultative Status with the United Nations /E.C.O.S.O.C./
Benjamin Franklin House
36 Craven Street
London WC 2N 5NG
Telephone: 01-930 6659

3rd May, 1977

Dr. John Hvozda
World Lemkos Federation
P. O. Box 202,
Camillus, New York 13031

Dear Dr. Hvozda,

Thank you for your letter of 14th February — I regret that I appear to have overlooked it. We have taken note of your observations, but wondered whether you, or a research assistant, might wish to encapsulate the problem (with any further dimensions it may have) for publication in our directory of minorities. I enclose fuller details, but add that we should be most interested to cover some groups in Eastern Europe in the second volume.

I look forward to hearing from you,

Yours sincerely,
Georgina Ashworth
Research Officer

LIST DO ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH*

Mykoła Siwickij
Warszawa 03-352
ul. Rembielińska 15 m. 45

Warszawa, 2 lutego 1980.

Do
Organizacji Narodów Zjednoczonych
Komisja Obrony Praw Człowieka
Genewa.

W 1947 roku rząd Polskiej Republiki Ludowej wysiedlił z południowo-wschodniej części kraju autochtonów Ukraińców, a ziemie ich zasiedlił

Polakami. Władze objaśniały, że bez przesiedlenia nie sposób było zlikwidować UPA (Ukraińskiej Armii Powstańczej), ale był to tylko pretekst, zważywszy bowiem na stosunek sił (regularna armia, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego i milicja przeciw partyzanckim grupom w sile ok. 5.000 ludzi), twierdzenia o konieczności przesiedlenia setek tysięcy ludzi nie można brać na serio, nie mówiąc już o bezprawnym stosowaniu zasady odpowiedzialności zbiorowej.

W rzeczywistości przesiedlenia dokonano, żeby raz na zawsze skończyć z problemem ukraińskim w Polsce i stworzyć jednolity narodowo naród polski poprzez:

1) oczyszczenie z naturalnej ludności etnicznie ukraińskich terytoriów, które kiedyś wchodziły w skład Księstwa Galicyjsko-Wołyńskiego, podbijanego od 1349 roku.

2) asymilację przesiedleńców, rozrzucanych pojedynczymi rodzinami po polskich wsiach północno-zachodniej, odebranej Niemcom części kraju.

W 1956 roku rząd PRL uświadomił sobie, że popełnił błąd, że Ukraińcy byli oburzeni, uznał jednak, że powrót Ukraińców na rodzinną ziemię jest niemożliwy, bo jest ona już skolonizowana. Zamiast kompensaty (!) partia i rząd obiecały stworzyć warunki, w których by przesiedleńcy mogli swobodnie rozwijać swą kulturę narodową i uczyć dzieci ojczystego języka (patrz załącznik nr 18), to znaczy dać im te prawa, które przysługują ludności polskiej (choć one im się w myśl Konstytucji PRL i tak należały).

Zorganizowanie nauczania języka ojczystego powierzono Ministerstwu Oświaty, a dla nadania rozwojowi kultury narodowej formalnych ram utworzono w 1956 roku USKT — Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. A oto jak spełniono podjęte niemal ćwierć wieku temu zobowiązania:

<i>Nauka Języka ojczystego</i>	<i>rok szkolny</i>	
	<i>1958/59</i>	<i>1979/80</i>
Szkoły z językiem wykładowym ukraińskim	9	4
Ilość uczniów	441	brak danych
Punkty nauczania języka ukraińskiego		
w polskich szkołach	152	29
Ilość uczniów	2.602	545

Na tak szybkie tempo agonii szkolnictwa wpłynęła nie tylko naturalna asymilacja młodego pokolenia ale i działalność aparatu państwowego, starającego się przyspieszyć ten proces poprzez stwarzanie sztucznych przeszkód już nie tylko rozwojowi nauczania, ale wręcz utrzymaniu *status quo*. Popularną metodą likwidowania punktów nauczania stało się niczym nie rekompensowane przenoszenie nauczycieli z miejsca na miejsce, a także nierzadkie wypadki tworzenia takiej atmosfery, że nauczyciel odmawiał wykładania ukraińskiego. Negatywne skutki miała też powszechna reorganizacja systemu szkolnego: przy okazji łączenia małych szkół w większe zamknięto szereg punktów nauczania ukraińskiego, a likwidacja jedynej w Polsce ukraińskiego liceum pedagogicznego położyła kres kształceniu nauczycieli. Ministerstwo Oświaty zapomniało o obietnicach, jakie w imieniu partii i rządu złożył w 1956 roku sam minister oświaty W. Jarosiński. Ostatnią nowością w tej dziedzinie jest zasygnalizowany przez rektora Uniwersytetu Warszawskiego pomysł likwidacji jedynej w Polsce katedry filologii ukraińskiej, na którą przyjmują co roku 10 kandydatów.

Jak z tego widać, likwidacja problemu ukraińskiego w Polsce przebiega knosekwentnie, planowo i systematycznie.

Rozwój kultury narodowej

Nieszczerości partyjnych i rządowych obietnic dowodziła od samego początku przynależność resortowa. Na całym świecie procesami kultury zarządzają, jak wiadomo, ministerstwa kultury. Tak też jest i w Polsce, ale dla Polaków, Ukraińcy zaś, niczym bandyci, podlegają organom bezpieczeństwa publicznego — Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (MSW). W ten sposób rząd podzielił obywateli na grupy i poniżył Ukraińców, choć zabrania tego art. 81 § 2 Konstytucji PRL (patrz załącznik nr 1).

Podporządkowanie procesu rozwoju kultury ukraińskiej organom bezpieczeństwa wyraziło się w tym, że członkowie USKT byli na etatach MSW. Resort policyjny działalność USKT organizował w taki sposób, aby ono *formalnie istniało, ale jak najmniej robiło*. MSW finansuje działalność USKT, decyduje o jego potrzebach materialnych i personalnych a także *wyznacza* jego kierownictwo, nadając owym nominacjom formę farsowych wyborów demokratycznych. Etatowe kierownictwo w rzeczywistości tylko odgrywa rolę przedstawicieli społeczności ukraińskiej, ponieważ wszelkie decyzje w dziedzinie pracy kulturalnej muszą być podporządkowane poleceniom MSW. Starając się nie drażnić swych opiekunów a jednocześnie zostawić jakiś ślad swej działalności, kierownictwo znajduje się dosłownie między młotem i kowadłem, przyplacając to w najlepszym przypadku rozstrojem nerwowym i przemianą ludzi w bezwolne narzędzia. Oplakana

sytuacja wytwarza się, kiedy aktyw społeczności ukraińskiej, zrzeszony w prowincjonalnych i wojewódzkich kółkach USKT lepiej pracuje od głównego zarządu w Warszawie, a kierownictwo głównego zarządu musi hamować tę działalność, żeby nie stracić posady.

Rozwój kultury ukraińskiej ogranicza się na wszelkie możliwe sposoby, jak na przykład:

1) Dla zdobycia własnych dochodów na swą zgodną ze statutem działalność USKT stworzyło własne przedsiębiorstwo "Ferrotaks", zajmujące się wyrobem ozdób drewnianych i metalowych kilimów itp. Przedsiębiorstwo stworzyło społeczności ukraińskiej odpowiednie możliwości zarobku, miało milionowe obroty, zwiększało środki na rozwój kultury i wzbogacało rynek. Rząd jednak zakazał okólnikiem tej działalności gospodarczej, objaśniając, że organizacja o charakterze kulturalnym powinna się zajmować rozwojem kultury, fundusze zaś zabezpieczyć państwo z budżetu MSW. W rzeczywistości MSW wykreśla z projektu budżetu wszystko, co się da, uzasadniając to brakiem środków. Dlatego też, kiedy się zepsuł jedyny samochód USKT, nabyty za dochody z "Ferrotaksu", na nowy musieliśmy czekać pełnych pięć lat.

2) Podczas reformy administracyjnej Polski zlikwidowano powiatowe i wojewódzkie zarządy USKT, a wszystkie kółka (w liczbie ok. 200) podporządkowano bezpośrednio głównemu zarządowi w Warszawie. Przy takim scentralizowaniu możliwości zarządzania spadły do zera.

3) Na zebraniach i w publikacjach prasowych kółka bezustannie domagają się od zarządu głównego pomocy instruktorskiej (nie mówiąc już o pomocy materialnej), ale żądania te pozostają bez odpowiedzi. Warszawski personel instruktorski został zredukowany do jednej osoby, a co więcej — wiecznie zajętej gospodarczymi i technicznymi sprawami, bo i tym nie ma się komu zająć. Jeśli dodać sekretarza Prezydium, który też tu pracuje, uzyskamy komplet *operatywnego etatowego personelu warszawskiego ośrodka*.

4) MSW nie zaakceptowało zaplanowanego na 1977 rok festiwalu pieśni i muzyki ukraińskiej, odmowę motywując jak zwykle brakiem funduszy. Ukraiński aktyw zdecydował zmobilizować środki własnymi siłami. Zamiast sprzedawać bilety w kasie, działacze rozsprzedali je zawczasu w całym kraju, zbierając ponad pół miliona złotych. Festiwal się odbył, po czym przedłożono projekt zorganizowania w ten sam sposób kolejnego festiwalu w następnym roku. MSW i na to się nie zgodziło, twierdząc, że starczy, jeśli festiwale będą się odbywały raz na cztery lata. Bez komentarzy.

Dodać tylko można, dla porównania, że w Czechosłowacji, gdzie jest

trzy razy mniej Ukraińców, festiwale takie odbywają się co roku. Działa tam też kilka zawodowych zespołów ukraińskich, ukraiński teatr narodowy, muzeum kultury ukraińskiej i inne instytucje, o których my możemy tylko marzyć.

5) Na terenie byłego województwa rzeszowskiego, do którego mimo wszystko wróciło kilka tysięcy przesiedleńców, zorganizowano zespoły artystyczne i naukę języka ojczystego dla dzieci. Terror miejscowych władz, popierany milczącą zgodą władz centralnych, zniweczył i ruch kulturalny, i punkty nauczania.

6) Próby zaspokojenia potrzeb kulturalnych społeczności ukraińskiej tego terenu poprzez sprowadzanie imprez z innych regionów spełzły na niczym, bo lokalne władze pod różnymi pretekstami odrzucają propozycje (np. twierdzą, że sale są zajęte).

7) Nakład jedyne w PRL kalendarza-almanachu ukraińskiego, na który popyt bezustannie wzrasta i osiągnął 10.000 egzemplarzy, władze ograniczyły do 6,5 tys., zmniejszając także jego objętość.

8) Członkowie Prezydium Zarządu Głównego USKT niejednokrotnie starali się o przyjęcie przez władze kierujące polityką wewnętrzną PRL, chcąc im przedstawić nabrzmiałe problemy, ale nikt z nimi nie chce rozmawiać. Około dwu lat temu np. przewodniczący Prezydium prosił o przyjęcie go przez sekretarza wydziału administracyjnego KC PZPR, po dziś dzień jednak nie dostał odpowiedzi. Wyraża się w tym lekceważący stosunek już nie tylko do pojedynczego człowieka, ale do przedstawiciela organizacji społecznej. Mało tego: do organizacji mniejszości narodowej, wygnanej z domu rodzinnego i po dziś dzień poniewieranej. Do kogo w takim razie mamy kierować skargi?

9) W 1972 roku USKT zorganizowało męski chór amatorski "Żurawie", który w szybkim czasie zdobył sobie szeroką popularność i został członkiem zwyczajnym Polskiego Związku Chórów i Orkiestr. Na wysoki poziom artystyczny chór wybił się w warunkach nadzwyczaj ciężkich, zważywszy, że cała sześćdziesiątka chórzystów mieszka i pracuje w różnych miastach i wsiach Polski, a zbiera się tylko od czasu na intensywne próby, daje dwa-trzy koncerty i rozjeżdża się po domach. Wszelkie zaproszenia na występy zagraniczne "Żurawii" MSW ucina twierdzeniem, że mają oni prawo obsługiwać wyłącznie ukraińską ludność Polski. W tym samym czasie polskie zespoły bezustannie występują za granicą.

10) Jeśli jakiś funkcjonariusz przejawia aktywność w rozwijaniu kultury ukraińskiej, paraliżuje się ją służbowymi represjami. Tak np. pochodzący z Łemkowszczyzny Paweł Stefanowskyj, z wykształcenia etnograf, nie może nigdzie pracować w swej specjalności, a na chleb zarabia

chałupnictwem. W 1977 roku zwolniono z pracy dyrektora liceum ukraińskiego Irenę Snigur, dzięki której młodzież z powierzonej jej szkoły stała się jednym z głównych filarów ukraińskiej twórczości artystycznej w Polsce. Na miejsce I. Snigur mianowano Polaka, a liceum zniknęło z horyzontu kultury. Wzbudziło to pośród Ukraińców powszechne oburzenie, nie ma go jednak komu wyrazić, bo wszędzie natrafia się na mur milczenia, nikt w kraju się z tym nie liczy, władze udają że nic się nie stało.

Wymienione wyżej fakty stoją w sprzeczności z całym szeregiem zasad Konstytucji PRL, w szczególności z art. 67 § 2, art. 73 § 1m art, 81 § 1-2 (patrz załącznik nr 1), a także z postanowieniami Aktu Końcowego Konferencji o Bezpieczeństwie i Współpracy w Europie, podpisanego w Helsinkach 1 sierpnia 1975 roku, rozdział VII deklaracji zasad, "Którymi państwa-sygnatariusze będą się kierować we wzajemnych stosunkach" (akapit o mniejszościach narodowych).

Fakty można by mnożyć, wystarczy jednak zatrzymać się na własnym przykładzie, w którym dyskryminacja dotyczy już drugiego pokolenia, a bezprawne postępowanie władz się nie zmienia.

Do organizacji ukraińskiego ruchu kulturalnego włączyłem się zaraz po jej odrodzeniu w okresie powojennym w 1956 roku, obejmując funkcję sekretarza Komitetu Organizacyjnego USKT. Kiedy organy MSW spostrzegły moją operatywność przy zwoływaniu przedstawicieli społeczności ukraińskiej na pierwszy zjazd USKT, zaproponowały mi przed otwarciem zjazdu, że zostanę wybrany sekretarzem Prezydium Zarządu Głównego USKT, pod warunkiem, że w spełnianiu obowiązków służbowych będę się we wszystkim podporządkowywał poleceniom MSW. Kiedy odmówiłem, odsunięto mnie od pracy w USKT i dano inną — zorganizowanie tygodnika ukraińskiego *Nasze Słowo*; wyznaczono mnie na stanowisko sekretarza redakcji. W 1960 roku przyszła tajna decyzja: wyrzucić mnie (bez objaśnienia przyczyn) z dziennikarstwa i skierować na techniczne stanowisko w polskiej gazecie. Tam pracuję już dwadzieścia lat jako techniczny korektor, wyławiając drukarskie błędy.

Taki sam los spotkał moje dzieci — Annę Chraniuk i Lwa Siwickiego, które tymczasem dorosły i zaczęły pracować jako instruktorzy w Zarządzie Głównym USKT. Z polecenia MSW (tajnego jak zwykle, oczywiście) syna zwolnili z pracy w roku 1978, a córkę — pod koniec 1979.

Zwłaszcza córka znalazła się w trudnej sytuacji. Na prośbę Zarządu Głównego USKT Ministerstwo Kultury PRL skierowało ją w 1972 roku do ZSSR na studia na Wydziale Instrumentów Ludowych w Kijowskim Konserwatorium Państwowym, żeby mieć specjalistkę od nauczania dla młodzieży. Po skończeniu studiów córka przyjęła pół etatu w ZG USKT (do

czasu aż się zwolni pełny etat) i wysyłana służbowo zaczęła uczyć młodzież w odległych od Warszawy rejonach Polski gry na bandurze, narodowym instrumencie ukraińskim. To wywołało prześladowania ze strony MSW, ponieważ dzięki zawodowej działalności mej córki rodziła się w Polsce nowa dziedzina kultury ukraińskiej. Do tego córka zaproponowała, żeby sprowadzić do Polski ze Związku Sowieckiego 50 nowych instrumentów dla przyszłych bandurzystów, co świadczyło o rozległych planach pracy. Import instrumentów nigdy rzecz jasna nie wyszedł poza sferę projektu.

Represje MSW zaczęły się od próby rozbicia jej życia rodzinnego. Przede wszystkim Biuro Paszportów MSW *dwukrotnie* odmówiło obywatelowi ZSSR Igorowi Chraniukowi, którego córka poślubiła w czasie studiów w Kijowie, prawa stałego pobytu w Polsce. Władze spodziewały się, że córka straci nadzieje na przyjazd męża, wyjedzie do ZSSR i nie będzie komu uczyć bandurystów. Zezwolenie wydano dopiero, kiedy sprawa przeszła przez najwyższe instancje (patrz załączniki nr 2, 3, 4, 5, 6) i były już podstawą do dalszego rozpatrywania jej przed Komisją Obrony Praw Człowieka ONZ (zał. nr 5). MSW ustępstwo w tej sprawie zrównoważyło nakazem wyrzucenia z pracy Anny Chraniuk, nie bacząc na protesty (ustne) Prezydium ZG USKT.

Od 1 stycznia 1980 roku córka jest bezrobotna (patrz załącznik nr 7 — prawo polskie nie przewiduje w takim przypadku zasiłków pieniężnych) i bez perspektyw na pracę w przyszłości, jako że bandurzystki nikomu w Polsce — poza ludnością ukraińską — nie są potrzebne. W ten sposób USKT nie może wykorzystać fachowca, wyuczonego na koszt państwa (na prośbę tegoż USKT) zagranicą, a państwo na darmo ponosiło koszty stypendium na wyższe studia obywatela. Zwolnienie Anny Chraniuk koliduje z postanowieniami Konstytucji PRL, art 73 § 1-2 (patrz zał. nr 1).

Na początku lat siedemdziesiątych kiedy organy MSW zakazały drukowania moich artykułów w ukraińskich publikacjach w Polsce, kilkakrotnie starałem się (za radą redaktorów, na których ręce wpłynął zakaz) udać się na rozmowę do MSW, żeby wyjaśnić, jakie są powody tych prześladowań. Wciąż mi obiecywali wyznaczyć termin rozmowy, ale jakoś nie wyznaczyli.

Kiedy doszło do tego, że i moje dzieci zaczęto prześladować, w 1979 roku kategorycznie zaprotestowałem i zażądałem wyjaśnienia przyczyn. Miało to skutek dwojaki: w tymże 1979 roku dwukrotnie odmówiono mi paszportu na wyjazd do Wielkiej Brytanii (zał. 8-11), powołując się na artykuł, który pozwala władzom administracyjnym podejmować samowolne decyzje bez podania przyczyn (zał. nr 12). Moja prośba, aby władze wyjaśniły powody odmowy pozostała bez odpowiedzi (zał. nr 10). Postę-

powanie to urąga postanowieniom Aktu Końcowego konferencji w Helsinkach, rozdział "Współpraca w dziedzinie humanitarnej i innych", punkt I — "Kontakty między ludźmi", podpunkt d — "Wyjazdy prywatne lub zawodowe".

Dyrektor departamentu administracyjnego MSW, którego wcześniej już prosiłem, aby podał powody dyskryminacji mojej osoby, starał się mnie przekonać, że MSW nie ma pretensji ani do mnie, ani do moich dzieci, a także nie wtrąca się do pracy USKT, a na moje dowody niczego nie odpowiedział. Wtedy poprosiłem o audiencję u ministra spraw wewnętrznych (zał. nr 13), ale minister odmówił przyjęcia mnie (zał. nr 14). Zwróciłem się zatem z prośbą o przyjęcia mnie do Prezesa Rady Ministrów PRL, ale znowu otrzymałem odmowę (zał. 15-16). Wszystko to przedstawiłem w końcu w skardze jaką skierowałem do Edwarda Gierka, I sekretarza KC PZPR, podkreślając, że metody zawiadywania społeczną organizacją, a także stosowanie systemu personalnych represji świadczy o dyskryminacji narodowej, to znaczy o bezprawiu władz centralnych, którym najwyższe kierownictwo PRL winno się zająć. Niestety nie dostałem żadnej odpowiedzi, choć dawno już upłynął dwumiesięczny termin, przewidziany ustawodawstwem polskim dla rozpatrywania skarg (zał. nr 17).

W ten sposób wszyscy odpowiedzialni pracownicy uchylili się od konfrontacji, nie chcąc słyszeć, że pod firmą socjalizmu rządzi w Polsce tradycyjny nacjonalizm. Przy analizie kwestii żydowskich mówi się o tym nawet w partyjnych dokumentach (zał. 19). Przemilcza się jedynie fakt, że jeśli chodzi o Ukraińców polski nacjonalizm działa w sposób jawny, nie kryjąc się, że stosuje wypróbowane metody i dokłada wszelkich starań aby wchłonąć trzystutysięczną (według danych z 1956 roku) ukraińską społeczność kraju. Nie rozwalają cerkwi, jak przed wojną nie wysyłają ekspedycji karnych, bo nie ma już czysto ukraińskich wsi, ale działają bez przerwy, przyspieszając jak mogą naturalne procesy asymilacji. W ten sposób peerelowska polityka wynarodowiania Ukraińców prowadzona jest świadomie, planowo i systematycznie.

Jest to *przestępstwo* przeciw Konstytucji Polskiej Republiki Ludowej a także przeciw Aktowi Końcowemu Międzynarodowej Konferencji w Helsinkach, podpisanemu przez Gierka w imieniu PRL.

Stąd wniosek, że problem dyskryminacji Ukraińców w PRL winien być rozpatrzony przez kraje, które sygnowały Końcowy Akt Konferencji w Helsinkach.

Mykoła Siwickij

19 załączników na 36 stronach.

Uzupełnienie do tekstu skargi

11 lutego 1980 roku przelałem komplet załączonych materiałów do Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL z prośbą o przesłanie ich adresatowi, w ciągu tygodnia jednak dostałem wszystko z powrotem, z wyjaśnieniem, że MSZ nie zajmuje się wysyłaniem prywatnej korespondencji za granicę. Wezwano mnie jednak do KC PZPR i poproszono, żebym im przedstawił ten materiał do rozpatrzenia. Przełożyłem skargę na polski i razem z załącznikami przelałem do KC. 18 kwietnia KC PZPR odesłał mi cały materiał z powrotem — *bez najmniejszego komentarza*. Kiedy w rozmowie telefonicznej z przedstawicielem KC PZPR wyraziłem zdziwienie z tego powodu, powiedziano mi, że nie ma czego komentować, a nadanie sprawie dalszego biegu pozostawiają mojemu uznaniu.

Ten fakt raz jeszcze potwierdza, że władze najzupełniej ignorują ten problem.

Mykoła Siwickij

Warszawa, 5 maja 1980.

